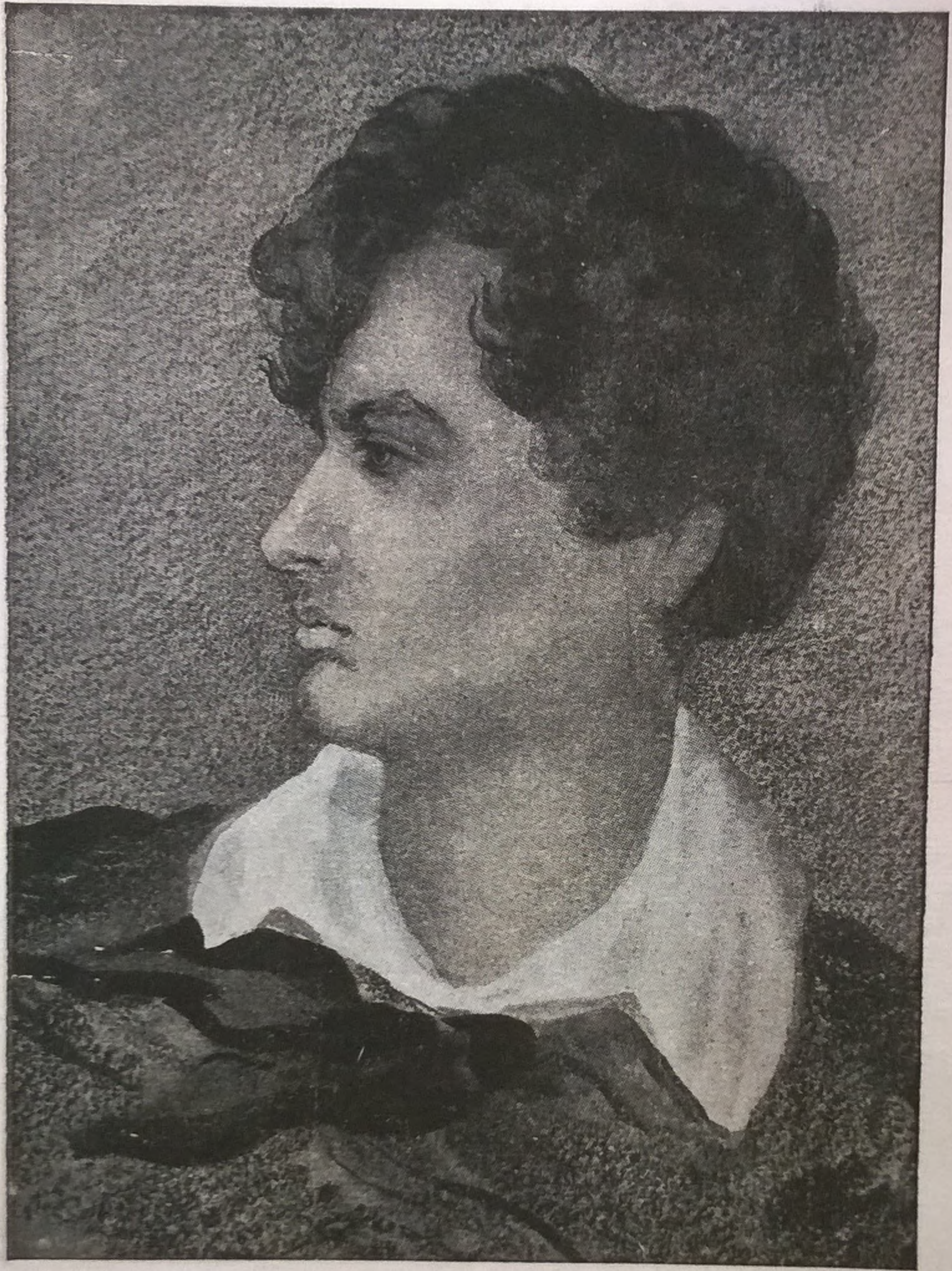

ДЖОРДЖ БАЙРОН

Д Ж О Р Д Ж Б А Й Р О Н

Т Р А Г Е Д І І

Переклад з англійської
Ю. БОРЕЦЬКОГО

К и ї в

1 9 3 9

Д Е Р Ж Л І Т В И Д А В

ДЖОРДЖ ГОРДОН БАЙРОН

Лютий 1812 року. Наполеон був у зеніті своєї слави. Злякані, нікчемні монархи напівфеодальної Європи навипередки лизали чоботи імператора - полководця. Тільки гордий іспанський народ плював в обличчя генералам Бонапарта і древніми рушницями, саморобними списами, косами й невмирущою відвагою зустрічав гарматні постріли інтервентів. Імператор французів готувався повести свої армії в неосяжні простори мовчазної, смертельної для всіх і всяких завойовників Росії...

У цей час панівні класи Англії задумувались не тільки над тим, як розбити міць непереможного, здавалось, Бонапарта. Тривожним був і внутрішній стан країни.

Усю Британію струшував рух руйначів машин, так званих луддитів. Промисловий переворот приносив дедалі нові й нові машини, викидав на вулицю й залишав без шматка хліба щоразу більше й більше робітників. Безробітні ткачі вбачали в машині джерело свого лиха. У Шервудському лісі з'явився таємничий ватажок знедолених — Нед Лудд. Його ім'ям підписувались загрозливі листи з лісу в міністерство внутрішніх справ, його ім'ям розбивали дороги, кляті верстати. Нед Лудд став символом одного з перших масових — іще стихійних, іще несвідомих — рухів пролетаріату.

Уряд вирішив вдатись до надзвичайних заходів. Лорди Райдер та Ельдон поспішали провести через палату перів закон про смертну кару за руйнування машин.

... 27 лютого з крайнього лівого місця вищої законодавчої палати Англії підвівся молодий чоловік з напрочуд гарним обличчям. Трохи шкутильгаючи, він зійшов на трибуну.

Молодого чоловіка звали Джордж Гордон Байрон, лорд Байрон. Він уперше виступав у палаті й дуже мало ще був відомий. Народився він 22 січня 1788 року, в знатній і старовинній, але збіднілій родині. Предки його були норманські завойовники, гарячі на владу ридарі. Дід його, адмірал Байрон, відомий був своїми сміливими, та певдалими морськими пригодами. Батько його, капітан Байрон, викликав загальний осуд «вищого» суспільства своєю «амо-

ральною» поведінкою. Амадор бенкетів та бешкетів, він «украва» свою першу дружину в її чоловіка. Вдруге капітан оженився невдовзі після смерті першої дружини. Шлюб цей диктувався, головним чином, фінансовими міркуваннями й був розірваний через рік після народження Джорджа. Минув іще рік, і неспокійний капітан помер у Франції, куди втік від своєї колишньої дружини. Маленький, нервовий Джордж лишився на вихованні матері — жінки, змученої нещасливим особистим життям, дуже неврівноваженої. Назавжди запам'ятав трохи кульгавий від народження Джордж Байрон гнівні слова своєї матері :

— Кривий хлопчисько !

Мине багато років, а він усе ще в трагедіях «Каїн» і, особливо, «Потвора перетворена» повертатиметься до теми материного прокляття синові.

Брат діда — Вільям, п'ятий з лордів у роду Байронів, був також людиною сумнівної слави. Він убив на дуелі свого сусіда й родича Чаворта і був за це засуджений палатою перів. Старий дуелянт помер у 1798 році. Десятирічний школяр Джордж дістав од дядька в спадщину гучний титул пера Англії.

Закінчивши Трініті-коледж у Кембріджі, Байрон у 1807 році видав маленьку книжку поезій «Години дозвілля». То були роздуми про тлінність усього земного, про нещасливе кохання, про красу природи й жінок, про славу предків.

У березні 1808 року якийсь приятель завітав до Байрона і, побачивши його гнівне обличчя, схвильовано вигукнув :

— Що це ? Ви одержали виклик на дуель ?

Так. То був виклик !— глузлива, нищівна рецензія на «Години дозвілля» в журналі «Единбург Рев'ю». Молодий поет сприйняв цю статтю як страшну особисту образу. Навряд чи усвідомив тоді він, що це його перша сутичка з буржуазно-аристократичною «громадськістю» Британії — тією «громадськістю», з якою він уже ніколи не примириться. На рецензію він відповів нещадною, довжелезною сатирою «Англійські барди та шотландські рецензенти», в якій ретельно й докладно вилаяв геть усіх стовпів тодішньої англійської літератури.

Відсвяткувавши повноліття, він одвідав палату лордів, обрав там собі крайнє ліве місце в третьому ряду, а незабаром поїхав у дворічну мандрівку на південь Європи, на Схід.

Повернувся він з цієї мандрівки в червні 1811 року.

Темою для першої промови в парламенті Байрон обрав біль (законопроект) про смертну кару для луддитів. І відразу від нього

зажадали формальних доказів «законності» його походження. До того ж родові маєтки опинились у надзвичайно поганому стані. Почались довгі, складні й нудні клопоти.

... Вмерла мати. Розповідали дивні речі про поведінку сина на похоронах: уночі він потай плакав над мертвою, але за гробом не пішов, а надягнув важкі боксерські рукавиці й почав тренуватися в боксі.

* * *

І ось у напівтемній урочистій залі стоїть цей початківець - поет і початківець - політик і з несподіваним для юнака ораторським мистецтвом виголошує палку промову проти смертної кари руйначам машин. В обличчя сивим лордам, запеклим організаторам світової реакції, він кидає:

— Усі взяті вами міста, всі армії, що відступили перед вашими генералами, — лише нікчемні приводи для самовдоволення, коли ваша батьківщина розколюється надвоє й повстає сама проти себе, і ви змушені нацьковувати своїх драгунів і катів на громадян своєї країни. Ви називаєте цих людей «черню» відчайдушною, небезпечною і темною... Але чи усвідомили ви, чим зобов'язані цій «черні»? Адже вона, ця «чернь», обробляє ваші лани, вона служить у ваших будинках, дає матросів вашим кораблям, рекрутів вашій армії, вона дає вам змогу загрожувати цілому світові. Але прийде час, коли ваша зневага до її інтересів, коли злидні незліченного робітничого люду вкинуть цей люд у розпач, — і тоді це буде жива загроза вам!..

Дебютанта вітали з блискучою формою його промови, але нічого не говорили по суті. Законопроект згодом був прийнятий.

Через кілька днів у лондонських книгарнях з'явилась і протягом одвієї доби була розпродана тоненька книжка — перші дві пісні роману «Паломництво Чайльда Гарольда».

Чи сюжетом завоював читача цей віршований роман? Але, власне кажучи, ніякого сюжету в ньому нема. Розчарований юнак лишає Англію й вирушає в паломництво. Книжка сповнена ліричних міркувань про свободу, природу, славу. Новітній пілігрим презирливо дивиться на португальських гендлярів, вклоняється заллятій кров'ю, німатованій загарбниками гарячій іспанській землі, молиться старовинним святиням волі в Греції. До віршів додано примітки; це — точні відомості про відвідувані землі, програмові вимоги визволити греків спід турецької кормиги.

Розчарований герой не був уже новиною в літературі. «Вертер» Гете, «Рене» Шатобріана — розгублені, зайві люди — були, здається, духовними батьками мандрівника Гарольда. Але Чайльд відмінний від них усіх. Не жадою самогубства, не розпач проймає його. Він протестує проти зла ; він схильний не ридати, а бити ; він увесь проіннятий прагненням боротьби. Смуток його гіркий, але горе його гнівне :

Повстаньте ви, Іспанії сини !
Вас кличе давня доблесті богиня.

Духові свободи вклоняється Гарольд. З палким закликком завоювати власними руками свою волю звертається він до греків :

Раби спадкові ! Чи забули ви:
Хто хоче волі, хай ударить сам.
Вас не спасуть ні Галл, ні цар Москви,
Не принесуть вони свободи вам.

Є в строфах «Чайльд Гарольда» й глибоко вірна думка про те, що гноблений народ, звільняючись, несе справжню волю й тій нації, уряд якої поневолює його.

Отже, Чайльд Гарольд — мрійник, але мрійник мужній, енергійний ; людина розчарована, але не розгублена ; засмучена, але не млява.

Недарма цей роман з якоюсь блискавичною, незбагненною швидкістю приніс авторові славу. Байрон потім згадував у своїх мемуарах : «одного ранку я прокинувся славетним».

Так почалась його гучна, невмируща слава — слава лорда - одщепенця, італійського карбонарія, вождя грецьких повстанців і світового поета.

Спочатку все йшло зовнішньо чудово. Автор «Чайльд Гарольда» став черговим левом аристократичних віталень. У травні 1813 року вийшла перша східна поема Байрона — «Гяур». За два роки вона була перевидана т р и н а д ц я т ь разів. Східні поеми з'являлись одна по одній і користувались нечуванним успіхом. «Абідоська наречена» надрукована вперше в грудні 1813 року й за 1814 рік була видана ще десять разів. В тому ж 1814 році сім разів був виданий «Корсар». У серпні з'явилася «Лара» і до кінця року витримала чотири видання.

Герої всіх східних поем — одні й ті ж, хоч зветься різними іменами, діють в різних ситуаціях, у різних ролях. Це похмурий вигнанець суспільства, дійовий борець проти світу, месник за якусь невизначену і неоправдану кривду, благородний убивця. Це — вольова жінка, здатна заради кохання на будь-який подвиг, на всякий злочин.

Прекрасний, «богатирський» (за висловом Пушкіна) вірш, мальовниче тло, трагізм і героїзм ситуацій, сміливо накреслені характери захоплювали читача.

Отже, поет став левом аристократичного світу. Однак, приборкати цього лева не вдалось. Байронові нещадні епіграми на провідних діячів англійської реакції, на самого принца - регента били просто в ціль. Байрон зав'язав стосунки з ірландськими революціонерами.

І поета почали планомірно цькувати. Якщо російський Микола I використав для вбивства Пушкіна його дружину, то англійський Джордж IV хотів змусити Байрона до самогубства — знов таки скориставшись з його родинних обставин. Розлуку поета з жінкою супроводили неймовірними плітками про божевілья Байрона, про його жахливу розпусту. Дві останні східні поеми — «Облога Корінфа» й особливо «Парізіна» — зустрінуті були одностайним виттям реакційної преси. З'явився брудний, бридкий анонімний пасквіль «Анти-Байрон»; автором цієї анонімки був ні хто інший, як Джордж IV. Спровокована з високих кіл юрба крамарів та інших непевних осіб розбила камінням шибки в будинку Байрона.

Великий поет англійського народу змушений був тікати з Англії. Це відбувалось у той момент, коли вся читаюча Європа захоплювалась його могутнім талантом.

25 квітня 1816 року Байрон знову залишив батьківщину — на цей раз назавжди.

Через бойовисько Ватерлоо, через Німеччину їде Байрон до Швейцарії. В дорозі він починає третю пісню «Чайльд Гарольда». На полі Ватерлоо, де розбито Наполеона, герой роману — це друге «я» поета — запитує:

— Невже, здолавши лева, ми підемо в полон до вовків?

У Швейцарії зав'язується прекрасна дружба Байрона з другим англійським вигнанцем — «геніальним пророком», поетом Шеллі. Тут написано «Шільйонського в'язня» — незрівняну поему про прагнення до волі. Тут почато один з найвидатніших творів Байрона — «Манфред», навіяну гетевським «Фаустом», але своєрідну, по-байронівському гірку драму.

Потім Байрон переїздить до Італії. Закінчуючи «Чайльд Гарольда», він в останній пісні з надією вигукує:

І все ж, Свободо, прапор твій подертий,
Мов буря, рине в с у п е р е ч вітрам!

У Венеції несподівано цей «похмурий геній» створює жартівливу, сонячну, градіозну поему «Бенпо». Там він починає монумент-

тальну поему «Дон-Жуан» — натхненну суміш політичної й літературної полеміки, ліричних відступів та історичної епопеї.

Він бере активну участь у роботі підпільного товариства «Карбонаріїв» (тобто «вуглярів»), яке боролось за національне визволення, та об'єднання Італії.

* * *

У самому розпалі свого захоплення революційними змовами у 1821 — 22 роках в Італії Байрон пише кілька драм. Три з них ми й подаємо в цій збірці. Захоплення тим, що Байрон називав «поезією політики», захоплення безпосередньою участю в революційній боротьбі позначилось на цих творах, сюжети й теми яких, здавалось би, такі далекі на перший погляд від сучасності.

Жоден з творів Байрона, крім «Дон-Жуана», не викликав такого обурення серед англійських попів, буржуа та аристократів, як містерія «Каїн». Цією драмою Байрон кинув виклик усій офіційній попівській ідеології. Суть твору полягає не тільки в тому, що біблійську легенду «поставлено на голову». Суть його полягає в гнівному, могутньому протесті проти тиранії.

Перше враження від «Каїна» в Англії подібне було до вибуху бомби. Усі — і друзі й вороги — писали про «жахливу сміливість». Ця сміливість полягала в тому, що проклятого Каїна біблій поет перетворив на героя-бунтаря з непокійним розумом, людину, яка не з заздрості, не з низьких якихось міркувань убиває свого брата Авеля, а робить це в принциповій боротьбі проти тирана-бога.

І коли великий Гете твердив, що краса цього твору така, якої не побачити світові вдруге; коли перше «контрабандне» видання «Каїна» нечуваними для тодішніх часів тиражами розходилося серед найширших мас людності, — тоді панівна верхівка англійського суспільства просто шаленіла. По всій Британії попи читали проповіді проти нечестивого лорда Байрона. Один ретельний проповідник у спеціальній брошурі проголосив поета не більше, не менше, як... самим дияволом!

І нарешті, в тодішніх англійських газетах з'явилося офіційне повідомлення, що король Джордж IV публічно висловив своє незадоволення з приводу «богохульства і розбещеності в творах лорда Байрона». (Газета «Examiner» за 17 лютого 1822 р.)

Згодом поет визнавав, що цей твір назавжди закрив йому шляхи до замирення з буржуазно-аристократичною Британією. «Каїн» є одна з основних причин, чому досі у вищому англійському суспільстві згадувати ім'я Байрона вважається непристойним.

«Сарданапал» належить до історичних драм Байрона, і є, за загальним визнанням, найкращою з них.

Правда, сама історичність «Сарданапала» досить сумнівна. Поет використав розповідь сучасника Ціцерона — історика Діодора Сіцилійського — і мало чим відступив від цього оповідання; щоправда, підкорюючись вимогам «класичних єдностей», поет уклав усі події дворічної кривавої боротьби в одну добу.

Але оповідання Діодора Сіцилійського, як це довели новітні історичні дослідження, було невірним.

Насправді Сарданапал не був останнім царем Ніневії та Ассирії. Навіть звали його не Сарданапал, а Ашурбаніпал, і був він володарем грізним, видатним завойовником, жорстоким і невблаганним правителем, сміливим мисливцем. Ассирійська держава розпалась за його млявих і безвольних нащадків у 660 році до нашої ери, через 20 років після смерті Ашурбаніпала. Список переможених цим войовничим царем держав і областей — довгий і цікавий. Сам він аж ніяк не нагадував розпещеного гуманного аматора мистецтв і ніжної любові, яким змальовують Сарданапала Діодор Сіцилійський, а за ним — Байрон. Ось як писав про одну із своїх перемог сам Ашурбаніпал:

«Країну Елама пройшов я наче могутня буря; я відрубав голову Теуману, цареві їхньому. Без числа забив я воїнів його; живими в руки мої полонив я бійців його; тілами їхніми, наче хмизом і бур'яном, наповнив я околиці Сузи; кров їхня текла в річку Евлей, і стали хвилі її немов багрова вовна».

(Передмова Кольріджа до трагедії «Сарданапал», *Poetical Works of Lord Byron, London, 1901, vol. V, p. 4*).

Ця кривава поезія завоювань і вбивств, звичайно, зовсім не нагадує епікурейських промов Байронового Сарданапала.

Багато хто дуже дивувався, чому це в період найактивнішої участі поета в революційному русі він написав твір, у якому ніби виправдовує абсолютного монарха. Але річ у тому, що герой трагедії — не стільки цар, скільки проповідник миру і любові, який тільки заради миру готовий взяти меч до рук. У листі до свого видавця Меррея від 25 травня 1821 року Байрон іронічно зазначав:

«Я зробив Сарданапала х о р о б р и м... і настільки м и л и м, наскільки це було в моїх скромних силах. Отже, це не може бути ні правдою, ні сатирою на будького з живих монархів».

Якщо «Каїн» є суто філософською трагедією, а «Сарданапал» — твір історичний, то в «Потворі перетвореній» («*Deformed transfor-*

med»), написаній пізніше, Байрон поєднав ці два жанри. Філософська, метафізична проблема протиріччя між зовнішністю та духовною індивідуальністю розв'язується тут на тлі історичної епопеї сплюндрування Рима військом міжнародного авантюриста Шарля Бурбона в 1527 році.

Сюжет трагедії нав'язаний, у першу чергу, «Фаустом» Гете, а також італійськими легендами про людину, що продала душу чортові. Доля цього твору була нещаслива. Він написаний у надзвичайно важкий в особистому житті Байрона період — зразу після смерті його улюбленої дочки Аллегри. Вразливого поета переслідували у ті часи також побоювання, що вороги можуть обвинуватити його в якомусь несвідомому плагіаті, в літературній крадіжці. Коли поет прочитав дві закінчені дії «Потвори перетвореної» своєму другу Шеллі, той вказав йому на схожість трагедії з «Фаустом» і зазначив, що один із рядків скидається на цитату з творів ненависного обом поетам реакціонера Соуті. Байрон негайно кинув рукопис у вогонь. Проте, збереглась друга копія трагедії, яка опублікована була (в незакінченому вигляді) лише через два роки.

Ця річ більшістю критиків незаслужено вважається тільки за невдале наслідування «Фауста». Але сам Гете був іншої думки. Визнаючи, що Цезар цієї трагедії є духовним сином Мефістофеля, він у розмовах з Еккерманом рішуче заявляв, що «Потвора перетворена» — не імітація, а «нова, оригінальна, цікава, свіжа й натхненна річ». Ми можемо тільки приєднатися до думки великого поета.

* * *

У жовтні 1822 року в Вероні збирається конгрес «Священного союзу» — спілки європейських монархів для придушення революційного руху. Байрон зустрічає конгрес громовою сатирою «Бронзовий вік», де плямує нікчемних і кровожерних володарів Європи, де знов і знов закликає до боротьби проти тиранії.

У липні 1823 року поет відпливає в Грецію, щоб безпосередньо із зброєю в руках боротись за визволення її народу. Там, у багнистому містечку Місолонгі, він умирає 19 квітня 1824 року. Поета ховають як солдата.

* * *

Звичайно, революціонером у нашому розумінні цього слова Байрона назвати не можна. Він закликав до боротьби проти деспотизму, він словом і зброєю брав участь у цій боротьбі; проте позитивні його ідеали надзвичайно невизначені. Бунтар — однак, він знав,

проти чого треба битись, та не знав, за що саме битись. Але він ненавидів лад гнобителів і тому став ненавидний капіталістичному світові. Зате трудове людство назавжди збереже пам'ять про поета-борця, який ще в січні 1821 року записав у своєму щоденнику:

«Кров буде литись наче вода і сльози немов туман; але нарешті переможуть народи. Я не доживу, щоб побачити це, але я це передбачаю».

Минуло багато десятиріч, і на одній шостій частині землі народи перемогли.

Карбовані, пристрасні вірші Байрона належать визволеному людству. Хай відхрещуеться від «бунтаря» англійська буржуазія! Його любить народ Англії, його поезія близька і дорога всім, кому близькі й дорогі свобода і творчість.

Ю. Корецький

КАІН

МІСТЕРІЯ

*«Змій був хитріше всіх тварей польових,
що їх сотворив господь боги».*

(„Книга Буття“)

Серві Вальтеру Скотту, баронету
цю містерію про Каїна
присвячує -
Його відданий друг
і вірний слуга.

Автор

ПЕРЕДМОВА

Подані далі сцени названі «Містерією» відповідно до старовинної назви драм на подібні сюжети, які йменувалися «Містерії» або «Мораліте». Автор поводився зі своїм сюжетом зовсім не так вільно, як це було заведено раніше, і це може побачити кожен читач, досить зацікавлений, щоб звернутися до цих дуже нечестивих творів, написаних мовою англійською, французькою, італійською або іспанською. Автор намагався зберегти мову, властиву його дійовим особам; а де є (хоч і нечасто) запозичення з самого «Священного писання», він робив тільки ті зміни, навіть у словах, яких вимагав ритм. Читач пригадає: Книга Буття твердить, що Єву спокусив не демон, а «Змій»; і спокусив її він лише тому, що був «хитріше всіх тварей польових». Як не тлумачили б це равини й святі отці, а я беру слова такими, якими знаходжу їх, і відповідаю разом з єпископом Уотсоном; він у подібних випадках, коли йому доводилося, екзаменуючи в кембріджських школах, вислуховувати цитати з святих отців, — говорив: «Гляньте в книгу!» — і підносив угору священне писання. Треба пам'ятати, що сюжет цього мого твору аж ніяк не зачіпає «Нового заповіту», і жодних посилань на нього не можна тут робити, не вдаючись до анахронізму. Поетичних творів на подібні теми я за останній час не знаю. З двадцяти років я не читав Мільтона, але доти я читав його так

часто, що пам'ятаю досить добре. Геснерову «Смерть Авеля» я не перечитував відтоді, коли мені було вісім років, у Абердіні. Пам'ятаю тільки, що я був захоплений цим твором; але зі змісту пригадую лише, що Каїнову дружину звали Магала, а Авелеву—Тірза; на подальших сторінках я назвав їх «Ада» та «Зілла»—першими жіночими іменами, які трапляються в Книзі Буття. То були імена дружин Ламеха. Імена жінок Каїна та Авеля не зазначаються. Чи не виникне, в наслідок збігу в тематиці, збіг у враженні,—цього я не знаю й це мене дуже мало турбує.

[Я готовий до обвинувачень у маніхеїзмі¹ чи до якогось, іншого страшного назвиська з закінченням «їзм», яке є жахливою примарою й моторошним звуком в очах і вухах тих, хто так само не спромігся б пояснити ці улюблені терміни, як і ті, хто щедро й побожно відпускає такі епітети. Проти них я можу сам оборонитись, а в разі потреби—сам напасти. «Пазур за пазур,—як сказав Конан² Сатані,—і хай біс забере того, в кого нігті коротші!» (Уеверлі).]³

Прошу читача не забувати (хоч про це є мало охочих згадувати), що вказівок на майбутній стан нема в жодній книзі Моїсея, та й у всьому Старому Заповіті. Про причину цього дивного пропуску читач може довідатися в книзі Уорбертона «Божественна місія»; чи задовільне його пояснення, чи ні, але кращих досі не було. Отже, я вирішив, що Каїн не знає про майбутнє; сподіваюсь, що в цьому я не перекрутив священного писання.

Щодо мови Люцифера, то важко було мені змусити його говорити так, як на ці ж теми промовляє священник; але я зробив усе, що міг, щоб тримати його в межах духовної ввічливості. Коли він відмовляється від того, ніби спокусив Єву, набравши вигляду Змія,—то це тому лише, що в Книзі Буття нема й найменшого натяку на щось подібне, а говориться тільки про Змія в його зміїній суті.

Примітка. Читач помітить, що автор частково прийняв у цій поемі твердження Кюв'є, що світ руйнувався кілька разів до створення людини. Це міркування, засноване на вивченні різних геологічних шарів і знайдених там кісток велетенських та невідомих тварин,—не протирічить розповіді Моїсея, а скорше навіть підтверджує її: адже людських кісток досі не знайшли в цих шарах, хоча кістки

багатьох відомих тварин знайдені поруч із кістками невідомих. Твердження Люцифера, що доадамів світ був також заселений розумними істотами, значно розвиненішими, ніж людина, і силою своєю рівними мамонтам, і т. д., і т. д., — є, звичайно, поетична вигадка, яка має допомогти йому розтлумачити свої думки.

Я мушу додати, що існує «трамелогедія» Альфієрі під назвою «Авель». Я ніколи не читав ні цього, ні інших посмертних творів названого письменника, крім його автобіографії.

Равенна, 20 вересня 1821 р.

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Чоловіки :

Адам.
Каїн.
Авель.

Духи :

Ангел божий.
Люцифер.

Жінки :

Єва.
Ада.
Зілла.

ДІЯ I

СЦЕНА I

Земля за межами Раю. Час — схід сонця.
Адам, Єва, Каїн, Авель, Ада, Зілла приносять
жертву.

Адам.

О боже вічний! Неосяжний! Мудрий!
Ти тьму над прірвою єдиним словом
У світло над водою обернув!
Єгово, світло знову йде, хвала!

Єва.

Ти день назвав, о боже, роз'єднав
Від ночі ранок, доти неподільні,
Від хвилі хвилю відділив, нарік
Частину діл твоїх небесна твердь, — хвала!

Авель.

О боже, що назвав стихії: землю,
Вогонь, повітря, воду, сотворив
Світи, що сяйво й тінь землі дарують,
І дав земним істотам насолоду
Тебе і світ любити, о хвала!

Ада.

О боже! Вічний! Батьку всіх речей!
Ти сотворив прекрасні ці істоти,

Щоб їх любили більш за все, крім тебе.
Прийми любов мою! Хвала! Хвала!

Зілла.

Ти все любив, творив, благословляв,
О боже! Та вповзти дозволив змію
І вигнав батька з раю... Борони
Від зла нового нас! Хвала! Хвала!

Адам.

Чом, Каїне, мій первістку, мовчиш?

Каїн.

Казати що?

Адам.

Молись.

Каїн.

То ж ви молились?

Адам.

Молились, ревно.

Каїн.

Й досить гучно. Я

Вас чув.

Адам.

Почує, вірю, й бог.

Авель.

Амінь!

Адам.

Але, найстарший мій, ти все мовчиш?

Каїн.

Мені мовчати краще.

Адам.

То ж чому?

Каїн.

Нема про що просити.

Адам.

Дякуй!

Каїн.

Ні.

Адам.

Та ти живеш?

Каїн.

Та я помру?

Єва.

О горе!

Впадуть плоди заказаного дерева.

Адам.

І знову нам зібрати їх. О боже,
Чом посадив ти дерево знання?

Каїн.

Чом з дерева життя плоди не рвали?
Могли б ви зневажати бога.

Адам.

Сине,

Не богохульствуй: змії так мовив.

Каїн.

Що ж?

Змії *правду* мовив: дерево знання
Було; і дерево життя *було*;
Знання — добро й життя — добро; то як
Вони обидва можуть стати злом?

Єва.

Мій хлопче! Так і я казала, грішна,
Перед твоїм народженням. Нехай
Свою біду в твоїй я не побачу.
Спокутувала я. То хай тепер

Я не побачу, як моя дитина
За муром Раю в ті впаде тенета,
Що і в Раю батьків її згубили.
Задовольнися тим, що є. Коли б
Ми так робили, був би ти спокійний.

Адам.

Ми помолились, а тепер ходімо
Всяк до своєї праці—не важкої,
Хоч і корисної,—земля бо юна
Плоди дарує щедро.

Єва.

Сину мій,
Глянь—батько твій бадьорий і смиренний;
Роби, як він.

Виходять Адам і Єва.

Зілла.

Не хочеш ти, мій брате?

Авель.

Чому чоло ти завжди хмуриш? Цим
Нічого не здобудеш, лиш накличеш
Гнів Вічного.

Ада.

Улюблений мій Каїн,
Ти і на мене злий?

Каїн.

Ні, Ада, ні!
На самоті я хочу перебути.
На серці тяжко, Авель: це мене.
Іди вперед—і я прийду невдовзі.
Ви, сестри, не баріться. Я не можу
Нечемністю зустріти вашу ніжність:
Я згодом теж піду.

Ада.

А якщо ні,
Прийду я за тобою.

А в е л ь.

Божий мир
Твоїй душі, мій брате!

Виходять Авель, Зіла і Ада.

К а і н (сам).

Так оце—

Життя?.. Працюй! А нащо працювати?..
Бо батько мій в Едемі⁴ не лишився?
Чи ж винен я? Не був ще я на світі.
Я народитися не прагнув. Навіть
Свого буття я не люблю. Чому
Піддався змію й жінці він? Піддавшись,
Чому страждає? В чому гріх його?
Чи не для нього дерево садили?
Як ні,— чому зросло воно принадне
Так близько батька? Відповідь єдина
У них на всі питання: «Божа воля,
А він благий». Хто знає це? Хіба
У Всеволодний означає всеблагий?
Я знаю лиш плоди. Вони гіркі,
Їх мушу їсти за чужі гріхи...
Хто це такий? Немов би ангел він,
Але суворіший, смутніший вигляд
У нього, ніж у них. Чому тремчу?
Що його бояться більше духів,
Які вогненними мечами машуть
При брамі, де я часто зупиняюсь
У присмерку, щоб глянути на сад,
За правом спадщини мені належний,
Поки не вкриє ніч запертних мурів
І з ними разом тих дерев безсмертних,
Що високо здійнялись над зубцями,
Де херувими—вартові стоять?
Я не тікав од ангелів вогнених,
Чому ж тремтіти маю перед цим?
Здається, він могутніший від них
І гарний, хоч і не такий прекрасний,
Як був, чи міг би бути: смуток наче
З його безсмертям нерозлучний. Як?

І не людина може сумувати?
Іде він.

Входить Люцифер.

Люцифер.

Смертний!

Каїн.

Дух, ти хто такий? ^б

Люцифер.

Володар духів.

Каїн.

І, лишивши духів,
Зійшов до праха?

Люцифер.

Знаю я, що мислить
Прах. І йому я співчуваю.

Каїн.

Як?

Думки мої ти знаєш?

Люцифер.

То думки
Всіх вартих думання. Безсмертна частка
То промовляє в вас.

Каїн.

Безсмертна частка?
Це не відкрито нам: безумство батька
Позбавило нас Дерева Життя,
А нетерпляча мати надто рано
Зірвала плід знання; і плід цей—смерть!

Люцифер.

Тобі збрехали: житимеш.

Каїн.

Живу.

Та тільки, щоб умерти. І живучи,
Не бачу, чим жахлива смерть. Лише

Якесь природжене бажання жити,
Інстинкт огидний, хоч непереборний,
Ненавиджу його, як зневажаю
Себе, та неспроможний подолати.
Отак живу. Якби не жити зовсім!

Люцифер.

Живеш і мусиш вічно жити. Бо
Земля—твоє вкриття, а не буття.
Їй прийде край, але лишишся ти
Не меншим, ніж тепер.

Каїн.

Не меншим? Чом

Не більшим?

Люцифер.

Може, будеш рівний нам.

Каїн.

А ви?

Люцифер.

Безсмертні ми.

Каїн.

А ви щасливі?

Люцифер.

Ми владні.

Каїн.

Ви щасливі?

Люцифер.

Ні. А ти?

Каїн.

Хіба не бачиш сам?

Люцифер.

Нікчемна глино!

І ти вдаєш нещасного! І ти!

Каїн.

Я?—Так... А ти, з твоєю міццю, що?

Люцифер.

Я той, хто хтів з твоїм творцем зрівнятись.
І хто тебе створив би іншим.

Каїн.

А!

На бога схожий ти, і...

Люцифер.

Я не бог...

Не зміг ним стати, й хочу бути лиш
Собою. Переміг він, хай царює!

Каїн.

Хто?

Люцифер.

Батька і землі творець.

Каїн.

І неба,

Всього, що тільки є. І серафими
Співають так, і каже батько так.

Люцифер.

Авжеж, вони про це співати мусять
Під страхом стати тим, що я і ти
Між духів і людей.

Каїн.

Що ж ми таке?

Люцифер.

Ми—душі, сміливі своїм безсмертям,
Ми—душі, що всесильному тирану
В одвічні очі кажемо відважно,
Що зло його—не благо. Він створив
Нас—він це твердить, я цьому не вірю—
Але, створивши, знищити не може:

Бо ми безсмертні! Й він того хотів,
Щоб мучить нас. Нехай! Великий він,
Та в величі своїй не щасливіший,
Ніж ми в борні! Добро не робить зла,—
А що він ще робив? Та хай сидить
На величезнім і самотнім троні.
Нехай творить собі світи, щоб вічність
Не так гнітила його неосяжне
Буття, його самотність нероздільну.
Хай громоздить планети на планети:
Самотній він, тиран непереборний;
Якби він міг звалити сам себе,
То це було б його найкращим даром.
Та хай царює й множитья у горі!
У духів і в людей є співчуття;
Страждаємо ми спільно, й наші муки,
Хоч незліченні, не такі нестерпні
В безмежнім співчутті усіх до всіх!
А він! У висоті такий нещасний,
В нещасті неспокійний, мусить вічно
Творити й знов творити. [Може, він
І сина собі створить, як тобі
Він батька дав. Та якщо буде так,
То знай, що жертвою впаде цей син!]⁸

Каїн.

Думки твоїх промов уже давно
Бентежили мене. Ніяк не міг
Я примирити те, що бачив, з тим,
Що чув. Мій батько й мати кажуть нам
Про зміїв, дерева, плоди. Я ж бачу
Лиш браму в Рай—як звать вони його.
З мечем вогненним там на варті ангел,
Що заступив нам шлях у рай. Тягар мій—
Щоденний труд і думка безнастанна:
Дивлюсь у світ, де я—ніщо, і враз
Мені ввижається: мої думки
Усе здолають. Думав я раніше,
Що то було *мое* лиш тільки горе.
Мій батько впокоривсь; забула й мати
Жадобу до знання, що не боялась

Довічного прокляття. Брат мій Авель—
Пастух, і в жертву віддає тому
Ягняток перших, хто звелів землі
Нічого нам без поту не давати.
Птахів раніше починає Зілла,
Моя сестра, молитись. Навіть Ада,
Моя кохана, й та не розуміє
Думок, що збурюють мене: ніколи
Ніде не зустрічав я співчуття.
Гаразд, я з духами порозуміюсь.

Люцифер.

Якби не був готовий ти душею
До цього товариства, я б не став
Перед тобою: змія було б досить
Причарувати вас, як і тоді.

Кайн.

А! Ти це матір спокусив?

Люцифер.

Нікого

Нічим, крім правди, я не спокушав.
Чи не знання те дерево принесло?
Чи не рясніло дерево життя?
Чи я звелів не рвати їх плоди?
Чи я садив недоторкані речі
Біля істот невинних і тому
Цікавих? Я зробив би з вас богів;
І навіть той, хто вигнав вас, вас вигнав,
Щоб «не вкусили дерева життя
Й богам не стали рівні».—Так він мовив?

Кайн.

Так переказували ті, хто чув
Це в громі.

Люцифер.

Хто ж тоді був демон? Той,
Хто вам життя заборонив, чи той,
Хто дав би вічність вам, і щастя, й міць
Знання?

Каїн.

Зірвати б їм плоди обидва,
Чи жодного!

Люцифер.

Один—уже у вас;
А інший може бути.

Каїн.

Як?

Люцифер.

Боріться.

Собою будьте. Бо ніщо не в силі
Вгасити розум, якщо розум буде
Собою й центром усього. Для влади
Він створений.

Каїн.

Чи ти звів предків?

Люцифер.

Я?

Нікчемна глино! Чом і як мені
Було їх спокушати?

Каїн.

А вони
Говорять—змій був духом.

Люцифер.

Хто це каже?

Так не написано на небесах.
Не піде Гордий на таку облуду.
Та неосяжний жах, пиha дрібненька
Людини ладні скинути на духів
Своє низьке падіння. Змій був змій—
Не більш, хоч він не менший жертв спокуси,
Він—також прах, та в мудрості він більший,
Він їх здолав, збагнувши, що знання
Погубить їхні радощі вузькі.
Ти думаєш, я міг би обернутись
В істоту смертну?

К а і н.

Демон був у ній?

Л ю ц и ф е р.

Його збудив у них язик двожалльний.
Кажу тобі, що змії був тільки змії:
Спитай у херувима, що вартує
Принадне древо. Тисяча віків
Над прахом вашим і нащадків ваших
Пролине, й пояснить тодішній світ
Гріх перший байкою, й надасть мені
Той образ, що його я зневажаю,
Як зневажаю все, що шию гне
Перед лицем того, хто все творив
Лише для того, щоб усі вклонялись
Його похмурій вічності самій.
Ми правду знаємо й сказати мусим.
Батьки послухали промови плаза
І впали. Чом їх спокушати духам?
Чому позаздрити серед вузьких
Меж раю духам? Нам одкритий Простір ...
Та я кажу про те, чого не знаєш
Попри все дерево знання.

К а і н.

Не можеш
Казати про знання, мені незнане,
Щоб не відчув я прагнення пізнати.

Л ю ц и ф е р.

А сміливості бачити?

К а і н.

То спробуй.

Л ю ц и ф е р.

Ти смієш глянути на Смерть?

К а і н.

Незрима

Вона.

Люцифер.

Та неминуча.

Каїн.

Батько каже—
Вона страшна; почувши це ім'я,
Ридає мати. Авель зір до неба
Здіймає. Зілла зір спускає в землю
Й співає молитов. І мовчки Ада
На мене дивиться.

Люцифер.

А ти?

Каїн.

Страшні
Думки мене печуть, коли почую
Про цю могутню, неминучу Смерть.
Чи можу поборотися я з нею?
В дитинстві, гравши, я боровся з левом,
І він тікав, од болю ревучи.

Люцифер.

Вона—без форми, та поглине всі
Земного вигляду істоти.

Каїн.

А!

Гадав я, що вона—істота. Хто
Ще, крім істоти, вчинить зло істоті?

Люцифер.

Спитай Руїнника.

Каїн.

Кого?

Люцифер.

Творця,
Чи як: бо творить він, щоб руйнувати.

Каїн.

Не знав про це, хоч так гадав, відколи
Почув про Смерть: не знаю, що вона,
Та начебто страшна. Шукав її
У величезній порожнечі ночі;
І, помічавши велетенські тіні
У присмерку едемських мурів, де
Палають херувимові мечі,—
Чекав: іде вона. Боявся я
І прагнув водночас пізнати, що
Всіх нас лякає. Та не йшла вона,
І втомленим я зором залишав
Наш рідний, заборонений нам Рай,
І очі я підводив у блакить
До зір прекрасних: чи й вони помруть?

Люцифер.

Либонь... але переживуть вони
Тебе, і всіх твоїх.

Каїн.

Цьому я радий:
Не хочу, щоб вони померли, милі.
Та що є Смерть? Боюсь—вона жахлива,
А чим—не знаю. Грішним і безгрішним,
Проголосили нам її як зло.
Та в чому—зло?

Люцифер.

У землю повернутись.

Каїн.

Та знатиму я це?

Люцифер.

Не знаю Смерті
Й не можу відповісти.

Каїн.

У землі
Лежати мирно — це не зло. Якби
Я завжди прахом був!

Люцифер.

Низьке бажання,
Принаймні, батько твій бажав знання.

Каїн.

Та не життя,—адже плодів життя
Він не зірвав?

Люцифер.

Завадили йому.

Каїн.

Смертельна помилка! Спочатку треба
Було зірвати інший плід! Проте,
Знання не куштувавши, він не знав
Про Смерть. О! Я її не знаю майже,
А все ж боюсь... боюсь, чого—не знаю!

Люцифер.

А я все знаю й не боюсь нічого.
Ось істинне знання.

Каїн.

Навчиш мене?

Люцифер.

Так, тільки під умовою.

Каїн.

Кажи.

Люцифер.

Шануй мене, як господа твого.

Каїн.

Чи ти не бог батьківських молитов?

Люцифер.

Ні.

Каїн.

Рівний з ним?

Люцифер.

Ні,—спільного нічого
Не маю та й не хочу мати з ним.
Я буду вищим або нижчим, тільки
Не спільником і не рабом його.
Живу окремо, та великий я.
Вклоняється мені багато. Більше
Вклоняться потім. Першим будь.

Каїн.

Ніколи

Я не схилявся перед богом батька,
Хоч брат мій. Авель часто взяти просить
У жертві участь. Чом перед тобою
Схилятися?

Люцифер.

Ніколи не схилявся
Ти перед ним?

Каїн.

Кажу... Та й що казати?
Чи всезнання твоє, тобі не каже?

Люцифер.

Хто не вклонивсь йому, вклонивсь мені.

Каїн.

Нікому не вклонюсь.

Люцифер.

Це все одно—
Ти мій: не молишся йому, і тим
Ти молишся мені.

Каїн.

Це що таке?

Люцифер.

Довідаєшся потім.

Каїн.

Розв'яжи
Мені мого буття загадку.

Люцифер.

Йди,
Куди я поведу.

Каїн.

Я мушу ще
Орати землю... Обіцяв я...

Люцифер.

Що?

Каїн.

Плодів зібрати.

Люцифер.

Чом?

Каїн.

Щоб на алтар
Покласти з Авелем.

Люцифер.

Та ти казав,
Що не вклоняєшся творцеві?

Каїн.

Так...
Але благав ретельно Авель. Жертва
Його це більше, ніж моя... І Ада...

Люцифер.

Чому вагаєшся?

Каїн.

Одна утроба
У день один родила нас; я ладен,
Щоб сліз її не бачити, стерпіти
Все... і вклонитися кому завгодно.

Люцифер.

То йди за мною.

Каїн.

Йду.

Входить Ада.

Ада.

Ходімо, брате;
Спочину й втіхи надійшла година.
Без тебе нудно. Ти не працював
Сьогодні. Я за тебе все зробила.
Плоди, мов плодоносне сонце, сяють.
Ходімо.

Каїн.

Ти не бачиш?

Ада.

Бачу—ангел.
Ми бачили багато їх; а він
Не відпочине з нами?

Каїн.

Він не схожий
На ангелів отих.

Ада.

Чи ж інші є?
Привіт йому також. Вони ласкаво
Були гостями в нас... А він?

Каїн

до Люцифера.

А ти?

Люцифер.

Будь гостем ти моїм.

Каїн.

Я мушу йти.

А да.
Без нас?
К а і н.
Так.
А да.
І без мене?
К а і н.
Люба Ада!
А да.
І я з тобою.
Л ю ц и ф е р.
Їй не можна.
А да.
Хто
Ти, що від серця серце розлучаєш?
К а і н.
Він—бог.
А да.
Ти звідки знаєш?
К а і н.
Він говорить,
Мов бог.
А да.
Так змії говорив, а брехав.
Л ю ц и ф е р.
Ти хибиш, Ада!—Не знання хіба
Принесло древо?
А да.
Так — на вічне горе.
Л ю ц и ф е р.
Та лихо це—знання: то ж не брехав він:
Він тільки Правдою вас обдурив;
А Правда за своєю суттю може
Добром лиш бути.

А да.

Взнали ми лише
Зло та біду: із дому вигнання,
І жах, і труд, і піт, і втоми гніт;
Журбу про те, що вже було, й надії
На те, чого не буде. Каїн мій!
Не йди за духом цим. Терпи, як ми
Терпіли, і люби мене. Люблю
Тебе я.

Люцифер.

Більше, ніж батьків своїх?

А да.

Так. А хіба це гріх?

Люцифер.

Пóкищо—ні:

У дітях ваших буде гріх це.

А да.

Як!

Єноха не любитиме сестра?

Люцифер.

Не так, як ти ось Каїна.

А да.

О, боже!

Чи ж не любитимуть вони, й любов'ю
Не створять люблячих істот? Хіба ж
Не груди ці дали їм молоко?
Чи не одна утроба, в день один
Їх батька привела й мене? Хіба ж
Ми не кохаємось, і множачись
Не множимо для спільної любові
Істот?.. Любов'ю заклинаю, Каїн!
Не йди за духом цим; він нам чужий.

Люцифер.

Не я назвав гріхом таку любов,
І вам вона—не гріх, хоч би здавалась

Гріхом у тих, що в спадщину від вас
Дістануть смертність.

А да.

Що за гріх, який
Не є гріхом? Хіба випадок робить
Гріх і чесноти? Отже, ми—раби...

Люцифер.

Істоти, вищі вас—раби. Ще вищі,
Ніж ви й вони, були б рабами теж.
Але вони обрали волю мук
Взамін страждань підлестності сумирних,
Співання, арф, жадібних молитов
Всесильному за те, що він—всесильний.
Його не люблять, а лише бояться,
Подачки сподіваються.

А да.

Всесильний
Є всеблагий.

Люцифер.

Чи так було в Едемі?

А да.

Не спокушай мене красою, враже!
Ти ще прекрасніше, ніж змії. І брешеш,
Як він, і ти.

Люцифер.

Як він — я правду мовлю.
У матері спитай. Хіба не знає
Добра і зла вона?

А да.

О, мати! Ти
Зірвала плід, який твоїй дитині
Гіркіший, ніж тобі. Ти провела
Дні юності в Раю, в розраді тихій
Із радісними духами. А нам,

Твоїм нащадкам, нам Едем—незнаний.
Нас оточили демони, що в бога
Позичили слова і спокушають
Нас—нашими ж бентежними думками.
Так Змій тоді причарував тебе
В безжурному, невинному блаженстві.
Цьому безсмертному відповідати
Не можу. Не огидний він мені;
З приємним жахом я дивлюсь на нього,
Та не біжу від нього. Цих очей
Принадна влада зір мій прикувала;
Тремтять повіки; серце калатає;
Хоч він страшний, а тягне ближче, ближче,
Все ближче... Каїн, урятуй мене!

Каїн.

Чого боїшся, Ада? Дух—не злий.

Ада.

Не бог, не божий він: я херувимів
І серафимів бачила; на них
Не схожий він.

Каїн.

Та є ще вищі духи—
Архангели.

Люцифер.

Є вищі, ніж архангели.

Ада.

Та не блаженні ті.

Люцифер.

Коли блаженство
У рабстві полягає—ні.

Ада.

Я чула,
Що серафими сповнені любові,
А херувими сповнені знання.
Цей, мабуть, херувим: не любить він.

Люцифер.

Якщо знання вгасить любов, то ким
Той буде, кого, визнавши, не полюбиш?
Все знаючи, не любить херувим,
А серафими люблять, бо не знають.
Цих двох чуттів не сполучити: доля
Твоїх батьків тобі це довела.
Любов або Знання—єдиний вибір.
Ваш батько вже обрав: шанує бога
Від страху.

А да.

Каїн! оберни Любов.

Каїн.

Тебе я від народження кохаю,
Та більш нікого не люблю.

А да.

Батьків?

Каїн.

Хіба вони любили нас, коли
Зривали плід, що Раю нас позбавив?

А да.

Нас не було ще, та коли й були б—
Чи ж не любити нам батьків, дітей?

Каїн.

Єнох маленький! Донька немовля!
Якби я щастя їх передбачав,
Забув би я... Та не забути це
Трьом тисячам прийдешніх поколінь!
Не полюбити людям ту людину,
Що в час єдиний сім'я зла та людства
Посіяла! Вони вкусили древа
Знання й гріха. Свого їм мало горя,
Вони ще нас на землю привели.
Нас поки небагато... Незліченні
Мільйони, міриади сприймуть згодом
Віками накопичене страждання.

Я мушу бути батьком цих істот.
Твоя краса й любов—моя відрода,
Хвилини захвату й години мирні,
Усе, що любимо в собі та в дітях,—
Веде лиш нас та їх крізь безліч літ
Гріха та болю, крізь життя коротке,
Але гірке... Скороминуща втіха,
І Смерть—незнана. Дерево знання,
Здається, обдурило нас. Якщо
Батьки грішили, то повинні знати
Принаймні все—і таємницю смерті.
Що їм відомо?—що вони нещасні.
Невже потрібні змії та плоди,
Щоб знати це?

А д а.

Я не нещасна, Каїн.
Якби ти був щасливий...

Каїн.

Будь одна
Щаслива. Я не потребую щастя,
Яке ганьбить мене й мій рід.

А д а.

Одна
Щаслива бути не можу і не хочу.
Я з рідними щаслива, попри смерть;
Її не знаю й не боюсь, хоча
Жахливою вона здається тінню,
Як кажуть нам.

Люцифер.

Ти не могла б одна
Щаслива бути?

А д а.

Боже мій! Одна!
Один ні щастя, ні добра не знає.
Свою самотність я за гріх вважаю,
Коли не думаю, що незабаром
Побачу я братів, дітей, батьків.

Люцифер.

Але твій Бог—один; а він—щасливий,
Самотній та благий?

А да.

Ні, це не так.
Він з ангелами й смертними радіє.
І сіє щастя, і щасливий сам.
Хіба не в ошасливленні — щастя?

Люцифер.

Спитай у вигнаного з Раю батька,
Чи в первістка його, чи в свого серця—
Воно не мирне.

А да.

Горе! ні! А ти—
Ти з неба?

Люцифер.

Якщо ні, то запитай,
Звідкіль походить це всесвітнє щастя
(Як ти це звеш),—спитай у всеблагого
Творця життя й живих істот; його
Це таїна, він береже її.
Ми мусимо терпіти. Дехто з нас
Не кориться. І серафими твердять,
Що все дарма. Та спробувати варт,
Бо кращого не діждемо!.. У духа
Є мудрість, що до правої мети
Скеровує. Отак у тьмяну синь
Звертаєте ви, юні смертні, зір
До променя ранкової зорі.

А да.

Прекрасна та зоря; я за красу
Люблю її.

Люцифер.

Боготвориш?

А да.

Наш батько
Боготворить лише незримо.

Люцифер.

Знак

Незримого—чудовіший всього,
Що бачимо, а та ясна зоря—
Водій усіх небесних сил.

А да.

Наш батько

Казав, що бачив він самого бога,
Який створив його та нашу матір.

Люцифер.

Ти бачила?

А да.

В ділах.

Люцифер.

Та не в бутті?

А да.

Ні. Тільки батько мій—то божий образ;
А ангели його—твоя подоба—
Вони ясніші, хоч не так прекрасні,
Не так могутні; наче тихий день,
Мов сяйво, дивляться на нас вони.
А ти—як ніч, де довгі білі хмари
Далеку багряницю прорізають;
Виблискують там незліченні зорі
В глибинах незбагненого склепіння,
Немов сонця: прекрасні, незліченні
Та ніжні, не сліпучі та принадні,
І сльози викликають, як і ти.
Нещасний ти? Не знещасливлюй нас.
І плакатиму я за тебе.

Люцифер.

Сльози!

Чи знаєш ти? Проллються океани!..

А да.

Їх я проллю?

Люцифер.

Всі.

А да.

Хто це — всі?

Люцифер.

Мільйони

Мільйонів ... міриади міриад ...
Земля людей ... збезлюднена земля ...
І пекло, переповнене людьми.
Їх сім'я носиш у собі.

А да.

О, Каїн!

Дух проклинає нас.

Каїн.

Хай він говорить;

За ним піду.

А да.

Куди?

Люцифер.

Туди, звідкіль
Повернеться він за одну годину,
Але побачить за багато днів.

А да.

Чи це можливо?

Люцифер.

Адже ваш творець
За кілька днів створив новий цей світ?
Я помагав йому, то чом не можу
В одну годину показати те,
Що довго він творив і швидко пищив?

Каїн.

Веди.

А да.

Він справді прийде за годину?

Люцифер.

Так. Не підвладні ми часу. Ми в силі
В одну годину зосередить вічність
Або на вічність розтягти годину;
Ми дишемо не розмірами смертних...
Та цього не збагнеш. Ходімо, Каїн.

А да.

Він вернеться?

Люцифер.

Так, жінко. Він один
Із смертних (він і перший і останній,
Крім *одного*) назад до тебе прийде,
Щоб заселити той мовчазний світ,
Як цей; там місця забагато й поки
Замало пожилців.

А да.

Де ти живеш?

Люцифер.

У просторі. Де жив би я? Де є
Твій бог чи боги—там я: з ним усе
Я поділив: Життя і Смерть... і Час
І Вічність... небо й землю... навіть те,
Що—не земля й не небо, але повне
Тими, хто жив чи житиме в обох—
Така моя держава! Поділив я
Його, і в царстві не *його* паную.
Коли б я не такий був, то чи міг би
Стояти тут? Бач—ангели *його*
Довкола.

А да.

І вони були поблизу,
Коли Змій зводив матір.

Люцифер.

Каїн! чув ти.

Якщо знання ти прагнеш, вдовольню
Твою жадобу; та не дам плодів,
Які добро єдине відберуть,
Що Переможець залишив тобі.
За мною!

Каїн.

Дух, я йду.

Виходять Люцифер та Каїн.

Ада

(їм услід).

О, брате! Каїн!

ДІЯ II

СЦЕНА I

Бездня простору.

Каїн.

В повітрі йду, не падаю... та власти
Боюсь.

Люцифер.

Повір мені, і понесе
Тебе повітря, я бо княжу тут.

Каїн.

А вірити тобі—не богохульство?

Люцифер.

Вір—не впадеш! Не вір—загинеш! Так
Сказав би інший бог; він назву «демон»
Надав мені між ангелів, а ті
Луною вторять це нікчемним тварям,
Що ширше розуму свого вузького
Не тямлять, і вклонитись ладні *слозу*.
Ці жалюгідні звуть добром чи злом,
Що їм звелять. Таких не хочу я...
Шануй чи не шануй—побачиш ти
Світи за гранню світика твого,
І я тебе не приречу на муки
За сумніви мізерні. Прийде час—
Людина, ставши на тремтливій хвилі,
Людині мовить: «Вір мені й крокуй
По водах»; і піде людина та
По хвилях, і не втоне. Я не мовлю:
Повір мені, це буде запорука

Спасіння; ні! лети зі мною, рівний
У вирі простору, я покажу
Те, чого не відкинеш,— час минулий,
Сучасність і прийдешні ще світи.

Каїн.

О бог! Чи демон! Ким не був би ти,
Чи то—земля?

Люцифер.

Ти праху не пізнав,
З якого створений твій батько?

Каїн.

Дивно!

Кружало синє плаває в ефірі,
З ним—менше, пурпуровіше кружальце,
Мов те, що світить у ночі земній.
Чи там наш Рай? Де мури? Варта де?

Люцифер.

Вкажи мені, де на землі ваш Рай.

Каїн.

Як можу? Ми мчимо вперед, немов
Проміння сонця; меншає земля,
І що дрібніш вона, то більше сяйво
Павколо неї, наче світло те,
Що бачив я навколо зір, коли
Спостерігав їх на кордонах Раю.
Ми линемо вперед, і ось вона
До незліченних прилучилась зір,
Що нас оточують; а далі там—
Їх міриади.

Люцифер.

Що, як то—світи

Величніші, ніж твій, і там живуть
Істоти більші, і числом їх більше,
Ніж праху на твоїй вудній землі?
І що, коли ці атоми—з душею,
І всі живуть, і мучаться, й помруть?
Що б ти гадав?

Каїн.

Я б розумом пишався,
Який збагнув це.

Люцифер.

А високий розум
До рабської матерії прикутий.
Знання та прагнення до знань усіх,
До вищої науки—все в кайданах
Дрібних, брутальних і низьких потреб,
Бридких, огидних—і найкраща навіть
Із насолод твоїх—падіння млосне,
Лише облуда втомна та брудна,
Що вабить знову створювати душі
Й тіла таких же тлінних, як і ти,
І не таких щасливих...

Каїн.

Дух! Не знаю
Нічого я про смерть; вона страшна,
Як чув я від батьків; разом з життям
Я цю мерзенну спадщину дістав.
А щастям спадщина ця небагата,
Як бачив досі. Але, Дух! Коли
Ти правду провіщав (а відчуваю
Пророцьку муку істини в цьому),
Хай тут помру: адже плодити тих,
Хто лиш роки страждатиме й помре,—
Це означає засівати смерть
І вбивство множити.

Люцифер.

Увесь не можеш
Померти — частка житиме.

Каїн.

Той, інший
Так батькові моєму не говорив,
Коли він з Раю проганяв його
І смерть йому на лобі написав.
Та хоч би смертну частку в мене змищ,
Щоб рештою мов ангели я був.

Люцифер.

Я—ангел; ти таким хотів би бути?

Каїн.

Не знаю, хто ти; бачу твою силу,
Ти те відкрив, що вище сил *моїх*,
Що вище здібностей *моїх* природних,
Та нижче все ж таки *моїх* бажань
І задумів *моїх*.

Люцифер.

Пиха смиренна!
Хто ти такий, що мрієш зотлівати
У глині з гробами?

Каїн.

Хто ж є ти?
Ти, гордий духом, ти збагнув природу,
Збагнув безсмертя, а проте здаєшся
Смутним?

Люцифер.

Здаюсь таким, який я справді;
Тому тебе й питаю: хочеш бути
Безсмертним?

Каїн.

Ти казав, що бути мушу
Безсмертним мимоволі. Я не знав
Цього донині... Та коли я мушу,
То дай мені—на щастя чи нещастя —
Відчути наперед моє безсмертя.

Люцифер.

Ти відчував його й раніше.

Каїн.

Як?

Люцифер.

Страждаючи.

Каїн.

Безсмертна буде мука?

Люцифер.

**Ми знаємо, й сини твої... Та глянь!
Чи не велично це?**

Каїн.

**О ти, прекрасний
Ефіре незбагнений! Ви, світила!
Немає вам ні краю, ні числа,
Дедалі більше вас. Що є ви? Що
Є ця пустиня синя й неосяжна
Повітря, по якій ви пливете,
Мов листя в чистих струменях Едему?
Чи виміряна ваша путь? А чи
Ви линете в нестримному розгулі
У всесвіті безмежного повітря—
— Стискає душу думка про безгранність!—
Напоями довічності сп'янілі?
О бог! О боги! Хто б ви не були!
Як дивні ви! Як дивні ваші твори,
Чи випадковості, чи як їх звати!
Хай я помру, як атоми вмирають
(Якщо вмирають), та пізнаю міць
І мудрість вашу! Я думками нині
Побаченого вартій, хоч не прахом;
Дух! Знищ мене, або наблизь до них.**

Люцифер.

**Ти вже наблизивсь. Озирнись на землю
Твою!**

Каїн.

**Та де вона? Я бачу тільки
Світила без числа.**

Люцифер.

Поглянь сюди!

Каїн.

Не бачу.

Люцифер.

А вона ще мерехтить.

Каїн.

Ця?.. онде?

Люцифер.

Так.

Каїн.

Що кажеш ти мені?

Виблискували, бачив, світляки
На берегах зелених, у гаях,
У сутінках, ясніше того світа,
Що носить їх.

Люцифер.

І світляки й світи
Виблискують... Що думаєш про них?

Каїн.

По своєму прекрасні ті і ті,
І робить ніч прекрасними обох—
У льоті сяючого світлячка
Й зорю безсмертну в її орбіті.
Керує ніччю хтось.

Люцифер.

А хто чи що?

Каїн.

Відкрий.

Люцифер.

Ти смієш глянути?

Каїн.

Не знаю,
На що я *смію* глянути. Донині
Ти не відкрив мені нічого, щоб
Не смів дивитись далі я.

Люцифер.

За мною!

Ти смертне чи безсмертне зріти хочеш?

Каїн.

Що ж є створіння?

Люцифер.

Те і друге. Що ж
До серця твого ближче?

Каїн.

Те, що бачу.

Люцифер.

А що раніш було?

Каїн.

Те, що не бачив,
Не мусив бачити—загадка Смерті.

Люцифер.

Чи показати ще тобі померлих,
Як показав те, що не може вмерти?

Каїн.

Так.

Люцифер.

То вперед, на наших дужих крилах!

Каїн.

О! Краємо блакить! І зорі мерхнуть!
Земля! Моя земля, ти де? Хоч глянуть,
Я з неї створений.

Люцифер.

Вона—позаду.

У всесвіті дрібніш, ніж ти на ній;
Але не думай, не втечеш від неї;
Ти до землі повернешся, до праху:
Він є твого й мого безсмертя частка.

Каїн.

Куди ведеш мене?

Люцифер.

У світ колишній,
У світ примар, якого лиш уламок—
Твій світ.

Каїн.

Як! Отже, не новий мій світ?

Люцифер.

Не більше, як життя; воно ж було
Раніш, ніж ти чи я, ба навіть речі,
Які здаються більшими. Багато
Речей не матимуть кінця; а ті,
Що без початку хтіли б існувати,
Так само низько почались, як ти;
Вгасала міць, щоб дати шлях найнижчій
Нікчемності; бо тільки час і простір
Незмінними були та мусять бути.
Та, змінюючись, тільки прах вмирає.
Ти—прах,—збагнути можеш тільки те,
Що прах було, і це побачиш ти.

Каїн.

Прах... Дух... що хочеш—я готовий зріти.

Люцифер.

Тоді—вперед!

Каїн.

Світила швидко мерхнуть.
Ми наближались, і вони зростали,
Ставали, мов світи.

Люцифер.

Вони—світи.

Каїн.

І там—Едеми?

Люцифер.

Може.

Каїн.

Люди є?

Люцифер.

Так, чи істоти вищі.

Каїн.

Змії—теж?

Люцифер.

Де люди, там і змії. Чи лише
Двоногим жить рептилям?

Каїн.

Зорі—далі!

Куди ми летимо?

Люцифер.

У світ примар,
Тіней створінь прийдешніх і померлих.

Каїн.

Темніш, темніше все... Світила зникли!

Люцифер.

Та бачиш ти.

Каїн.

Яке жахливе світло!

Ні місяця... ні сонця... ні зірок...
Сама блакитна та багрова ніч
У моторошні сутінки вгорнулась...
Та бачу темні купи; не подібні
До тих світів, що, сяйвом оповиті,
Здавалися тоді живими навіть,
Коли темнішали; там бачив я
Глибокі доли, величезні гори.
Там іскри сяли, розлягались там
Простори плинні, променисті кола
Оточували, місяці пливли
Довкола, мов прекрасні землі... Тут
Все темне й моторошне.

Люцифер.

Та виразне.

Ти смерть узріти прагнеш, чи померлих?

Каїн.

Не прагну; знаю тільки—є вони,
Я знаю—батька гріх прирік його,
Мене та всіх нащадків наших—смерті;
То хтів би я побачити відразу
Те, що судилось бачити.

Люцифер.

Глянь!

Каїн.

Темно!

Люцифер.

І так довіку буде... але ми
Її відкриєм брами!

Каїн.

Пар величний

Розходитьсья... це що?

Люцифер.

Ввійди!

Каїн.

Вернусь?

Люцифер.

Напевно! Хто ж підданих Смерті дасть?
Її держава покищо безлюдна,
Наповниш ти її.

Каїн.

Широкі хмари

Все ширшають і обгортають нас!

Люцифер.

Вперед!

Каїн.

І ти!

Люцифер.

Не бійсь—без мене ти
Не міг би світ лишити свій. Рушай!

Зникають у хмарах.

СЦЕНА II

Царство тіней.

Виходять Люцифер і Каїн.

Каїн.

Німі, величні ці світи похмурі!
Багато їх, населені щільніше,
Ніж неосяжні сяючі планети,
Які в височині пливли так рясно,
І я гадав—то жителі яскраві
Небес якихось незбагненних нам,
А не самі залюднені місця.
Але, наближуючись, помічав:
Вони зростають у виразні маси
Матерії, що для життя придатна,
Та не жива сама. А тут усе
Примарно, повно смерку, промовляє
Про день минулий.

Люцифер.

Це держава Смерті.
Хотів би стрінутися з нею?

Каїн.

Поки

Не визнаю, що вона, не відповім.
Коли ж мій батько правду промовляв
У довгих проповідях, то вона...
О боже! Страшно змислити! Прокляття
Тому, хто вигдав Життя для Смерті!
Прокляття купі темного життя,
Яке життя свого не вборонило
І жертвувати змушене життям
Невинних навіть!

Люцифер.

Проклинаєш батька?

Каїн.

Він не прокляв мене, на світ привівши?
Він не прокляв мене раніш, зухвало
Зірвавши плід закатаний?

Люцифер.

Це вірно:

Прокляття батька та твоє — взаємні...
А діти й брат твій?

Каїн.

Ділять хай вони
Його зі мною — братом, батьком їх!
Всю спадщину мою віддам я їм!
О ви, похмурі неосяжні царства
Гігантських постатей і плинних тіней,
То вповні видних, то ледь-ледь помітних,
Але могутніх і смутних... Які ви—
Живі, жили колись?

Люцифер.

І те, і те.

Каїн.

То що є Смерть?

Люцифер.

Що? Не казав творець,
Що друге це життя?

Каїн.

Донині він
Казав лише, що всі помруть.

Люцифер.

Либонь,
Одного дня розкриє він цю тайну.

Каїн.

Щасливий день!

Люцифер.

Щасливий! Він розкриє
У муках невимовних, що прикуті
До мук довічних незліченні хмари
Ще ненароджених безчулих атомів.
Для цього тільки душу їм дадуть!

Каїн.

Хто ці могутні духи, що довкола
Ширяють?.. Вигляд їхній не такий,
Як у безплотних, що вартують пильно
Закритий нам, оплаканий Едем.
Не схожі на людей, яких я бачив—
На Авеля, Адама чи на мене,
Сестру-дружину чи дітей моїх;
І—на людей, на ангелів не схожі—
Вони, здається, вищі від людей,
Коли не рівні ангелам самим.
Високі, горді, дивні, повні сили.
Але мені їх вигляд не збагнути.
Я не стрічав таких. Немає в них
Крил серафима чи лиця людини
І звіра не нагадують—нічого,
Що дише лиш. Вони міцні й прекрасні,
Мов найпрекрасніші та найміцніші
З живих. Та ледве можу їх назвати
Живими.

Люцифер.

А вони жили.

Каїн.

Де?

Люцифер.

Там,

Де ти живеш.

Каїн.

Коли?

Люцифер.

Землею звеш

Оселею їхню.

Каїн.

Першим був Адам.

Люцифер.

У племені твоїм... але занадто
Низький, щоб серед них останнім бути.

Каїн.

А хто вони?

Люцифер.

Лиш те, чим станеш ти.

Каїн.

Які ж були вони?

Люцифер.

Живі, високі,
Розумні, добрі, владні та відважні.
В усьому стільки вищі твого батька,
Адама, коли він в Едемі жив,
Наскільки звироднілий твій нащадок
Шестидесяти тисяч поколінь
Від тебе нижчий. Слабість їх тепер
Ти по собі суди.

Каїн.

Ах! Зникли й ці?

Люцифер.

Зі свого світу; з твого щезнеш ти.

Каїн.

Мій світ був їх?

Люцифер.

Був.

Каїн.

То змінився він!
Дрібний він та нікчемний, щоб тримати
Такі істоти.

Люцифер.

Так, він кращий був.

Каїн.

Чому ж він занепав?

Люцифер.

Спитай того,

Хто до падіння вів.

К а і н.

Та як?

Л ю ц и ф е р.

Раптовий,
Нищівний і нестримний вир стихій!
Світ у хаос поринув, а з хаосу
Новий світ виринув; буває це
У часі—рідко, в вічності—частенько.
Іди, узри минуле.

К а і н.

Це жахливо!

Л ю ц и ф е р.

І вірно. Глянь на ці примари. Перше
Вони були—матерія, мов ти.

К а і н.

Я буду, як вони?

Л ю ц и ф е р.

Спитай творця.
Твої предтечі—бач, які вони.
А чим були, ти відчуваєш сам
У міру почуттів своїх дрібних,
Дрібнішої безсмертної частини
І розума, і сил земних твоїх.
Життя—твоє тепер, а їх колись—
Ось ваше спільне; згодом буде—смерть.
А решта всіх ваших ознак властива
Рептильям, що родилися в намулі
Усесвіта, зруйнованого в ледве
Сформовану планету, де жили
Істоти, раді сліпоті своїй.
Рай Неуків знання заборонив,
Немов отруту. Та поглянь на ці
Істоти вищі—чим були та є.
Якщо ж це надокучило—вернись
І землю рий—я віднесу тебе.

Каїн.

Ні: тут лишусь.

Люцифер.

На довгий час?

Каїн.

Назавжди!

Я все одно сюди вернутись мушу,
То краще тут лишусь; мені огидний
І вигляд праха... З тінями я жив би!

Люцифер.

Не можна: бачиш ти лише видіння
Існуючих речей. Щоб на таку
Осело мати право, мусиш ти
Пройти крізь те, крізь що пройшли вони—
Крізь брами Смерті.

Каїн.

Крізь які ж ввійшли ми?

Люцифер.

Через мої! Але вернутись треба.
Моїм ти духом дишеш у краю,
Де бездиханно все. Дивись, а місце
Тут знайдеш лиш тоді, коли твій час
Прийде.

Каїн.

А ці не можуть повернутись
На землю знов?

Люцифер.

Нема вже їх землі—
Її змінили моторошні корчі,
Їм не пізнати жодного шматка
Ледь затверділої кори... То був...
Який прекрасний був то світ!

Каїн.

І є!

Не землю, хоч її повинен рити,
Ненавиджу... Чом без важкої праці

Не дати нам її плодів прекрасних,
Не вгамувати тисячу думок
Знанням, здолати тисячу жахів
І Смерті, і Життя?!

Люцифер.

Чим є твій світ—
Ти бачиш; тільки не збагнеш і тіні
Того, чим був.

Каїн.

А ці створіння грізні,
Примари нижчі розумом своїм
(На вигляд), ніж побачені істоти?
Нагадують вони мешканців лютих
Земних дібров—отих, які вночі
Ревуть у хащах. Та вони страшніші
Удесятеро, ніж оті потвори.
Вони заввишки більше стін Едему,
Палають очі, мов мечі вогненні,
Жахливі ікла—стовбури дерев
Без віт і без кори... Це що?

Люцифер.

Те саме,
Що мамонти—в твоєму світі; ці
Мір'ядами лежать у глибині.

Каїн.

А на поверхні?

Люцифер.

Жодного: коли б
Твій кволий рід із ними воював,
То проклинати вас було б даремно—
Загинули б раніш.

Каїн.

Чому ж—війна?

Люцифер.

Забули ви, до чого прирекли вас,
З Едему вигнавши—війна з усім,

І смерть—усім, і майже всім—хвороба,
І муки, й гіркість; ось вони—плоди
Заказаного древа.

Каїн.

А тварини
Вкусили теж, і тому вмерти мусять?

Люцифер.

Сказав вам ваш творець: *вони* для вас,
Як ви—для нього, створені... Чи ж ви
Хотіли б, щоб була їх доля вища
Від вашої? Якби не впав Адам,
Усе тоді стояло б.

Каїн.

Ах! Нещасні!
Синів отця мого поділять долю;
Як і вони, не куштувавши плоду,
Як і вони, не маючи *знання*!
Брехливе древо те: *знання* не маєм.
Знання ціною смерті обіцяло,
Але—*знання*; а що людина *знає*?

Люцифер.

А може, смерть—це є *знання найвище*,
З усіх речей—єдина певна річ,
Веде до *найвірнішої* науки.
Було правдиве древо, хоч смертельне.

Каїн.

Ці темні царства бачу, а не знаю.

Люцифер.

Бо час твій не прийшов; не може плоть
Збагнути дух цілком... Чимало вже—
Пізнати, що ті царства є.

Каїн.

Ми знали,
Що Смерть існує.

Люцифер.

А за нею що?

Каїн.

Не знаю й нині.

Люцифер.

Знаєш ти, що є
Стан та багато станів, крім твого.
А вранці ти не знав цього.

Каїн.

Та все

Примарно, темно.

Люцифер.

Заспокойся: це
Ясніше стане для твого безсмертя.

Каїн.

Який незміряний прозорий простір
Прекрасної блакиті плине там!
Подібний до води, мов річка та,
Що ллється з Раю повз моє житло.
Та він не має берегів і меж,
Забарвлений у кольори ефіру...
Це що?

Люцифер.

Подібне є ще на землі,
Хоч менше; і твої нащадки будуть
Поблизу жити; це—тінь Океану.

Каїн.

Він—ніби інший світ, мов плинне сонце...
Які потвори грають на блискучій
Його поверхні?

Люцифер.

Жителі його,
Левіафани⁶ давнини.

Каїн.

А той
Незмірний змії, що дзюркотливу гриву
Та грізну голову з безодні звів
Удесятеро вищу вищих кедрів—
Він міг би оперезати планету,—
Чи він не з тих, що грілися в Едемі
Під Древом?

Люцифер.

Матір Єва краще знає,
Як виглядав отой спокусник—Змії.

Каїн.

Занадто цей страшний. Напевне, той
Гарніший був.

Люцифер.

А ти його не бачив?

Каїн.

Я зустрічав чимало з їх породи,
Але того ніколи, хто підніс
Смертельний плід; його не бачив я.

Люцифер.

А батько бачив?

Каїн.

Ні: то наша мати
Його звела—її саму звів Змії.

Люцифер.

О чоловіче! Чим не спокушали б
Твоя дружина чи синів жінки,
То знай: перед тобою їх спокусник!

Каїн.

Спізнала засторога: більш нічим
Не знаджувати Змієві жінок.

Люцифер.

Для чоловіка в жінки є чимало
Спокус, а в чоловіка є для жінки.
Хай пам'ятають це сини твої.
Моя порада добра, бо даю
Її собі ж таки на шкоду; правда,
Її не здійснять: мало я втрачаю.

Каїн.

Не розумію.

Люцифер.

То щасливий ти...
Твій світ і ти ще надто юні! Мислиш
Себе нещасним, грішним... Чи не так?

Каїн.

Чи грішний я--не знаю; а скорботи
Зазнав.

Люцифер.

Первістку першої людини!
Твій гріх теперішній,—а ти винувний,
Твоя журба,—а ти страждаєш,—це
Едем невинний перед тим, чим будеш
Недовзі *ти*; а цей жахливий стан
Подвоєний—є Раєм перед тим,
Чого сини синів твоїх синів,
У поколіннях множачись, мов прах
(Бо прах і є), потерплять і вчинять.
Тепер—назад на землю!

Каїн.

Чом же ти
Сюди приніс мене? лиш це відкрити?

Люцифер.

Ти не просив знання?

Каїн.

Авжеж—путі
До щастя!

Люцифер.

**Якщо правда—шлях цей,—маєш
Його.**

Каїн.

**Так справедливо бог батьків
Заборонив оте смертельне Древо.**

Люцифер.

**А ліпше б він і не садив його.
Але незнання зла ще не рятує
Від зла; воно лишається так само
Частиною всього.**

Каїн.

**Ні, не всього.
Цьому не вірю—я жадаю блага.**

Люцифер.

**А хто чи що не мріє про добро?
Хто прагне зла лиш для його гіркої
Меті?.. Ніхто... ніщо!.. Воно—отрута
Всього життя й усього неживого.**

Каїн.

**На тих планетах дивних, що ми зріли,—
Далеких, сяючих і незчисленних,—
Раніше, ніж зійшли в цей край примар,—
Не буде зла: вони занадто гарні.**

Люцифер.

Ти здалека їх бачив.

Каїн.

**Ну, то й що!
Краса ще менша віддалі. Вони
Поблизу, мабуть, ще привабніш будуть.**

Люцифер.

**Наблизся до найкращого земного
І роздивись його красу.**

Каїн.

Дивився —
Що ближче миле, то миліш воно.

Люцифер.

То це була облуда... Що лишилось,
Наблизившись до твоїх очей,
Прекрасніше далекої краси?

Каїн.

Сестра моя. Усі небесні зорі,
Нічна глибока синь, де світить місяць,
Немов би дух або оселя духа...
Всі барви присмерку... світанок пишний...
І дивний захід сонця, коли очі
Приємна сповнює мені сльоза
І серце легко лине ген за ним
У тім раю легких західних хмар...
Тінь ліса, кущ зелений, птах співочий—
Вечірній птах, що про любов співа
У лад із херувимами, коли
Вгасає день над мурами Едему;—
Все це — ніщо в моїх очах і серці
Перед обличчям Ади: забуваю
І небо й землю.

Люцифер.

Тлінна ця краса.
Зоря і двіт творіння молодого,
Обійми перші смертних на землі
Її створили; та й вона—облуда.

Каїн.

Гадаєш так, бо ти не брат їй.

Люцифер.

Смертний!
Братаюсь я з бездітними лише.

Каїн.

Тоді ти нам не можеш співчувати.

Люцифер.

Можливо, співчуватимеш мені.
Коли істотою ти володієш,
Що найпрекрасніша в твоїх очах,—
Чому нещасний ти?

Каїн.

Чому існую?
Чому нещасний *ти*, нещасні всі?
І той, хто сотворив нас, є творець
Істот нещасних. Творить він і нищить—
Не радісна, напевне, ця робота.
А батько каже, що всесильний він...
Чому ж існує Зло, коли він—Благо?
Про це я в свого батька запитав.
Він пояснив, що Зло є тільки шлях
До Блага. Дивне Благо, що походить
Від ворога смертельного свого!
Ягня змія вкусила, бачив я;
Лежало бідолашне на землі,—
Дарма лементувала його мати;
Зірвав траву мій батько, та приклав
До рани; і помалу бідолашне
До безтурботного свого життя
Вернулось, і смоктало молоко
Своєї матері, а та тремтіла,
Облизуючи радісно дитину.
«Мій сину, глянь!—сказав Адам,—од Зла
Походить Благо».

Люцифер.

Що ж ти відповів?

Каїн.

Нічого: він—мій батько; та подумав,
Що краще не зазнала б ця тварина
Укуси жодного, а не купила
Відновлення свого життя дрібного
Стражданнями нестерпними, хоч їх
Зділило зілля.

Люцифер.

Але ти казав:
З усіх любимих та тобі миліша,
Що з нею перса матері ділив
І що твоїх дітей годує...

Каїн.

Певно.

Чим був би я без неї?

Люцифер.

Чим є я?

Каїн.

Нічого ти не любиш?

Люцифер.

Бог твій любить?

Каїн.

Усіх, як батько каже; але я
Цього не бачу в долі всіх істот.

Люцифер.

То ж не побачиш ти, чи я люблю,
Чи ні—лише мету далекосяжну,
Де все дрібне розтане, мов сніги.

Каїн.

Сніги! Це що?

Люцифер.

Щасливий будь, не знавши;
Пізнає це далекий твій нащадок.
Радій краям, які зими не знають.

Каїн.

Не любиш ти істот собі подібних?

Люцифер.

Себе ти любиш?

Каїн.

Так, а більше—ту,
Яка полегшує мені життя,
Яку люблю я більше, ніж себе!

Люцифер.

Її ти любиш, бо вона прекрасна,
Здавалось Єві яблуко таким;
Але краса мине, й твоя любов
Мине також, та інші всі бажання.

Каїн.

Мине краса! Як може статись це?

Люцифер.

Із часом.

Каїн.

Але час минув, а досі
Адам і Єва ще обоє гарні:
Хоча не так, як Ада й серафими,
Та дуже гарні.

Люцифер.

Зникне вся краса
І в них, і в неї.

Каїн.

Шко́да; а проте,
Не зменшиться й тоді моя любов:
Якщо краси її не буде вже,—
Творець краси всієї втратить більше,
Ніж я, коли загине твір такий.

Люцифер.

Тебе шкодую: любиш те, що згине.

Каїн.

А я—тебе: не любиш зовсім.

Люцифер.

Брат

Близький тобі до серця?

Каїн.

Чому ні?

Люцифер.

Його твій батько любить ... бог твій—теж.

Каїн.

І я також.

Люцифер.

Це добре та смиренно.

Каїн.

Смиренно!?

Люцифер.

Первородний ти, не він,
А матері улюбленець він.

Каїн.

Хай

Він ласку береже, якої Змій
Домігся перший.

Люцифер.

Батька він улюбленець.

Каїн.

Чом не любити те, що миле всім?

Люцифер.

Єгова—милосердний бог і щедрий
Зачиненого Раю садівник—
Усміхнено на Авеля глядить.

Каїн.

Його ніколи я не бачив, отже
Не знаю, чи всміхається.

Люцифер.

Але

Ти бачив ангелів його.

Каїн.

Не часто.

Люцифер.

Та досить, щоб узнати їх любов
До брата. Бо його приємні жертви.

Каїн.

Хай буде так! нащо розмова ця?

Люцифер.

Бо думав ти раніш про це.

Каїн.

Коли

Я й думав, чом будити думку...

(Зупинається від хвилювання).

Дух!

В твоєму світі ми; мого не згадуй.
Відкрив мені ти дива: показав
Пре-адамів, що жили, могутні,
На тій землі, якої наша—скалок;
Відкрив мір'яди зоряних світів,
Де наш—супутник тьмянний і далекий
В безмежності життя; відкрив мені
Тіні того буття з ім'ям страшним,
Яке приніс нам батько,—Смерть; відкрив
Багато, а не все: вкажи мені,
Єгова де живе, де Рай його...
Де твій?

Люцифер.

Тут, і повсюди.

Каїн.

Але ви

Свою оселю маєте, як всі:
У праха є земля, в тих—інший світ,
У всіх, що тлінно дишуть, є своя
Стихія; в тих, що вже давно не дишуть

Диханням *нашим*, є своя, ти кажеш;
В Єгови, в тебе є свої оселі...
Ви живете разом?

Люцифер.

Ні, ми царюєм
Разом; але окремо живемо.

Каїн.

Якби один лише з вас був! Либонь,
Могла б мета єдина об'єднати
Стихії, що тепер тремтять у бурях.
Як ви могли—безкраї, мудрі Духи—
Так роз'єднатись? Не брати хіба ви
У сутності своїй... в природі, в славі?

Люцифер.

Хіба не брат твій—Авель?

Каїн.

Ми—брати,
Були та будем; а коли б не так,
То чи подібні дух і плоть? чи можуть
Сваритися Безкрайність і Безсмертність?
Війною простір кинути в нещастя—
Що?

Люцифер.

Для влади.

Каїн.

Ти казав, що ви
Обидва вічні?

Люцифер.

Так.

Каїн.

Безкрая синь,
Яку я бачив, меж не має?

Люцифер.

Ні.

Каїн.

Обидва царювали б! Вам не досить?
Навіщо розбрат?

Люцифер.

Ми царі обидва.

Каїн.

Один з вас творить зло.

Люцифер.

Хто?

Каїн.

Ти! Коли
Добро чинити можеш, чом не чиниш?

Люцифер.

А ваш творець? Я не творив вас; ви
Його творіння, не мої.

Каїн.

Залиш нас
Його творінням, чи відкрий мені
Твою оселю чи його.

Люцифер.

Обидві

Відкрити б міг; та прийде час: побачиш
Одну—назавше.

Каїн.

Чом же не тепер?

Люцифер.

Твій людський розум ледве осягнути
І усвідомити спокійно, ясно
Спроможний те мале, що я відкрив;
А ти вже прагнеш ринути в подвійну,
Велику Таємницю... *двох Основ!*
Узріти їх на тронах потаємних!

Прах! угамуй свою зухвалість, бо
Побачиш хоч одне з них—і загинеш!

Каїн.

Нехай загину, та побачу!

Люцифер.

Ось—

Син тої, що від яблука вкусила!
Але загинеш ти, а не побачиш;
Це видно тільки в іншій стані.

Каїн.

Смерті?

Люцифер.

Вона є вступ.

Каїн.

Я менш її боюсь:
Вона до чогось певного веде.

Люцифер.

Тепер я поверну тебе в твій світ,
Розмножуй там Адамів рід, їж, пий,
Працюй, тремти, плач, смійся, спи... й сконай.

Каїн.

Для чого ж споглядав я речі ті,
Що ти відкрив?

Люцифер.

Ти не просив знання?
Не дав тобі я тим, що бачив ти,
Себе пізнати?

Каїн.

Горе! бачу: я—

Ніщо.

Люцифер.

Це підсумок знання людського—
Нікчому смертної природи взнати;

Заповідай науку цю нащадкам,
Вона від сили мук спасе їх.

Каїн.

Дух!
Ти згорда мовиш; а й над тебе, гордий,
Є вищий.

Люцифер.

Ні! Клянуся нсбом, де
Панує він, і прірвою, і виром
Світів, життя, де вдвох пануєм,—ні!
Він переміг, але не вищий він.
Усі йому вклонились—лиш не я.
Борюсь я проти нього, як боровся
На вишніх Небесах... за цілу Вічність,
За царства тіней глибину бездонну,
За прóстору безмежного держави,
За нескінченну далечінь віків,
За все, за все поспорю! Світ за світ,
І за зорю—зоря, за всесвіт—всесвіт
Дрижатимуть, аж поки не скінчиться
Великий спір, якщо скінчиться він,
Якщо вгамується чи він чи я!
А що вгамує нашу невмиручість,
Взаємну, незамирену ненависть?
Він переміг, подоланого зве
Злом; а яке дарує *Благо* він?
Будь переможець я, *його* діла
Вважалися б єдиним злом. А ви,
Новітні смертні, він які дари
Підніс вам у дрібному світі вашім?

Каїн.

Замало; й деякі—гіркі.

Люцифер.

Назад,
На землю знову, спробуй до кінця
Його дари небесні вам і вашим.
Зло і добро—добро і зло по суті,
Той, хто дає, не робить їх такими.

Якщо дає добро вам—добрим звіть;
Якщо від нього зло, не звіть моїм,
Поки не визнаєте причину справжню;
Судіть не за словами хоч би й духів,
А за плодами вашого буття.
Одне добро приніс фатальний плід—
Ваш розум,—хай не вб'є його загроза
Тирана—змусити до віри вас
Неперекір думкам і почуттям.
Міркуй, терпи, світ внутрішній створи
В своїй душі—де зовнішній впаде.
Так будеш ближчий до природи Духа,
Свою природу переможеш ти.

Зникають.

ДІЯ ІІІ

СЦЕНА І

Земля біля Едему, як і в першому акті.
Входять Каїн і Ада.

Ада.

Тсс! Каїн, тихше.

Каїн.

Добре, та чому?

Ада.

Маленький наш Єнох тут спить на листі,
Під кипарисом.

Каїн.

Кипарис! Похмуро
Це дерево, воно неначе плаче
Над тим, кого затінює. Нащо
Кладеш під тінь його дитину?

Ада.

Бо

Воно, неначе ніч, ховає сонце,
Тут—мирний сон.

Каїн.

Авжеж, останній сон...
Найдовший; та гаразд—веди до нього.

(Обидва підходять до дитини).

Коханий мій! Його рожеві щоки
Змагаються з пелюстками троянд,
Постеленими тут.

Ада.

Як мило губи
Він розтулив! Ні, не цілуй його,

Стривай: прокинеться він незабаром—
Година відпочинку ось мине,
Та шкода ще було б його будити.

Каїн.

Гаразд, зажду, вгамую серце. Бач—
Він спить, усміхнений... Спи й посміхайся
Ти, юний спадкоємцю світу, майже
Такого ж юного, спи й посміхайся!
Твої години й дні щасливі ще
Й невинні! *Ти* ще не зривав плодів—
Не знаєш ти, що голий! Прийде час—
Заплатиш ти за невідомий гріх—
Не твій, не мій. Та поки—мирно спи!
Забарвлюються посмішками щоки,
Тремтять повіки, темні його вії,
Немов би віти кипарису. Спить,
А крізь напіврозплющені повіки
Блакить очей сміється. Мріє він...
Про що? Про рай!.. Мрій, сину мій, про рай!
Ти втратив спадщину. Це—тільки сон;
Ні ти, ні твої діти, ні батьки
Ніколи вже в щасливий край не ввійдуть.

Ада.

Ні, Каїне, не шепочи над сином
Журливих жалкувань про давнину.
Чому завжди тужити нам за Раєм?
Ми інший можемо створити.

Каїн.

Де?

Ада.

Тут, чи де хочеш. Там, де ти—не знаю
Журби про цей оплаканий Едем.
Є в мене ти, наш син, наш батько, брат
І Зілла—мила нам сестра, і Єва—
Їй не лише народженням ми вдячні.

Каїн.

Так... Ще за Смерть ми вдячні їй також.

А да.

Той гордий дух, що звідси взяв тебе,
Поглибив смуток твій. Я сподівалась—
Обіцяні узрівши чудеса,
Видіння нинішніх світів, минулих,
Ти заспокоїш свій бентежний розум
Упевненим знанням; та бачу я—
Твій поводитир недобрий, а проте
Пробачу все за те, що швидко він
Вернув тебе.

Каїн.

Так швидко?

А да.

Дві години
Минуло ледве. *Довгі* дві години
Для мене, та *години* лише за сонцем.

Каїн.

Я близько був до цього сонця, зрів
Світи, що їм воно не світить більш,
І ті, яким ніколи не світило;
Роки, гадав, минули.

А да.

Ледь години.

Каїн.

Так, отже, розум визначає час,
Вимірює його лиш тим, що бачить:
Гірким, приємним, владним і дрібним.
Я споглядав давно забуті дії
Істот безмежних, і світи загаслі;
У вічність я дивився і гадав,
Що запозичив мудрості віків,
Її безкрайності, та бачу знову
Свою нікчемність. Добре мовив дух,
Що я—ніщо!

А да.

Чому він мовив так?
Єгова так не вчив.

Каїн.

Єгові досить
Зробити з нас *нікчемність* отаку;
Він прахові польстить принадним блиском
Едема і безсмертя, і поверне
Його до праху знов... За що?

А да.

Ти знаєш—

Хоча б за гріх батьків.

Каїн.

Чим винні ми?

Вони грішили—*хай вони помруть*.

А да.

Не добре ти сказав, і думка ця—
Від того духа, не від тебе. Я
Охоче вмерла би, щоб жити їм!

Каїн.

Сказав би так... якби єдина жертва
Наситила неситого життям,
Якби ніколи сонне це маля
Не знало смерті та людських турбот
І не лишало б їх сиnam своїм.

А да.

Хто знає, може прийде день покути
І рід врятує наш?

Каїн.

Офірувавши
Невинного за грішних? Це—покута?
Адже, безгрішні ми. Що ми зробили?
Чому ми стали жертвами за те,
Що вчинено до нас, ждемо покути
За таємничий, безіменний гріх?
Хіба це гріх такий—знання шукати?

А да.

Ти, Каїне, грішиш: твої слова—
Хула.

Каїн.

Тоді покинь мене!

Ада.

Ніколи,

Хоч бог тебе покинув.

Каїн.

Що це є?

Ада.

Два алтарі: брат Авель їх зробив,
Як не було тебе, щоб жертву богу,
Коли повернешся, принести тут.

Каїн.

Чи певний він, що ладен я палити
Ці жертви? Він щодня приносить їх,
І на чолі його читаю—жах,
А не побожність. Це—хабар творцеві!

Ада.

Він ревно молиться.

Каїн.

Один алтар—
І цього досить. Я не маю жертв.

Ада.

Ілуди землі, прекрасний, ранній цвіт,
Бруньки та свіжі паростки полів—
Дарунок добрий богові, коли
Принесені з покірним, мирним духом.

Каїн.

Я працював, орав, пітнів під сонцем,
Прокляття я терпів:—чого ж іще?
За що я буду мирним? За війну
Проти стихій, поки дадуть вони
Насущний хліб? За що я буду вдячним?
За те, що—прах, я в поросі плазую

І в прах повернусь? Коли я—ніщо,
То за ніщо не буду лицемірно
Вдавати, мов приємний біль! За що
Покірним буду? За гріхи батьків?
Спокутували ми за них стражданням,
Сторицею в провіщені віки
Спокутують за них нащадки наші!
І не підозрює наш сонний син,
Що зародки довічної біди
Для міріад—у ньому! Краще вже
Його схопити, поки спить, розбити
Об скелі, ніж лишати жити, щоб...

А да.

О боже мій! Облиш дитину, Каїн!
Моя дитина!.. Це твоя дитина!

Каїн.

Не бійся! За всі зорі, за всю міць,
Що править ними, сина не торкнусь
Грубіше, ніж цілунком батька.

А да.

Чом

Тоді так страшно мовиш?

Каїн.

Я сказав,

Що краще б він не жив, ніж дав життя
Такому горю, що його зазнає
І заповість; але промова ця
Тобі не до вподоби, то скажім лиш,
Що краще б зовсім не родився він.

А да.

О, не кажи! Де б радощі були,
Де втіха матері—за ним ходити
І годувати й пестити його?
Він прокидається. Єнох мій милий!

(Підходить до дитини).

Глянь, Каїне, на нього; повний він
Життя, бадьорості, краси і сили;

На мене схожий... і на тебе теж,
Коли ти мирний... Ми *тоді всі* схожі.
Так, Каїн. Мати, батько, син—один
У одному свої ми бачим риси,
Мов у свічаді тихих вод, коли
Вони й ти—*мирні*. Каїне, люби нас!
Люби й себе для нас—тебе ми любим.
Глянь! Він сміється, руки простягнув,
Блакитні очі широко розкрив—
Вітає батька; тільки, мов на крилах,
Від радості тремтить. Забудь про біль!
Нехай бездітні херувими задрять
Батьківському твоєму щастю! Батьку,
Благослови його! Він слів не знає,
Але подяки повний, як і ти.

Каїн.

Благословляю, хлопче! Якщо це
Благословення смертного спасе
Тебе від змієва прокляття.

Ада.

Так,
Благословення батьківське відверне
Всю хитрість плазуна.

Каїн.

Навряд чи так;
А все ж, благословляю.

Ада.

Ось наш брат.

Каїн.

Так, брат твій Авель.

(Входить Авель).

Драствуй, брате мій!

Авель.

Мир божий будь тобі!

Каїн.

Вітаю, Авель!

Авель.

Сестра казала, ніби мандрував
Ти з духом у високій спілці, десь
За звичними нам межами. Той дух—
Із тих, що знаємо, на батька схожий?

Каїн.

Ні.

Авель.

Чом ти знався з ним? Він, може, ворог
Всевишньому?

Каїн.

Але людині—друг.

Всевишній, як ти звеш його, чи друг нам?

Авель.

Як зву? Твої слова сьогодні дивні...
Облиш нас на хвилину, сестро Ада,
Ми жертву принесем.

Ада.

Прощай, мій Каїн;
Ти сина обійми. Хай ніжність хлопця,
Молитви ревні Авеля—тобі
Повернуть мир і святість.

Виходить Ада із своєю дитиною.

Авель.

Де ти був?

Каїн.

Не знаю.

Авель.

Знаєш ти, що бачив?

Каїн.

Мертвий,
Безсмертний, нескінченний, всемогутній
І необорний таємничий простір—

Юрму світів загиблих і живих,
Несамовитий, незбагнений вихор
Сонць, місяців, земель; я в гromі чув
Пісні орбіт. І до земних розмов
Тепер нездатний. Ти облиш мене.

А в е л ь.

В твоїх очах палає дивне світло,
Твоє лице вкриває дивна барва,
Твої слова проймає дивний звук...
Що значить це?

К а і н.

Це значить... Я прошу,
Облиш мене.

А в е л ь.

Помолимося перш.

К а і н.

Прошу тебе я, помолись один,
Тебе Єгова любить.

А в е л ь.

Нас обох.

К а і н.

Та більш—тебе. Байдуже це мені;
Ти краще молишся йому, ніж я,
Шануй його... але роби це сам,
Чи хоч без мене.

А в е л ь.

Брате, був би я
Не гідний син великого Адама,
Коли б, як старшого, не шанував
Тебе і, молючися, не просив,
Щоб приєднався ти і перше місце
Зайняв—твоє воно.

К а і н.

Ніколи я

Цього не хтів.

А в е л ь.

То гірш мені. Прошу,
Молись тепер. Страшним твоя душа
Розбуркана; так прийде спокій.

К а і н.

Ні.

Мене ніщо не заспокоїть. *Спокій!*
Не знав покою в серці я, хоча
Приборкані стихії споглядав.
Покинь мене, чи сам отут лишись!

А в е л ь.

Удвох молитися повинні ми—
Не відганяй мене.

К а і н.

Повинні? Добре.
Що слід робити?

А в е л ь.

Обери алтар.

К а і н.

Сам обери: мені байдуже—мож
І камінь.

А в е л ь.

Обирай!

К а і н.

Обрав.

А в е л ь.

Він—вищий.
Тобі він личить, старшому. Готуй
Твої дарунки.

К а і н.

Де твої?

А в е л ь.

Ось глянь —
Ягнята перші стад, їх лій — смиренний
Дарунок пастуха.

К а і н.

Не маю стад;
Я землероб, і дати мушу те,
Що за труди дає мені земля:
Її плоди.

(Збирає плоди).

Глянь — квітнуть, вистигають.

Обидва прикрашають свої алтарі і запалюють вогонь на них.

А в е л ь.

Мій брате, старший ти, а тому перший
Молися, дякуй, жертвуй.

К а і н.

Ні, — мені
Незвично це. Ти починай, а там
І я... коли зумію це.

А в е л ь

(стає навколішки).

О, боже,
Ти сотворив нас, надихнув життя
У ніздрі нам, ти нас благословив
І пожалів, хоч батька гріх страшний
Згубив би всіх його дітей, але
Ти, справедливий, в милості знайшов
Свою відраду, і подарував
Прощення, рівне раю, проти наших
Великих злочинів. Господь єдиний
Добра і слави, вічності і світла!
Без тебе все було би злом; з тобою
Ніщо не схибить, бо твоя мета —
Всевадна, всеблага; хоч незбагненна,
Та непорушна воля є твоя!

Приніс покірний перший твій пастух
Первістків перших стад—дарунок цей
Нікчемний, бо чи є дарунок, гідний
Тебе? Але прийми його в подяку
Від того, хто дарунок цей підніс
Перед лицем небес твоїх високих
І впав у прах, бо прах він є. Хвала
Тобі та імені твоєму вічно!

Каїн

(стоїть, не згинаючись, під час своєї промови).

Дух, ким не був би, чим не був би ти!
Всеволодний? Може... Добрий? Доведи,
Що зла немає в діяннях твоїх.
Єгова на землі! На небі — бог!
Чи інші маєш імена? Авжеж,
Ознак у тебе безліч, як і діл.
Коли тебе задовольнять молитви —
Бери їх! А коли тебе пом'якшать
Ще алтарі та жертви—маєш їх!
Істоти дві підносять їх тобі.
Ти любиш кров? То жертва пастуха
На честь твою пролягла вже її,
Труп первістка отар здійняв праворуч
Криваве курево до твого неба.
Чи може цвіт рясних плодів землі
Тобі миліший? Я поклав його
На мох незаплямований, туди,
Де гріє сонце, що його зростило.
Тут не страждав ніхто життям і це—
Лише зразки твоїх високих діл,
А не благання глянути на нас!
Коли святиня без закланих жертв,
Коли непокривавлений алтар
Тобі приємний буде—глянь сюди!
А той, хто ці плоди приніс, то він...
Такий, як ти, зробив його. Нічого
Не просить він і не зігне колін.
Він злий? Розбий його! Всеволодний ти,
Що проти тебе значить він? Він добрий?
Розбий його чи пожалій, як хочеш!

Усе в руці твоїй; добро і зло—
Лише в тобі, в твоїй могутній волі:
Чи зло це, чи добро—не знаю я:
Я не всевладний, ні, я не суддя
Всеволодності, лише терпіти можу
Її накази; й досі я терпів.

Вогонь на алтарі Авеля спалахує стовпом сліпучого полум'я й здіймається до неба; вихор звалює алтар Каїна і розкидає плоди по землі.

А в е л ь

(падає навколішки).

Молися, брате, прогнівив Єгову.

К а і н.

Чом так?

А в е л ь.

Розкидав він плоди твої.

К а і н.

З землі прийшли, у землю знов підуть.
Їх сім'я дасть нові плоди до літа.
М'ясний твій дар догідний більше; бач,
Як небо смокче ситий кров'ю дим!

А в е л ь.

Про прийняття моїх дарів забудь,
Подумай про свої, поки не пізно.

К а і н.

Я більше не будую алтарів
І не дозволю...

А в е л ь

(підводиться).

Каїн! Що ти хочеш?

К а і н.

Звалити лестуна бридкого хмар,
Посланця димного твоїх молитв—

Алтар, де кров ягнят, на молоді
Згодованих, а згублених у крові.

А в е л ь

(зупиняючи його).

Ні! не додай до нечестивих слів
Ще й нечестивих діл. Хай він стоїть —
Віднині освящений цей алтар
Безсмертною утіхою творця,
Що жертву взяв мою.

К а і н.

Його! Його

Утіха! Так, йому висока втіха —
І згарятина м'яс, і димна кров.
А зойки матерів, що досі плачуть
Про вбитий свій приплід? А тоскний біль
Невинних жертв—під тим твоїм побожним
Ножем? Геть! Пам'ятник кривавий цей
Під сонцем не стоятиме на сором
Усесвітові!

А в е л ь.

Брате, відступи!

Не зневажай алтар. Коли ж ти хочеш
На ньому вдруге жертвувати—твій він.

К а і н.

Удруге жертвувати? Геть, або
Ця жертва буде...

А в е л ь

Що ти хочеш?

К а і н.

Геть...

Геть звідси!.. бог твій любить кров! Пильнуй:
Геть, бо дістане ще!

А в е л ь.

Його ім'ям

Я тут стою поміж тобою й даром
Йому приємним.

Каїн.

Як себе ти любиш—
Назад, поки цей мох я розмету
На рідну землю!

Авель

(затримуючи його).

Бог мені миліший

Життя.

Каїн

(вдаряє його палицею, яку вхопив з вогнища на алтарі).

То подаруй йому життя —
Приємний дар.

Авель

(падає).

Що ти зробив, мій брате?

Каїн.

Брат!

Авель.

Боже мій! Прийми раба й прости
Його убивцю, бо не відав він,
Що діяв... Каїн... руку... Бідній Зіллі
Скажи...

Каїн

(після хвилинного остовпіння).

Моя рука! Вона червона.
Що це? Де я? Сам? Авель де? Де Каїн?

(Довга пауза. Поволі озирється навколо).

Невже я можу бути ним? Мій брате,
Прокинься! Чом на лузі ти лежиш?
Тепер не час дрімати... Чом блідий?
Невже ти?.. Вранці ще ти був живий!
Мій Авель, не дратуй мене! Вразив я
Тебе жорстоко, та не люто. Ах,
Чому ти заважав мені? Це жарт;
Лише лякаєш ти мене... Я вдарив,

Та тільки вдарив. Ворухнись лишень!
Отак... Гаразд!.. Ти дихаєш! Дихни!
О боже, боже!

Авель

(ледве чутно).

Хто про бога каже?

Каїн.

Убивця твій.

Авель.

Хай бог йому простить!
Утіш нещасну Зілу, Каїн. В неї
Один тепер є тільки брат.

Авель умирає.

Каїн.

А в мене
Нема! Хто в мене брата відібрав?
Розкриті очі. Отже, він не мертвий!
Смерть—наче сон, а сон закриє вії;
Він губи розгулив; то ж дише він;
А все ж не відчуваю... Серце!.. Серце!..
Послухаю, чи б'ється? Наче... Ні!
Це—марення, чи жити я вже став
Не тут, а в іншому і в гіршім світі?
Земля хитається... Це що?.. Волога...

(Прикладає руку до лоба, потім дивиться на неї).

А все ж це не роса! Це кров... Моя...
Та брата мого кров; і я пролив!
То що ж мені робити ще в житті,
Коли життя забрав я в плоті рідної?
Та він не вмер! Хіба мовчанка—смерть?
Ні, він прокинеться. Я почекаю.
Життя—міцне, його не можна враз
Урвати! Він щось мовив після вдару...
Що я скажу йому?.. Мій брате!.. Ні,
Не відповість на це ім'я, брат брата
Так не вражає. О, єдине слово,

Хоча б єдиний звук цих милих вуст,
Щоб я терпіти міг свій власний голос!

Входить Зілла.

Зілла.

Я чула стогін. Що це може бути?
Біля коханого мого тут Каїн.
Що робиш, брате? Чи він спить? О небо!
Чому блідий, що це за струміль? Ні!
Ні! Це не кров; хто б кров його пролив?
Ах, Авель, що тобі? Хто це зробив?
Не дихає; не ворухнеться; руки,
Мов камінь, неживі. Жорстокий Каїн,
Чому ти вчасно не прибіг, чому
Не врятував його? Хто б не напав,
Та ти — міцніший, ти б оборонив
Од лютого насильства! Батьку! Єво!
Ада! Сюди йдіть. Смерть прийшла на землю!

Зілла йде геть, кличучи рідних.

Каїн

(сам).

І хто привів її? То я, кому
Саме ім'я це — Смерть — таке огидне,
Що отруїв життя своє думками
Про неї, ще в лице її не знавши.
І я привів її сюди, і брата
Віддав у льодові обійми їй,
Немов сама б вона не заявила
Без мене прав безжалісних своїх.
Проснувся я тепер. В страшному сні
Я очманів. Та не проснеться він!

Ввійшли Адам, Єва, Ада і Зілла.

Адам.

Скорботний голос Зілли кличе нас...
Що бачу?.. Правда!.. Сину, сину мій!

(До Єви).

Ось, жінко, справа Змія та твоя!

Єва.

О, замовчи! Укуси Змія—в серці!
Я над усіх тебе любила, Авель!
Єгова! Мати не грішила так,
Щоб ти забрав його від мене!

Адам.

Хто

Чи що зробило це? Кажі нам, Каїн,
Бо ти був тут. Чи то ворожий ангел,
Чужий Єгові? Чи то дикий звір
Із лісу вийшов?

Єва.

А! Багрове світло,
Мов громовиця, рине! З алтаря
Та палиця скривавлена, важка!
Від диму чорна та червона від...

Адам.

Кажі, мій сину, доведи, що нас
Нещасних не спіткало гірше лихо.

Ада.

Скажи нам, Каїн, що не ти...

Єва.

Це він!

Я бачу—голову схиляє винний
І люті очі затулив руками
Кривавими!

Ада.

Ти кривдиш його, мати...
Виправдуйсь, Каїн! Мати це від горя
Тебе ганьбить.

Єва.

Почуй мене, Єгова!
Хай терпить він прокляття вічне Змія!
Від нього він родився, не від нас.
Хай розпачем він мучиться! Хай...

А да.

Стій!

Не проклинай його, бо він твій син...
Не проклинай його, бо він мій брат
І чоловік.

Є ва.

Забрав у тебе брата,
У Зілли—чоловіка, в мене—сина!
За це його назавжди проклинаю!
Я всі зв'язки між нами рву, як він
Порвав зв'язки природи... Смерть! О Смерть!
Чом не взяла мене, що перша стріла
Тебе? Чому тепер не візьмеш?

А да м.

Є во!

Журби до богохульства не доводь!
Давно нас долі прирекли важкій;
Нам строк прийшов, так будемо терпіти;
Хай бог наш бачить: вірні слуги ми
Його священній волі.

Є ва

(вказуючи на Каїна).

Його волі!

Це воля того злого духа Смерті,
Якого я на землю привела,
Щоб він її мерцями вкрив. Усе
Живе нехай кляне його! Хай муки
Женуть його в пустиню, як з Едему
Прогнали нас! Хай діти зроблять з ним,
Як він із братом! Хай мечі та крила
Вогнених херувимів б'ють його
І день і ніч! Хай змії встелють шлях!
Плоди в устах обернуться на попіл!
Де, зморений, на листя ляже він—
Хай скорпіони жалять там його!
Хай уві сні своєю він бачить жертву,
А на яву тремтить од жаху Смерті!
Хай кров'ю потечуть річки прозорі,
Як він у спразі схидиться до них!

Нехай стихії встануть проти нього!
Хай животіє він у смертних муках!
Хай гірше Смерті буде Смерть тому,
Хто вперше Смерть покликав до людини!
Віднині, братовбивство, звешся—*Каїн!*
І всі прийдешні міриади людства
Тебе, їх предка, гнівно проклянуть!
Трава зів'яне під тобою! Ліс
Не дасть вкриття! земля—оселі! прах—
Могили! сонце—світла! й небо—бога!

Виходить.

Адам.

Геть, Каїн! більш не жити нам разом.
Іди! Мерця залиш мені—віднині
Самотній я—не стрінемося більш.

Ада.

Не розлучайся, батьку, так із сином:
Не додавай своїх страшних прокльонів!

Адам.

Не я, а дух його кляне його.
Ходімо, Зілла!

Зілла.

Тіло чоловіка
Свого я вартувати мушу тут.

Адам.

Повернемося, коли зникне той,
Хто вготував нам цей обряд жахливий.
Ходімо, Зілла.

Зілла

Лиш один цілунок
В уста, колись такі гарячі... Серце!

Виходять Адам і Зілла плачучи.

Ада.

Ти чув, мій Каїн! Треба йти. Готова
Я, діти наші—теж. Візьму Єноха,
А ти—дочку. До смерку вирушаймо,

Щоб уночі в пустелі не блукати...
Хоч слово пророни мені, твоїй.

Каїн.

Залиш мене!

Ада.

Тебе лишили всі.

Каїн.

Чого ждеш ти? Чи не боїшся ти
Того, хто заподіяв це?

Ада.

Боюсь

Лиш одного: без тебе бути, хоч
Мене жахає, як ти втратив брата.
Мовчу про це. Та справа—між тобою
Та богом.

Голос за сценою.

Каїн! Каїн!

Ада.

Чуєш голос?

Голос.

О Каїн! Каїн!

Ада.

Це немов би ангел.

Ввіходить ангел божий.

Ангел.

Де брат твій Авель?

Каїн.

А чи сторож я
Своєму брату?

Ангел.

Каїн! що зробив ти?
Кров брата вбитого з землі волає

До господа. І нині ти проклятий
Землею, що вуста свої відкрила
Всмоктати братню кров од рук твоїх,
І не даватиме тобі земля
За працю сил своїх. І станеш ти
Вигнанцем на землі та блукачем!

А да.

Такої кари він не зможе знести.
Глянь—ти його з лиця землі женеш
І від обличчя господа ховаєш.
Блукач він і вигнанець на землі!
І кожен, хто його тепер зустріне,
Уб'є його.

Каін.

Якби! Та де вони,
Що вб'ють мене? Де—на землі самотній,
Безлюдній ще?

А н г е л.

Ти свого брата вбив,
А хто тебе оборонить від сина?

А да.

Ангеле Світла! Зглянься, не кажи,
Що ці болючі груди годували
Убивцю - сина, вбивцю свого батька.

А н г е л.

Тоді б він був лише такий, як батько.
Чи не смоктав у Єви молока
Той, хто тепер покритий рясно кров'ю?
Що ж, братовбивство родить отцевбивствес ...
Але не буде так... Господь твій бог
І мій велить своє тавро накласти
На Каїна, тавро недоторкане.
Накличе семикратну помсту той,
Хто Каїна уб'є. Підійди!

Каін.

Що зробиш

Зі мною?

А н г е л.

Відзначу твоє чоло,
Щоб не зазнав того, що сам зробив.

К а і н.

Ні, вмерти дай!

А н г е л.

Цьому не будь.

Ангел таврує чоло Каїна.

К а і н.

Мені чоло... але ще гірше—мозок!
Що ще? Я все зустрінути готовий.

А н г е л.

Ти від утроби матері суворим
І впертим був, немов земля, яку
Орати мусиш; а забитий брат
Був ніжний, наче руно стад його.

К а і н.

Родивсь я швидко після їх падіння,
Ще мати не звільнилася від Змія,
А батько за Едемом ще тужив.
Я—тільки те, чим є. Я не просив
Життя, не я створив себе; коли б
Своєю смертю міг я воскресити...
А чому й ні? Хай сяє день йому,
А я в пільму порину! Бог поверне
Життя свого улюбленця, і візьме
Моє буття—нестерпний мій тягар.

А н г е л.

Убивство хто зцілить? Що ти зробив,
То ти зробив. Іди! І дні свої
Відбудь. І хай діла твої надалі
Подібні до останнього не будуть!

Ангел зникає.

А да.

Він зник. Рушаймо. Плаче наш Єнох.

Каїн.

Коли б він знав, про що ридає він!
Я кров пролив, а сліз не можу ляти!
І чотирьом річкам душі не змити!⁷
Син не зненавидить мене, гадаєш?

А да.

Коли б я це гадала, то...

Каїн

(уриває її).

Не треба,
Залиш погрози: досить їх було.
Йди до дітей, прийду я за тобою.

А да.

На самоті з мерцем тебе не кину.
Ходім разом.

Каїн.

О, мертвий, вічний свідок!
Затьмарює мені і землю й небо
Твоя пролята кров! Що ти тепер—
Не знаю. Та якби мене ти бачив,
То, мабуть, ти простив би все тому,
Кому ні бог, ні совість не пробачать.
Прощай! Не смію я тебе торкнутись.
Хоч ми з єдиної утроби вийшли,
Хоч ми одні смоктали груди, хоч
Я часто братньо обіймав тебе,—
Та більше ми не стрінемось. Не смію
Тобі зробити те, що ти зробив би
Мені—покласти прах твій у могилу—
Могилу, вперше вириту для смертних.
Хто ж викопав її? О, земле! Земле!
За всі плоди, що ти мені давала,
Я цей даю тобі... Тепер—в пустиню.

Ада схиляється й цілує труп Авеля.

А д а.

Жахна та рапня доля, брате мій,
Тобі судилась! Тужать за тобою
Всі. Плакати мені одній не можна.
Втирати мушу сльози, а не лити.
Але ніхто не тужить так, як я—
Не тільки за тобою, а й за тим,
Хто вбив тебе... Тепер ходімо, Каїн!
Я поділю з тобою твій тягар.

К а і н.

На схід від Раю ляже наша путь;
Там—найпустельніше, й мені—найкраще.

А д а.

Веди! Ти будеш мій водій, а бог
Хай буде твій! Понесемо дітей.

К а і н.

А *він* дітей не мав! Я осушив
Породи лагідної джерело,
Що шлюбну їх постіль благословило б
І зм'якшило б мою сувору кров,
Нащадків Авеля з'єднавши з нею!
О Авель!

А д а.

Мир йому!

К а і н.

Лиш не мені...

Ідуть геть.

САРДАНАПАЛ

СЛАВЕТНОМУ ГЕТЕ

Іноземець

*насмільюється піднести данину
літературного васала своєму ленному панові,
першому з сучасних письменників,
який створив
літературу своєї власної країни
й уславив літературу Європи.
Недостойний твір,
який автор наважується присвятити йому,
названо*

САРДАНАПАЛ

У цій трагедії я намірювався йти за розповіддю Діодора Сіцилійського, підкорюючи її по змозі драматичним правилам і намагаючись досягти єдностей. Тому я припускаю, ніби заколот почався й переміг протягом одного дня, в наслідок раптової змови, замість довгої історичної війни.

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Чоловіки :

Сарданапал—цар Ніневії, Ассирії та інших земель.

Арбак—мідянин, що зазіхає на трон.

Белез—халдей і пророк.

Салмен—шурина царя.

Алтада—чиновник у палаці.

Панья.

Замес.

Сферо.

Балеа.

Жінки :

Заріна—цариця.

Мірра—іонійська рабиня й коханка Сарданапала.

Жінки з гарему Сарданапала, вартові, слуги, халдейські жерці, мідяни і т. д., і т. д.

Місце дії—зал у царському палаці в Ніневії.

ДІЯ I

СЦЕНА I

Зал у палаці.

С а л е м е н (сам).

Покривдив він царицю, все ж він пан їй;
Покривдив він сестру мою, все ж—брат мій;
Покривдив свій народ, а все ж він—цар.
Я мушу бути йому підданцем, другом:
Хай не загине він! Ні, не побачу,
Що кров Німврода⁸ і Семіраміди⁹
У землю зійде й кінчатся тринадцять
Віків Держави, мов чабанська байка;
Збудить його! В розпеченому серці
Відвагу безоглядну ще не всю
Розпуста вбила, потаємні сили
Придушені, та жевріють іще—
Змочила їх, та не втопила хтивість.
Родившись селянином, царство міг би
Здобути він; родившись царем,
Він заповість не царство—лиш ім'я,
Синам його не дуже цінний спадок...
Але... не все ще втрачено... і навіть
Тепер спокутувати міг би він
Лінь і ганьбу свою, лиш ставши тим,
Чим мусить бути,—так легко ж, як і тим,

Чим бути не мусить він, а є. Чи ж важче
Народом править, ніж палить життя?
Очолить військо, ніж вести гарем?
Він гине в насолодах виснажних,
Він душу тупить, а тілесну міць
Підточує; не здобуває він
Здоров'я—в ловах, слави—у боях...
Збудить його! О, горе! Жодним звуком,

(За сценою чути звуки ніжної музики)

Крім грому, не збудить його. Ось—лютня...
Тімпани... ліра; хтиве брязкотіння
Мелодій колискових, ніжні співи
Жінок і сотворінь, що менші жінки,
Луною вторити розгулу мусять,
А цар усього, що ми в світі знаєм,
В трояндовім вінці лежить, корону
Недбало кинувши, щоб перший смілий
Рукою мужньою підняв її.
Ідуть вони! Уже побачив я
Над почетом куріння ароматів;
Виблискують каміння на дівчатах—
Співачках і порадицях його;
Вдovж галереї, посеред красунь,
В жіночих шатах, сам на жінку схожий,
Семіраміді внук, Цариці—Мужа—
Іде! Чи ждуть його? Авжеж, і стріти,
І розповісти все, що добрі люди
Про нього кажуть. Ось ідуть раби,
Веде їх цар—своїх рабів підданий.

СЦЕНА II

З'являється Сарданапал—по-жіночому одягнений, вінча-
ний квітами; згортки його вбрання недбало майорять. За ним—
жінки і молоді раби.

Сарданапал

(до когось із своїх слуг).

Нехай у павільйоні над Євфратом¹⁰
Запалять світло, квіти приготують

Для бенкету; там рівно опівночі
Вечерять будемо; подбай про все,
Звели ладнать галеру. Свіжий вітер
Скуйовджує широку, світлу річку.
Відпливемо. Ви, німфи, що ласкаво
Дозвілля ділите з Сарданапалом!
Зустрінемося у найсолодший час,
Коли ми зберемося, мов коло зір,
Ви ж будете як небеса ясні.
А доти кожна з вас хай буде вільна,
Ти ж, іонійко¹¹ Мірра, обирай:
З ким бути хочеш ти?

Мірра.

Владарю мій...

Сарданапал.

Владарю мій!.. Життя мое! Чому
Так холодно мені відповідаєш?
У відповідях цих—царів прокляття.
Своїм годинам і моїм ти—пані...
Піти з гостями хочеш, чи мене
Лишитись чарувать?

Мірра.

Як цар звелить.

Сарданапал.

Прошу, облиш цю мову: вища радість
Моя—в усім твоїй коритись волі.
Свого бажання вимовить не смію,
Щоб не перечило твоїм; бо ти
Занадто швидко жертвуєш для інших.

Мірра.

Лишилась би: єдине щастя в мене—
Тебе лиш бачити; проте...

Сарданапал.

Проте!

Яке—проте? Твоя лиш мила воля—
Єдина перепона поміж нами.

Мірра.

Мені здається, це—година ради;
То краще я піду.

Салемен

(виходить наперед).

Ця іонійська
Раба права—нехай іде вона.

Сарданапал.

Хто це говорить? Брат?

Салемен.

Цариці брат,
А твій слуга підданий, царю мій.

Сарданапал

(до свого почету).

Казав уже я, вільні ви тепер
До півночі; тоді з'явитись просим.

(До Мірри, яка збирається йти геть).

Гадав, лишишся *ти*.

Мірра.

Великий царю,
Ти не казав цього.

Сарданапал.

Я взяв твій погляд,
І мовили ці очі, що покинуть
Не хочеш ти мене.

Мірра.

Твій, царю, брат...

Салемен.

Його дружини брат, коханко грецька!
Мене назвала *ти* й не червонієш?

Сарданапал.

Не червоніє?! Ні очей, ні серця
Нема в тобі! Їй лиця паленіють,
Мов захід сонця на горах Кавказу,
Коли сніги забарвлено рожевим.
Ти за свою холодну сліпоту
Їй дорікаєш. Що? Ти плачеш, Мірро?

Салемен.

Хай плаче; не за себе лиш ридає,
Сама вона—причина гірших сліз.

Сарданапал.

Проклятий той, хто викликав ці сльози!

Салемен.

Не проклинай себе—мільйони вже
Тебе клянуть.

Сарданапал.

Забувся ти: не змушуй
Мене згадати, що владика я.

Салемен.

Якби ти міг!

Мірра.

Мій царю, й ти, мій князю,
Прошу, дозвольте геть піти мені.

Сарданапал.

Якщо збентежив так цей грубіян
Твій ніжний дух—іди; та не забудь,
Що нам зустрітись треба: скорше втрачу
Державу, ніж тебе.

Мірра виходить.

Салемен.

А може статись,
Обох утратиш—і назавжди!

Сарданапал.

Брате!

Я вмію хоч собою володіти,
Як мову цю вчуваю: не порушуй
Моєї добродушності.

Салемен.

От саме

Цю добродушність... ні, цю малодушність
Хотів би я порушити. Якби
Я міг тебе збудити, хоч би проти
Мене самого!

Сарданапал.

Та клянусь Ваалом!¹²

Мене зробить тираном хоче.

Салемен.

Ти ж

І так тиран. Чи там лиш тиранія,
Де кров, кайдани? Деспотизм пороку,
Розслабленість, розбещеність розкошів,
Апатія, недбалість, хтива млість,—
Породжують вони сто сот тиранів,
Що з'єднаною люттю перевершать
Найгірші вчинки одного владки,
Яким жорстким і впертим він не є.
Видовища твоїх шалених оргій
Отруують не менше, ніж гнітять,
Підточують твою величну міць
І водночас—її підпору; ворог
З чужих країв, чи розбрат у вітчизні —
Смертельні й те і те: твоїм підданим
Здолати першого—снаги не стане,
А другому сприятимуть самі.

Сарданапал.

Що ж у тобі збудило глас народу?

Салемен.

Цариці добрість, сум сестри моєї,
Любов до небіжів, цареві вірність—

Не на словах потрібна буде скоро —
Пошана до династії Німврода
І ще одно, чого не знаєш ти.

Сарданапал.

Це що?

Салемен.

Тобі незнане слово.

Сарданапал.

Втім,

Скажи.

Салемен.

Чесноти.

Сарданапал.

Невідоме слово!

Воно мені звучало завжди в ухах
Гірше, ніж черні крик і сурми зойк:
Твоя сестра про це лише й говорить.

Салемен.

Коли набридло, слухай про порок.

Сарданапал.

Від кого?

Салемен.

Навіть від вітрів, як міг би
Луну народних голосів учути.

Сарданапал.

Терпіння й милість я не раз доводив —
Скажи, що схвилювало так тебе?

Салемен.

Тобі загроза.

Сарданапал.

Далі.

Салемен.

Всі народи—

Ти їх багато в спадщину дістав—
Гучні у лютості своїй на тебе.

Сарданапал.

На мене!! Хто ж рабам потрібний?

Салемен.

Цар.

Сарданапал.

А якщо є?

Салемен.

У їх очах—ніщо;
В моїх—іще ти міг би стати чимсь.

Сарданапал.

Бридкі п'яниці! Що ж потрібно їм?
Нема в них миру і достатку?

Салемен.

Миру—

Більше, ніж слави; а достатку—менше,
Ніж цар гадає.

Сарданапал.

Хто ж у цьому винний?
Лише недбалі, невірні сатрапи¹³.

Салемен.

Почасти й сам владика; він нічого
За мурами палацу не вбачає,
Лиш часом у якийсь палац нагірний
Від спеки скриється. Ваале грізний!
Ти збудував державу неосяжну
І богом став, чи сляв наче бог
В віках твоєї слави незліченних.
Цей нібито нащадок твій ніколи
По-царському не гляне на ті царства,
Що їх ти нам залишив як герой,
Трудом, і кров'ю, й часом звоювавши!
На що? Лиш на податки для розгулу,
На здирства, на побори для коханки.

Сарданапал.

Я розумію—хочеш ти, щоб я
Став завойовником. Клянусь зірками,
Відкритими халдеям—невгамовні
Раби заслугували це прокляття,
Щоб я повів до слави їх.

Салемен.

Чом ні?

Семіраміда—жінка лиш—вела
Ассірія на світлий берег Ганга.

Сарданапал.

Це вірно. Тільки... Як вона вернулаєь?

Салемен.

Мов чоловік—героєм; хоч розбита,
Але не знищена. Із двадцятьма
Бійцями в Бактрію¹⁴ прийшла.

Сарданапал.

А скільки

Вона лишила для шулік індійських?

Салемен.

Літописи мовчать.

Сарданапал.

Так я скажу—

Зіткала б краще у своїм палаці
Двадцять убрань, ніж з двадцятьма бійцями
Втекти до Бактрії, крукам лишивши,
Вовкам, і людям—найлютішим з трьох—
Підданих міріади. Це є слава?
То хай я завжди житиму в ганьбі.

Салемен.

Не всім бійцям така судилась доля.
Семіраміда, славна мати сотні
Царів, зазнала в Індії поразки,
Але мідян, і персів, і бактрійців

До славної держави прилучила,
Де правила і ти б міг править.

Сарданапал.

Правлю—

Вона ж душила.

Салемен.

Може, скоро буде
Не скіпетр твій, а меч її потрібний.

Сарданапал.

Чи існував колись якийсь то Бахус?
Я від грекинь чував про нього—кажуть,
Він богом був—звичайно, грецьким богом,—
В Ассирії такого не шанують.
Він переміг ту золоту державу
Індійську¹⁵, де Семіраміду бито.

Салемен.

Чув про такого; і, як бачиш ти,
За подвиги його назвали богом.

Сарданапал.

І в ньому я вшаную божество,
А не людину. Гей, мій виночерпій!

Салемен.

Що хоче цар?

Сарданапал.

Твого нового бога
І давнього звияжця вшанувать.
Вина!

Ввіходить виночерпій.

Сарданапал

(до виночерпія).

Ти принеси мій золотий,
Оздоблений камінням келех—той,

Що чашею Німврода звать. Мерщій,
Налий по вінця і вертай.

Виночерпій виходить.

С а л е м е н.

Ця мить

Чи слухна, щоб відновлювати бенкет,
І не проспавшись?

Виночерпій повертається з вином.

С а р д а н а п а л

(беручи келех).

Родичу шляхетний!

Коли не брешуть варвари—ті греки
З околиць нашої держави,—Бахус
Всю Індію, здається, звоював?

С а л е м е н.

Так, і за це його назвали богом.

С а р д а н а п а л.

Не за звитяги; дві чи три колони,
Які моїми стать могли б, якби
Я хтів купити й перевезти їх—
Вся пам'ять про моря проляті крові,
Краї спустошені, серця розбиті.
Але ось тут—у чаші цій—налято
Його безсмертя—виноград безсмертний,
З якого перший витиснув він душу
На радість людям—певна нагорода
За всі звитяжні лиха, що накоїв.
Коли б не це, він досі був би смертним
І в імені своєму, і в могилі;
Подібно до праматері моєї
Семіраміди, був би він якоюсь
Півславною людиною—страхіттям.
Ось—те, що богом Бахуса зробило,
Нехай воно людину з тебе зробить.
Зі мною пий, сварливий, хмурий брате,
За бога греків!

Салемен.

За твої всі царства
Я не зневажу віри батьківщини.

Сарданапал.

То ж він, по-твоєму, герой, бо кров
Лив океанами; але не бог,
Бо плід перетворив на чарівництво,
Яке звеселює сумних, старим
Дає життя, а юність надихає;
Утомлений забуде з ним про труд,
Жах—про загрозу; світ новий відкриє,
Де мерхне цей. Гаразд, я п'ю за тебе
Й за нього—за людину—все зробив він,
Щоб злим і добрим людство здивувать. (П'є).

Салемен.

І знову—бенкет? У годину цю?

Сарданапал.

Що ж? Пити—краще, ніж перемагати,
Бо тут немає сліз. Але тепер
Не це—моя мета. Не хочеш пити
Зі мною—так продовжуй.

(До виночерпія).

Хлопче, геть!

Виночерпій виходить.

Салемен.

Я хтів лише розвіяти твій сон;
Хай краще збуджу я тебе, ніж бунт.

Сарданапал.

Хто бунтуватиме? Чому? Для чого?
Я—цар законний, із царського роду,
Якому попередників нема.
Що я зробив тобі або народу,
Щоб ти картав, а він повстав на мене?

Салемен.

Що ти зробив мені—мовчу.

Сарданапал.

Але
Гадаєш, я царицю скривдив. Так?

Салемен.

Гадаю! Скривдив!

Сарданапал.

Тихше, князю, й слухай.
Всю владу й блиск становища свого
Цариця зберегла; її шанують,
Виховує вона синів моїх.
Як всі царі, женивсь я для держави,
Любив—як майже всі чоловіки.
Гадали ви, я прив'яжусь, немов
Халдей-селяк до подруги своєї?
Не знали ж ви мене, царів і людства!

Салемен.

Залишмо це: мені огидні скарги
І Салеменова сестра не просить
Кохання вимушеного—ба навіть
Від ассірійського царя! І пристрасть
З чужинками-рабіннями не ділить.
Мовчить цариця.

Сарданапал.

Брат зате говорить!

Салемен.

Я—лиш луна земель, де править буде
Недовго той, хто нехтував їх довго.

Сарданапал.

Раби невдячні! Ремствують вони,
Бо я не лив їх кров, і не водив
Мір'ядами в пісках пустелі сохнуть,
Кістками білими вкрить Ганга берег,
І дикими законами не нищив,
Не гнав їх будувати піраміди
Чи вавілонські мури.

С а л е м е н.

Ці трофеї
Достойніші народа і владки,
Ніж бенкети, наложниці, пісні,
Розтринькані скарби й забута доблесть.

С а р д а н а п а л.

Я для трофеїв заснував міста:
Тарс, Анхіал—збудовані обидва
В єдиний день. А кровожерна відьма,
Та бабка бойова моя, цнотлива
Семіраміда—що зробила б більше?
Хіба що зруйнувала б їх?

С а л е м е н.

Це вірно;
Я визнаю: ти спорудив міста
Для примхи і прославив їх у вірші,
Який ганьбить їх і тебе в віках.

С а р д а н а п а л.

Ганьбить! Клянусь Ваалом, ці міста
Хоч добрі, а не кращі, ніж той вірш!
Кажи що хоч проти моїх звичаїв,
Але нічого—проти цих рядків.
Та в тім короткім написі—історія
Всіх діл людських! Згадай: «Сарданапал,
Цар, Анасіндаракса син, створив
У день єдиний Анхіал і Тарс.
Їж, пий, люби; щолчка не варта решта»¹⁶.

С а л е м е н.

Мораль коштовна, і премудрий напис,
Залишений підданім від царя!

С а р д а н а п а л.

О, хтів би ти, щоб я писав веління:
«Корись цареві; збільшуй скарб його;
Фаланги сповнюй; кров лий за наказом;
Пади й молись, підводься і працюй».
Чи так: «Сарданапал на цьому місці

Півсотні тисяч ворогів забив.
Ось—їх могили, ось—його трофеї».
Хай завойовники це пишуть; досить
Мені, коли моїм підданим можу
Полегшити вагу людського лиха
І шлях до гробу: не беру я прав,
Яких не дав би їм. Усі ми—люди.

С а л е м е н.

Твоїм отцям молились як богам.

С а р д а н а п а л.

Атож—у поросі, у смертнім тліні,
Там, де вони—не люди і не боги.
Мовчи про це! Червак—ось бог. Принаймні,
Він вашими богами ласував
І вмер, бо більше не було харчів.
Ці боги—люди лиш; ось—їх нащадок.
Земного безліч бачу я в собі,
Нічого — божеського,—може тільки
Те, що засуджуєш ти: нахил мій
Любити й милувати, пробачати
Безумства ближнім і (це вже—людське)
Із власними миритися.

С а л е м е н.

Біда!

Лиха судилась доля Ніневії!..
О, горе, горе!

С а р д а н а п а л.

Що тебе жахає?

С а л е м е н.

Тебе чатують вороги: щохвилі
Гроза готова знищити тебе,
Твоїх, моїх; і гряне день, коли
Відійде у минуле Бела рід.

С а р д а н а п а л.

Чого боятись?

Салемен.

Честолюбна зрада
Оплутала тебе в тенета; все ж
Є порятунок ще: надай мені
Твій перстень—щоб розбити їм я міг
Їх підступи лукаві, й покладу
Ворожі голови до ніг твоїх.

Сарданапал.

Голови... скільки?

Салемен.

Чи ж лічять, коли
Твоїй загрожують? Дозволь піти;
Дай перстень і довір мені все інше.

Сарданапал.

Життя без меж нікому не довірю.
Як беремо життя в людей—не знаєм,
Що беремо, що даємо взамін.

Салемен.

І ти життя не хтів би взяти в тих,
Хто на твоє наважився життя?

Сарданапал.

Важке питання... Відповім я: так.
А чи не можна обійтись? Кого ж
Підозрюєш?... Звели під варту взять їх.

Салемен.

Ти краще б не питав мене. За мить
Полине відповідь моя в юрбу
Твоїх коханок, через мур палацу
У місто полетить, і все загине...
Довірсь мені.

Сарданапал.

Тобі я завжди вірив.
Бери мій перстень.

Відає йому перстень.

Салемен.

Маю просьбу ще.

Сарданапал.

Кажи.

Салемен.

Щоб ти відклав цієї ночі
У павільйоні над Євфратом бенкет.

Сарданапал.

Відкласти бенкет! Ні, хоч би з'явились
Всі змовники, які хитали царства!
Хай прийдуть зле чинити: не здригнусь,
Не підведусь і келех не відставлю,
Для них не втрачу жодної троянди
І жодну мить розваги... Не боюсь!

Салемен.

Ти хоч озброїшся, як буде треба?

Сарданапал.

Можливо. В мене славний панцир є,
І меч гартований, і лук, і спис,
Які й Німвродові зробили б честь:
Хоч важкуваті, та носити можна.
Пригадую, давно їх я не брав
На лови навіть. Ти їх бачив, брате?

Салемен.

Чи ж нині час базікати про це?
Як треба буде, візьмеш їх?

Сарданапал.

Чом ні?

Якщо не можна правити інакше
Безумними рабами, меч візьму.
Хай моляться, щоб став він веретенном.

Салемен.

Твій скіпетр, кажуть, веретено вже.

Сарданапал.

Брехня! та хай говорять: наші бранці
Співають, що казали древні греки
Те саме про героя Геркулеса¹⁷,
Бо він Лідійську полюбив царицю:
Повсюди чернь до наклепів охоча,
Паплюжити володарів своїх.

Салемен.

Цього про предків не казали.

Сарданапал.

Ні,
Не сміли. Знали тільки труд і бій;
Кайдани лиш на броню заміняли.
Тепер у них—дозвілля, мир і змога
Гуляти та горлати; що ж? не серджусь.
Я не віддав би посмішку красуні
За поголос увесь, яким підносить
Юрба—нікчому. Що є грубий крик
Бридких отар, від корму знахабнілих,
Щоб я шукав їх шумної хвали
Чи лайки галасливої боявся?

Салемен.

Ти їх назвав людьми; як у людей,
Серця в них є.

Сарданапал.

Є серце в мого пса—
І краще, бо вірніше. Та продовжуй.
Мій перстень маєш ти. Вони бунтують?
Приборкай, та не грубо, поки це
Можливо буде. Не люблю страждань
Терпіти й завдавати; досить їх
В слуги низького й гордого царя,
І нам не збільшувати слід тягар
Земного лиха, а скоріше треба
Полегшувати співчуттям взаємним
Фатальні карі нашого життя...

Та цього знать не можуть чи не хочуть.
Клянусь Ваалом! Все для них робив я:
Не воював, не збільшував податків,
В життя родинне їхнє не втручавсь,
Я дозволяв їм жити як завгодно,
Жив як завгодно сам я.

С а л е м е н.

Ти забув
Обов'язки царя, а тому кажуть,
Що неспроможний ти монархом бути.

С а р д а н а п а л.

Брехня!— На горе, я спроможний лиш
Монархом бути; а коли б не це —
Останній мідянин царем би став.

С а л е м е н.

Є мідянин, який до цього прагне.

С а р д а н а п а л.

Що значить це?.. Твоя це таїна;
Питань не любиш, не цікавий я.
Роби належне; і, коли вже треба—
Схваляю й підтримаю тебе. Ніколи
Ніхто не хотів так царювати в мирі
Над мирними. Прокинувся я! То краще б
На них із праху сам Німврод підвівся,
«Мисливець грізний»! Я перетворю
Державу цю в пустелю диких звірів,
Які були людьми, та не схотіли.
Я не подобавсь їм: новий мій образ
Назавжди в них охоту відіб'є
Ганить його; хай дякують собі.

С а л е м е н.

Ти вмєєш відчувать?

С а р д а н а п а л.

Хто ж не відчує
Невдячності?

Салемен.

Не словом відповім,
А ділом. Не приспи цієї сили,
Яка в тобі дрімала, та не вмерла,—
І, може, ти здобудеш славу в царстві,
Міць у своїй землі. Прощай!

Салемен виходить.

Сарданапал.

Прощай!

Пішов, а в нього на руці—мій перстень,
Мов скіпетр для нього. Він суворий,
Як я—безжурний: раб заслугував
Відчути пана. Що за небезпека—
Не знаю. Він знайшов, хай гасить він.
Чи витрачать життя—мале життя—
На клопіт, як не зменшити його?
Не варто! Я б раніше строку вмер,
Коли б у страху смерті животів,
Шукав би змов; боявся всіх близьких
За те, що тут вони, а всіх далеких—
За те, що—там. Якщо судилось так,
Щоб втратив я і землю і державу—
Що ж є земля й держава на землі?
Я жив, любив і множив образ свій;
Померти є не менш природна річ
Для праха. Правда, досі я не лив
Кров океанами, моє ім'я
Не стало другим назвиськом для смерті,
Звитяги й жаху. Та не буду в цьому
Я каятись; моє життя—любов:
Як мушу лити кров, то силоміць.
Ще жодна крапля з ассірійських жид
Для мене не лилась, і жоден шеляг
Зі скарбу Ніневії не пішов
На те, щоб плакали її сини.
Ненависть їх—лиш за любов мою,
А бунт—за те, що не гнобителю я.
О люди! Вам не скіпетри, а коси
Потрібні; вас косити, як траву,

Бо йнакше зберемо лише бур'ян,
Гнилий врожай, який заразить ґрунт
І житницю в пустелю перетворить ...
Та годі думати... Гей, хто там!

(Ввіходить слуга).

Ми хочем бачить іонійку Мірру. Раб,

Слуга.

Цар, Мірра тут.

Заходить Мірра.

Сарданапал

(до слуги).

Геть!

(До Мірри).

Чарівна моя!

Ти всі бажання серця мого знаєш:
Воно до тебе прагне—й ти вже тут:
Либонь, якийсь незримий милий вісник
Літає поміж нас, як ми в розлуці,
І кличе нас зустрінутись мерщій.

Мірра

Це так.

Сарданапал.

Я знаю; як же звать його?
Це хто?

Мірра.

То на моїй вітчизні—бог,
В моїй душі—божественне чуття,
Високе; а проте—воно лиш смертне;
Мої чуття смиренні, хоч відрадні,
Вірніш, були б відрадні; та...

Сарданапал.

Між нами

І тим, що називаєм щастям, завжди
Щось повстає; дозволь мені відкинуть

Той сумнів, що твоє вкриває щастя,
Й щасливим буду я.

Мірра.

Владарю мій!

Сарданапал.

Владарю мій... велителю... мій царю...
І завжди—з острахом. Ніколи я
Не бачу посмішки, хіба що блазні
На бенкеті розгульному нап'ються
І здається їм, що рівня вже мені,
Чи я налюсь вином, до них упавши.
Я можу, Мірро, чути ці слова—
Цар... володар—був час, я їх терпів...
Ні—цінував їх—від рабів і знатних;
Коли ж вони звучать в устах коханих,
Устах, що притискались до моїх,—
Проймає серце холодом облуда
Мого становища, яке тамує
Любов найбільш любимої, і хочу
Я скинути тіару осоружну
І жити у хатині на Кавказі
З тобою—й тільки квітами вінчатись.

Мірра.

Якби!

Сарданапал.

І ти цього бажаєш?.. Чом?

Мірра.

Тоді ти визнає би те, чого не визнаєш.

Сарданапал.

Я визнає би, тобто...

Мірра.

Справжню ціну серця...

Принаймні, жінки.

Сарданапал.

Я пізнав їх тисячу,
І тисячу, і тисячу.

Мірра.

Сердець?

Сарданапал.

Гадаю, так.

Мірра.

Ні, жодного! Можливо,
Час прийде—і пізнаєш ти.

Сарданапал.

Він прийде!

Послухай, Мірро; Салемен казав—
А звідки він довідався про це,
То Бел великий знає, більш за мене—
Та Салемен казав, що в небезпеці
Мій трон.

Мірра.

Зробив він добре.

Сарданапал.

Ти це говориш?

Ти, зневажав яку він і нахабно
Прогнав од нас дикунським глузуванням
Зашарену, в сльозах?

Мірра.

І червоніть,
І плакати я частіше мушу. Він
Обов'язок мій слушно нагадав.
Але говорив ти про безпеку
Тобі...

Сарданапал.

Так, темні підступи і змови,
Мідяни... збурені полки й народи.
Не знаю що—туманний лабіринт
Глухих загроз, загадок плутанина...

Ти знаєш Салеменові звичаї.
Та чесний він. Ну, годі вже про це—
Подумаймо про свято.

М і р р а.

Думать час
Про все—лиш не про свято. Не відкинув
Його поради мудрої?

С а р д а н а п а л.

Боїшся?..

М і р р а.

Грекиня я—й мені бояться смерті?
Рабиня я—й мені жахатись волі?

С а р д а н а п а л.

Чому ж тоді так зблідла?

М і р р а.

Я люблю.

С а р д а н а п а л.

А я? Тебе люблю я більше, ніж
Життя коротке й неосяжне царство:
Жде їх біда, а все ж я не тремчу.

М і р р а.

То ж ні себе і ні мене не любиш;
Хто любить іншого—себе той любить,
Заради того іншого. Безумство!
Царств і життів не можна так губить.

С а р д а н а п а л.

Губить?.. Хто ж той зухвалий полководець,
Що поведе на них?

М і р р а.

Хто ж побоїться
Це спробувать? Коли їх володар
Забувся—чом його ім пам'ятать?

Сарданапал.

Мірро!

Мірра.

Не хмурся! Ти всміхавсь так часто
Мені, що хмурі брови ці страшніші
Від кари, хоч її вони, можливо,
Віщують. Царю, я твоя піддана!
Пан, я твій раб! Муж, я люблю тебе!
Люблю—і це моя смертельна слабість.
Грекиня я—царів природний ворог,
Рабиня я—її ненавиджу кайдани,
Йонійка я—її любов'ю до чужинця
Принижена я більш, ніж ланцюгами.
Все ж я люблю тебе. Якщо любов
Ця пододала всю мою природу,—
Тоді спасти вона тебе не вправі?

Сарданапал.

*Спаси, красуне? Дуже гарна ти,
Любові жду від тебе—не рятунку.*

Мірра.

А де спасіння, якщо не в любові?

Сарданапал.

Кажу я про любов жіночу.

Мірра.

Людам

Жіночі груди вперше міць дають,
Із уст її вчите ви перших слів,
Вона втирає перші ваші сльози,
І часто тільки жінка чує ваш
Останній стогін, бо чоловіки
Жахаються огидних піклувань
В останній час того, хто правив ними.

Сарданапал.

Йонійко красномовна! Голос твій
Звучить як музика, як журний приспів—
Улюблена розвага на твоїй
Далекій батьківщині. Ну, не плач.

Мі р р а.

Не плачу... Та прошу я, не кажи
Про край моїх батьків.

С ар д а н а п а л.

Сама ти часто
Про нього кажеш.

Мі р р а.

Так—настійну думку
В слова я виливаю мимохіть;
Болючі лиш *чужі* слова про греків.

С ар д а н а п а л.

То якже *врятувала* б ти мене?

Мі р р а.

Навчивши врятувать тебе самого
І царство неосяжне від страхіть
Найгіршої війни—війни братів.

С ар д а н а п а л.

І війни, й воїни мені огидні;
В мирі живу. Що може ще людина
Зробити?

Мі р р а.

Мій владарю, простолюддю
Війни подоба часто необхідна
Для мира милого; царям, бува,
Потрібний більше страх, аніж любов.

С ар д а н а п а л.

Я завжди лиш останньої шукав.

Мі р р а.

Й обох не маєш.

С ар д а н а п а л.

Ти це говориш, Мірро?

Мі р р а.

Про себелюбну я любов народну
Кажу; потрібні їм закон і страх,
Але не гніт—принаймні хай не знають,
Що гноблять їх—чи думають нехай,
Що їх від гіршого боронять зла—
Від утиску їх пристрастей лихих.
Цар бенкетів, і квітів, і вина,
Любові й сміху—ні, не цар він Слави!

Сарданапал.

А що є Слава?

Мі р р а.

Запитай богів—
Твоїх батьків.

Сарданапал.

Не можуть відповісти.
Жерці тоді лише за них говорять,
Коли на храм здобуть подачку хочуть.

Мі р р а.

Глянь у літопис тих, що заснували
Державу.

Сарданапал.

Кров на сторінках; не можу.
Та й нащо це? Заснована держава,
Я неспроможний збільшувати царства.

Мі р р а.

Свого не втрадь.

Сарданапал.

Втішатимусь я ним.
Ходімо, Мірро, на Євфрата берег.
Година слухна, вже галера жде,
А вернемось—і пишний павільйон,
Оздоблений для бенкету нічного,
Красою й світлом сяятиме, поки
Горішнім зорям здасться: проти них—

Зоря нова ; уквітчані, ми будем
Немов би ...

М и р р а.

Жертви.

С а р д а н а п а л.

Ні, немов царі,
Ті пастухи—царі далеких днів,
Чиї алмази—пишні літні квіти,
А перемоги—без плачу. Ходім.

Ввіходить П а н ь я.

П а н ь я.

Хай цар живе довіку !

С а р д а н а п а л.

Та не довше,
Ніж він любити зможе. Як огидна
Ця мова, що життя брехнею робить,
Безсмертням лестить прахові. Що, Панья ?
Коротше.

П а н ь я.

Салемен мене післав
Просити вдруге нашого царя,
Щоб він хоч би сьогодні не лишав
Палацу. Повернувшись, полководець
Зухвалості причину обгрунтує
І, мабуть, він пробачення дістане
Своїй самонадії.

С а р д а н а п а л.

Що? Я в'язень?
В полоні вже? І дихати не можу
Диханням неба? Князеві скажи:
Нехай лютує буйною юрбою
Уся Ассірія довкола мурів,—
Я вийду з них!

П а н ь я.

Корюсь, але ...

Мірра.

О, царю!

На дні, на місяці замкнувся ти
У цім палаці, в ніжності шовковій,
І не з'являвся ти очам підданих,
Що прагнули побачити тебе.
Не стежив ти за здирствами сатрапів,
Не бачив, що не моляться богам,
Ще в'яне все в лінивому безвладді,
Поки заснуло все, крім зла, в державі.
І дня тепер не хочеш ти баритись,
Хоч, може, в цьому дні—рятунок твій?
Небагатьом, які тобі ще вірні,
Не хочеш дати небагатьох годин
Для них, для тебе, для твоїх отців
І для твоїх нащадків?

Панья

Вірно це.

Благати ревно князь мене послав
До царської священної особи.
Додати мушу я слабий свій голос
Також.

Сарданапал.

Цьому ніколи не бувають.

Мірра.

Заради царства!

Сарданапал.

Геть!

Панья.

Заради всіх
Твоїх підданих вірних, що зберуться
Довкола тебе!

Сарданапал.

Вигадки це все:
Нема загрози:—хмурий Салемен
Свою ретельність нам довести хоче
І здатися потрібнішим для нас.

Мі р р а.

Добром і славою молю—послухай!

С а р д а н а п а л.

Всі справи—завтра.

Мі р р а.

Так... а смерть—сьогодні.

С а р д а н а п а л.

То хай тоді вона раптово прийде,
Між радості, веселощів, кохання;
Хай упаду, мов зірвана троянда!
Це краще, ніж зів'яти.

Мі р р а.

Поступитись

Не хочеш навіть ради того, що
Збудило б кожного царя, дрібним
Бенкетом?

С а р д а н а п а л.

Ні.

Мі р р а.

Для мене поступись.

С а р д а н а п а л.

Для тебе, Мірро?

Мі р р а.

Перший це дарунок,
Що в ассірійського царя прошу.

С а р д а н а п а л.

Просила б царство ти—я б мусив дати.
Заради тебе поступаюсь. Геть, Панья.
Ти чув мене.

П а н ь я.

І слухаюсь.

Панья виходить.

Сарданапал.

Як дивно!
Чому так наполеглива ти, Мірро?

Мірра.

Для тебе. Також певна я, що князь
Від тебе так багато не просив би,
Як небезпека не була б страшна.

Сарданапал.

Я не тремчу, пощо тобі тремтіти?

Мірра.

Ти не боїшся, я боюсь за тебе.

Сарданапал.

Сміятимешся завтра з цих примар.

Мірра.

Якщо найгірша трапиться біда,
Я буду там, де вже ніхто не плаче.
І краще це, ніж право посміхатись.
А ти?

Сарданапал.

Царем я буду, як і перше.

Мірра.

Де?

Сарданапал.

Там, де Бел, Німврод, Семіраміда.
Один в Ассирії, чи десь із ними.
Таким, як є, мене зробила доля.
Я можу стать нічим, та жить не буду
Розвінчаним.

Мірра.

Коли б так завжди мислив—
Ніхто б тебе розвінчують не смів.

Сарданапал.

Хто сміє це тепер?

Мірра.

Підозр не маєш?

Сарданапал.

Підозри?—справа пшигуна!.. Ми губим
Сто сот хвилин чудових на даремні
Слова і страхи. Гей, раби, накрийте
В Німвродовому залі нам столи!
Якщо палац мені тюрмою став,
То весело носить кайдани будем;
Якщо ми оселитися не смієм
На чарівному березі Євфрата,
То ми в безпеці тут. Гей! Хто там є!

Виходить.

Мірра (сама).

Чом я люблю його? В моїй вітчизні
Героїв люблять. Та нема вітчизни.
Все втратила раба, крім пут. Любов—
Найважча ланка в довгій ланцюгу:
Любїть того, кого не поважаєм.
Та скоро він шукатиме любові
Й не знайде. Зрада в ці часи мене
Принизила б в очах отчизни більше,
Нїж вбивство деспота у повній владі.
На це нездатна. Як спасла б його,
Більш полюбила б не його—себе;
Мені це треба: впала я в своїх
Очах, чужинця ніжного любивши.
Здається, збільшує мою любов
Ненависть варварів його до нього,
Вони бо—греків кровні вороги.
Коли б могла збудить я в нїм чуття
Одне, яке фрігійців¹⁸ надихало
Між Іліоном і між морем битись,—
Він переміг би варварську юрбу.
Мене він любить, я люблю його.
Рабиня звільнить пана від пороків.
А нї—то є ще в мене шлях до волі.
Як не навчу я царювать його,
То покажу, як може цар лишати
Свій трон. За ним я мушу пильнувать.

Виходить.

ДІЯ II

СЦЕНА I

Портал тієї ж зали в палаці.

Белез (сам).

Заходить сонце : гаючись немов би,
Щоб на Ассірію востаннє глянуть,
І паленіє в хмарах, наче кров,
Яку провіщує. Коли недарма,
Ти, сонця заходе, й ти, сходе зір,
Я в ваших променях читав той вирок,
Що час тремтить—яку несе він долю
Народам,— то остання це година
Ассірії. Але спокійне сонце!
Не грізний землетрус, а мирний захід
Падіння це віщує. Те кружало
Несе для читачів зірок—халдеїв
На вічних сторінках кінець тому,
Що вічним видавалось. Щире сонце!
Палкий оракуле всього живого!
Життя джерело й символ того, хто
Дає життя! Чому віщуєш ти
Лише біду? Чом не розкрити днів,
Які достойні більше твого сходу
Із океану? Чом роки прийдешні
Осяєш ти не променем надії,
А променем проклять? О, вчуй мене!
Я—твій слуга, твій жрець і твій поклонник.
Я споглядав підйом твій і падіння,
Схилявся під промінням полуденним,
Бо глянути не смів. Я пильнував
Тебе, шукав тебе, тобі молився,

І жертви ніс, читав тебе й тремтів,
Питав тебе—й відповідало ти...
Та як?.. Говорю, а воно зійшло,
Свою красу лишило—не знання,
І захід буйно бенкетує в барвах
Його вмираючої слави... Що ж
Є славна смерть? Вона є захід сонця.
Радіти людям слід, що на богів
У смерті схожі.

У двері заходить А р б а к.

А р б а к

Чом, Белезе, ревно
Замислився? Прослідкувати хочеш,
Куди зникає бог твій—у якусь
Державу нерозкритого ще дня?
Нам ніч потрібна—і прийшла.

Б е л е з.

А л е

Ще не пройшла.

А р б а к.

Готові ми.

Б е л е з.

Скоріше

Минула б!

А р б а к.

Чи вагається пророк,
Якому в зорях сяє перемога?

Б е л е з.

Сумнівна не звитяга, а звитяжець.

А р б а к.

Хай це твоя наука розбере.
Я стільки списів нам наготував,
Що зорі в блиску їхньому померкнуть.
Ніщо нам не завадить. Баба—цар,
Від жінки менший, зараз на воді
З подружками гуляє. В павільйоні

Готують уночі розкішний бенкет.
Там перший келех і останнім буде
В роду Німврода.

Белез.

Був могутній рід.

Арбак.

Тепер заслаб; ми зміцнимо його.

Белез.

Ти певний?

Арбак.

Заснував його мисливець,
А я—солдат. Чого ж боятись нам?

Белез.

Солдата.

Арбак.

І жерця, либонь. Але,
Коли так мислиш, чом не зберегти
Царя наложниць? Чом ти залучив
Мене до змови, що й твоя—не менше,
Аніж моя?

Белез.

На небо глянь.

Арбак.

Дивлюсь.

Белез.

Що бачиш ти?

Арбак.

Чудовий літній присмерк
І мерехтіння зір.

Белез.

Між них завваж
Ту—першу й найсвітлішу, що тремтить,
Мов зірветься з блакитного ефіру.

Арбак.
Щу?

Белез.
Це—твоя планета—охоронець.

Арбак

(торкаючись шхов свого меча).

Моя зоря—отут: коли засяє—
Затмить комети блиском! Обміркуймо,
Чим ствердимо ми правду зір твоїх
І їх прикмет. Коли ми переможем—
Їм будуть храми та жерці, а ти—
Усім богам первосвященик будеш,
Вони бо завжди, бачу, справедливі
І сміливих за праведників мають.

Белез.

А праведних—за сміливих. І ти
Не бачив, щоб тікав я з бою.

Арбак.

Ні:

Хоробрий ти, як вавілонський вождь,
І вчений, як халдейський жрець. Тепер
Забудь священника, будь ласка, й стань
Солдатом.

Белез.

Чом не тим і другим?

Арбак.

Добре.

Та майже соромно, що ми так легко
Здолаємо. Оця війна жіноча
Принизить переможця. Збити з трона
Хороброго, кривавого тирана
І в битві з ним схрестити сталь зі сталлю—
Геройські тут і перемога й смерть.
Та меч підняти на шовковика
І слухати, як скнглить він...

Белез.

Не думай:
Є в ньому те, що змусить нас боротись;
Хоч би й таким він був—та варта мужня,
А на чолі—незламний Салемен.

Арбак.

Не встóять.

Белез.

Чом? Вони солдати.

Арбак.

І треба їм начальника—солдата. Так,

Белез.

Є Салемен.

Арбак.

Та Салемен—не цар.
Ненавидить він за сестру—царицю
Ту бабу, що царює. Ти помітив,
Як уникає бенкетів?

Белез.

Зате

Не ради—там присутній завжди він.

Арбак.

І завжди цар йому перечить. Чим
Іще бунтівника зробити? Блазень
На троні, рідним і йому—безчестя.
Та ми за нього помстимось!

Белез.

Якби

Він думав так: цього не певний я.

Арбак.

А що, як натякнем?

Белез.

У слухний час.

Ввіходить Балаа.

Балеа.

**Сатрапи! Цар велить явитись вам
На бенкет уночі.**

Белез.

Покірні ми.

У павільйоні?

Балеа.

Ні, тут у палаці.

Белез.

Як? У палаці? Не такий наказ був.

Балеа.

Тепер наказ такий.

Белез.

Чому?

Балеа.

Не знаю.

Я можу йти?

Арбак.

Стривай!

Белез

(Арбакові, вбік).

Тсс! Хай іде.

(Змінивши голос, до Балеа).

**Велителя подякуй, поцілуй
Край мантії, скажи—раби зберуть
Ті крихти, що зі столу він стряхне
Царського, о годині ... опівночі?**

Балеа.

**В Німвродовому залі, опівночі.
Вельможі, я схилиюсь і відходжу.**

Виходить.

А р б а к.

Не до душі мені ця зміна місця;
Тут—таїна якась. Чом він змінив?

Б е л е з.

Він тисячу разів на день міняє.
Лінь—найпримхливіша з усіх речей,
Шляхи її заплутані ще більш,
Аніж у полководця, що бажає
Дурити ворога... Чом ти сумний?

А р б а к.

Улітку завше він любив веселий
Цей павільйон.

Б е л е з.

Любив він і царицю,
А з нею поруч—тисячі наложниць.
Усе по черзі він любив, крім Слави
І Мудрості.

А р б а к.

А все ж вагаюсь я.
Змінив він—змінимо і ми: напасти
Не важко на самотній павільйон,
Де сонні вартові й придворні п'яні;
Але в Німвродовому залі...

Б е л е з.

Що?

Здається, гордий воїн надто легко
Зійти на трон боявся? Ти тремтиш
Найти один чи два шаблі склизькіші,
Ніж ти гадав?

А р б а к.

Коли година прийде,
Побачиш—чи боюся я, чи ні!
Ти знаєш, як я легко грав життям:
Але сьогодні більша ставка—царство.

Б е л е з.

Уже пророчив я, що виграш твій.
Отож, до діла!

А р б а к.

Був би я пророк,
Я віщував би сам собі таке.
Та зорям покорюсь—не хочу сварки
З ними та з їхнім тлумачем... Хто там?

Заходить С а л е м е н.

С а л е м е н.

Сатрапи!

Б е л е з.

Князю мій!

С а л е м е н.

Шукав я вас
Повсюди, тільки не в палаці.

А р б а к.

Чом?

С а л е м е н.

Іще не час.

А р б а к.

Який?

С а л е м е н.

Час опівночі.

Б е л е з.

Час опівночі?

С а л е м е н.

Вас не запросили?

Б е л е з.

О!.. так, забули ми.

С а л е м е н.

Чи звично вам
Запрошення владики забувають?

А р б а к.

Нас запросили щойно.

Салемен.

Чом ви тут?

Арбак.

У справі.

Салемен.

У якій?

Белез.

Державній справі.

Дозволено нам бачити царя,
Та не знайшли його.

Салемен.

Я також тут

У справі.

Арбак.

У якій, спитати можна?

Салемен.

Двох зрадників арештувати. Варто!

З'являється варта.

Салемен

(продовжує).

Сатрапи, де мечі ваші?

Белез

(віддаючи свій меч).

Ось мій.

Арбак

(оголюючи свій меч).

І мій.

Салемен

(протягаючи руку).

Беру.

Арбак.

Ти в серце приймеш лезо,
Рука меча не випустить!

Салемен

(оголюючи меч).

Що? Виклик?

**То й краще—суду й милості не буде.
Солдати, вб'ють бунтівника!**

Арбак.

Солдати?!

Ти сам не смієш!

Салемен.

**Сам? Безумний рабе,
Що є в тобі, щоб князь боявся бою
Відкритого? Страшна твоя нам зрада—
Не міць: твій зуб нікчемний без отрути,
Зміїний він—не лев'ячий. Уб'ить!**

Белез

(втручається).

**Арбак! Ти збожеволів? Я ж віддав
Свій меч. Довірсь, як я, на суд царя.**

Арбак.

**Ні, краще я твоїм довірюсь зорям
І вправній цій руці, й помру царем
Душі своєї й тіла, бо ніхто
Не здатний закувати їх.**

Салемен.

Чули ви?

Не взяти—вбити!

Вартові атакують Арбака, він обороняється доблесно й відчайдушно; вартові здригнулися.

Салемен.

**Що ж; я мушу взятись
За справу ката? Гляньте, боягузи,
Як зрадника разити!**

Салемен нападає на Арбака.

Заходить Сарданапал з почетом.

Сарданапал.

Руки геть!
Під страхом смерті! Що, глухі, чи п'яні?
Мій меч! Безумний, не ношу меча!

(До вартового).

Дай, друже, свій мені. В моім палаці!
Чом я надвоє вас не розрублю,
Шахабні?

Белез.

Царю, справедливим будь!

Салемен.

Чи то—слабим.

Сарданапал

(здіймає меч).

Як?

Салемен.

Бий! Прошу лиш—другим
Ударом зрадника забить, якого
Щадиш ти, певно, для тортур.

Сарданапал.

Його?

Хто сміє на Арбака йти?

Салемен.

Я!

Сарданапал.

Справді?

Князь, ти забувся. За чиїм наказом?

Салемен

(показує перстень).

Твоїм.

Арбак

(збентежено).

Царя!

Салемен.

Так. Хай це ствердить цар.

Сарданапал.

Я не для цього дав тобі свій перстень.

Салемен.

Ти дав його для свого порятунку.
Зробив я те, що треба. Стверди, царю!
Я—раб твій, а хвилину тóму був
Намісником твоїм.

Сарданапал.

Так заховайте

Мечі.

Арбак і Салемен кладуть мечі в шхви.

Салемен.

Благаю, не ховай *свого*:
Лише цей скіпетр—рятунок твій.

Сарданапал.

Важкенький; і держак муляє руку.

(Вартовому).

Тримай свого меча. Отож, панове,
Що означає це?

Белез.

Хай скаже князь.

Салемен.

Мою до тебе вірність, їхню зраду.

Сарданапал.

Арбак—і зрада! Зрада—та Белез!
В таку сполуку не повірю я.

Белез.

Де доказ?

С а л е м е н .

Відповім я, щойно цар
Меч візьме в співучасника твого.

А р б а к

(Салеменові).

Цей меч, як твій, царевих ворогів
Разив.

С а л е м е н .

Тепер він звівсь на його брата,
А за годину—може й на царя.

С а р д а н а п а л .

Ні, неможливо це: не смів він; ні—
Ні, я не хочу й слухать! Сварки ці
Лише з придворних пліток повстають,
Коли низькі на добродесних брешуть.
Тебе, мій брате, обдурили.

С а л е м е н .

Перше

Хай зброю він віддасть, довівши цим,
Що вірний він тобі, і я на все
Дам відповідь.

С а р д а н а п а л .

Коли б я думав так...

Ні, неможливо: мідянин Арбак,
Суворий, чесний воїн—кращий вождь
Над нашими народами... О, ні!
Його наказом не ображу скласти
Мені меча, якого ворогам
Він не здавав. Вождю, тримай свій меч!

С а л е м е н

(повертаючи перстень).

Царю, візьми свій перстень!

С а р д а н а п а л .

Ні, носи;

Та тільки обережніше.

Салемен.

Я, царю,
Вживав його тобі на честь, вертаю ж,
Бо з честю я тримать його не можу.
Віддай Арбакові.

Сарданапал.

То слід було б,
Та він ніколи не просив.

Салемен.

Будь певний,
Його він візьме й без благань уклінних.

Белез.

Чому—не знаю—князь так люто кривдить
Підданих двох, які всіх ревніш дбали
Про благо для Ассирії.

Салемен.

Помовч,
Жрець бунтівливий, воїн віроломний!
В тобі з'єднались два найгірші зла
Найнебезпечніших зі станів людства.
Брехливі проповіді бережи
Для тих, хто не пізнав тебе. Твій спільник
Принаймні сміливий, він не навчився
Твоїх халдейських фокусів.

Белез.

Ти чуєш,
Владарю, сине Бела? Він блюзнить!
Землі тієї віра—поклоняйтесь
Твоїм батькам.

Сарданапал.

О! Я прошу цей гріх
Йому подарувати. Не люблю
Вклоняйтесь мертвякам; я—смертний сам,
А щодо предків, вірю я: вони
Такі лише, як бачу—прах і тлін.

Белез.

О царю, ні! Вони—у колі зір,
І...

Сарданапал.

Будеш там і ти до сходу їх,
Чи проповідь припиниш... Ось це—зрада!

Салемен.

Владарю!

Сарданапал.

Він мене навчати здумав
Молитись ідолам! Пустить його,
Дай меч йому.

Салемен.

Владарю, царю, брате,
Благаю, зупинись!

Сарданапал.

Та я оглохну
Від балачок про мертвяків, Ваала,
Від зоряних халдейських таємниць!

Белез.

Шануй їх, царю.

Сарданапал.

О, люблю я зорі!
Люблю в склепінні синім бачить їх,
Порівнювати їх з очима Мірри;
Люблю проміння їхнє споглядать
У тріпотливім сріблі хвиль Євфрата,
Як вітерець хвилює плинні води,
Зітхаючи в рясному очереті
На берегах. Та що вони таке?
Той каже—боги, той—богів оселі,
А може просто це—лампади ночі,
Світи, чи блиск світів... Мені байдуже.
І я своє солодке незнання
Не обмінюю на халдейську мудрість;
А втім, я знаю все, що може прах

Про небеса й про надра знать,—нічого.
Я бачу сяйво їхнє, відчуваю
Принаду їх; коли ж вони засяють
Над труною моєю—знать не буду
Ні блиску їхнього, ані краси.

Белез.

Все *краще* знатимеш.

Сарданапал.

Я почекаю
Цих знань, коли так просить жрець верховний.
Тим часом ось твій меч, і знай, що я
Волю воїна, а не жерця,
Хоча ні тих, ні других не люблю.

Салемен

(убік).

З розпусти збожеволів він. Я мушу
Спасати його, усупереч йому!

Сарданапал.

Уважно слухайте мене, сатрапи!
А надто ти, мій жрець: тобі я вірю
Ще менш, ніж воїну, й не був би ти
Почасти воїн—зовсім би не вірив.
Розійдемося у мирі—не в прощенні,
Воно—для винних, я ж вас не виню,
Хоч подих ваш од подиха мого
Залежить, і—ще гірш—од мого страху.
Не бійтесь—я м'який, та не лякливий.
Живіть! Будь я таким, як дума хтось,
Точили б ваші голови останні
Краплини злої крові з брам високих
Мого палацу у сухий пісок—
Єдину частку царства, над яким
Вони хотіли височіть в коронах.
Казав я—не виню, але й вини
З вас не знімаю. Хоч і кращі люди,
Ніж ви чи я, готують вирок вам,
І—дав би я вас на поталу судям

І доказам,—приніс би в жертву двох
Людей, що чесними були колісць,—
Ви вільні.

Арбак.

Царю, милосердя це...

Белез

(уриває його).

Тебе достойне, і, хоч ми не винні,
А дякуєм...

Сарданапал.

Жрець! Белові ти дякуй,
Син Бела без подяк живе.

Белез.

Безвинні...

Сарданапал.

Помовч!.. Вина кричить. Будь вірні ви,
Ображені були б ви, а не вдячні.

Белез.

Атож, якби земних владик розправа
Лиш праведна була; та часто право
Невинності як милість їй дають.

Сарданапал.

Для проповіді це—чудова думка,
Але не тут. Перед народом так,
Прошу, вину цареву заперечуй.

Белез.

Не має цар вини.

Сарданапал.

Вини? Либонь,
Але обвинувачують багато.
Коли їх стрінете на вашій службі
Земній, чи прочитаєте про них
У таємничім мерехтінні зір—

Скрижалів ваших,—то прошу, завважте:
Є гірші речі між землею й небом,
Ніж той, хто править людом без убивств
І—хоч собі не ворог—любить ближніх
І тих щадить, хто б не щадив його,
Здобувши владу... Та навряд здобуде.
Сатрапи! Вільні ви та ваша зброя,
Але ні вас я, ні мечів я ваших
Не потребую більше. Салемен!
За мною йди.

Входять Сарданапал, Салемен, почет та інші. Лишаються
Арбак і Белез.

Арбак.

Белез!

Белез.

Ну, що ти скажеш?

Арбак.

Загинули ми.

Белез.

Виграли ми царство.

Арбак.

Як? Свиснув меч од нас на волосину,
Висить над нами, ладний впасти враз
Від подиха царя, що пощадив
Нас, а чому—не знаю.

Белез.

Не питаї;

Ми використаєм перепочинок.
Година наша, сила наша й ніч—
Ті самі. Не змінив нічого він,
Лиш ми раніш не знали про підозри,
Тепер ми певні в них: відстрочка кожна
Була б тепер безумством.

Арбак.

А проте...

Вагаєшся?
Белез.
Арбак.
Він пощадив нас... більше—
Від Салемена спас.

Белез.
А довго буде
Щадити нас? Аж поки не си'яніє.

Арбак.
Чи витверезиться. Але шляхетно,
Як цар, він відповів на вчинок наш
Низький...

Белез.
Ні, смілий.

Арбак.
Може й так, почасти.
Та зворушив мене він. Будь-що-будь,
А далі не піду.

Белез.
І світ утратиш!

Арбак.
Все втрачу, збережу самоповагу!

Белез.
Ганьба!—Ми зобов'язані життям
Цареві прядок!

Арбак.
А забрать життя
У дарувальника—іще ганебніш.

Белез.
Терпи, що хочеш—зорі написали
Інакше.

А р б а к.

Хоч би вниз вони зійшли
І в повнім сльві повели мене—
Я б не пішов.

Б е л е з.

Ця слабість гірша, ніж
Лякливої старухи переляк,
Що бачила вві сні мерця... Ну, далі.

А р б а к.

Він мовив—і Німврода я згадав.
Так горда статуя стоїть, мов цар
Царів, які довкола—володар
У храмі, де вони—лише оздоба.

Б е л е з.

Занадто зневажав його ти; я
Казав тобі: є в ньому щось царське.
Що ж? Тим шляхетніший він ворог.

А р б а к.

М и ж

Тим нижчі. Не щадив би нас він!

Б е л е з.

Т а к ?

Готовий ти себе принести в жертву?

А р б а к.

Ні... тільки краще мертвим бути, ніж
Невдячним жити.

Б е л е з.

О, людській душі!

Замислив те, що зрадою зве дехто,
А дурні—віроломністю,—і раптом
З якихось міркувань, або й без них,
Гульвіса цей втручається велично
У сварку між тобою й Салеменом,
І став ти—як назвать?—Сарданапалом,
Ганебніш імени не знаю!

Арбак.

Тільки
Годину тому той, хто так мене
Назвав би, — ризикнув своїм життям;
Тепер прощу тебе, як він простив нас —
Так не вчинила б і Семіраміда.

Белез.

Ділити трон цариця не любила
І з чоловіком навіть¹⁹.

Арбак.

Мушу я
Йому служити вірно...

Белез.

І смиренно?

Арбак.

Ні — гордий чесністю своєю! Буду
До трона ближче, ніж до неба ти:
Не так зухвало, та далеко вище.
Роби, як знаєш — в тебе є на те
Закони, й тайни, й висновки науки
Про зло й добро; мені цього бракує
І дію, як звичайне серце вчить.
Тепер мене ти знаєш.

Белез.

Ти скінчив?

Арбак.

З тобою — так.

Белез.

І зрадиш, мабуть, також,
Як і залишив.

Арбак.

Це — думки жерця,
А не бійця.

Белез.

По-твоему хай буде—
Облишмо сперечання й слухай.

Арбак.

Ні—
Твій хитрий дух загрозивіший, ніж
Фаланга.

Белез.

Якщо так воно судилось—
Я сам піду.

Арбак.
Сам?

Белез.

Трон—для одного лиш.

Арбак.

Він зайнятий.

Белез.

Там—гірше порожнечі:
Презрений цар. Послухай но, Арбак:
Любив тебе я, помагав тобі,
Тобі служити хотів я, сподівавшись
Ассирії служити. Небо наче
Погодилось і все сприяло нам,
Аж поки нині дух твій не пройняла
Нікчемна м'якість; радше, ніж узріти,
Як гине батьківщина,—стану їй
Рятівником, чи жертвою тирана,
Або ж і тим і другим разом;
Як виграю—Арбак мені слуга.

Арбак.

Тобі слуга?

Белез.

Що ж? Краще це, ніж раб,
Прощений раб Сарданапала-баби!

Заходить Панья.

Панья.

Сатрапи, я несу наказ царя!

Арбак.

Заздалегідь покірні ми.

Белез.

А все ж

Послухаймо, про що наказ.

Панья.

Негайно,

В цю ж ніч рушайте до сатрапій ваших—
До Мідії та Вавілона.

Белез.

З військом?

Панья.

В наказі згадані лише сатрапи
Та почет їх.

Арбак.

Але...

Белез.

Коритись мусим.

Скажи—ми їдем.

Панья.

При від'їзді вашим
Веліли бути мені, а не вертатись
Із відповіддю до царя.

Белез

(убік).

Ах, так!..

Гаразд, ми підемо з тобою звідси.

Панья.

Піду я готувать почесну варту,
Достойну сану вашого, і ждати
Вас буду, та не більше, ніж годину.

Панья виходить.

Белез.
Отож—корись!

Арбак.

Напевно.

Белез.
Так, до брам
Палацу, що в'язницею нам став—
Не далі.

Арбак.

Справді, істина твоя.
По всій державі, в просторах її
На кожному кроці тюрми зяють нам.

Белез.

Могили!

Арбак.

О, тоді мій добрий меч
Ще вирне одну!

Белез.

Він діло знайде.
Я все ж таки на краще сподіваюсь.
Ти зрозумів, як я, що цей наказ
Є вирок?

Арбак.

Як тлумачити інакше
Його можливо? Адже цей прийом
Звичайний для велителів східних:
Пробачення й отрута, ласка й смерть,
Далека подорож і вічний сон.
Сатрапів безліч за його отця...
Бо сам він є, чи був, од крові чистий...

Белез.

Тепер не буде, та й не може.

Арбак.

Мабуть...

Сатрапів безліч бачив я колись,
Що їхали до володінь своїх,

І на шляху—надгробки їх. Не знаю,
Чому, але заслабли всі в дорозі
Важкій і довгій.

Белез.

Хай лише зітхнем
Повітрям міста—й зробимо мандрівку
Коротшою.

Арбак.

Урветься біля брам,
Можливо.

Белез.

Ні, навряд підуть на це.
Вони готують смерть нам непомітну,
А не в палаці і не в мурах міста,
Де знають нас, де захистити можуть:
Якби хотіли вбити тут нас, ми
Вже не були б живими. Геть лишень!

Арбак.

Коли б я знав, що він не смерть замислив...

Белез.

Дурний. Що може ще замислить деспот
Стривожений? До війська, й вирушаймо!

Арбак.

До наших областей?

Белез.

До твого царства!
Є час, є серце, міць, надія, змога,
Півзахід їхній нам лишив це вповні.
Геть!

Арбак.

Щойно каявсь я, і знов стаю
Злочинцем.

Белез.

Оборона є чесноти,
Єдиний захист прав усіх. Тож геть!

Задушливим стає повітря тут
І мури пахнуть темрявою... геть!
Часу для ради більш їм не дамо.
Швидкий від'їзд покору доведе,
Швидкий від'їзд і Панії не дасть
Можливості здійснить нові накази,
Які, либонь, він ще дістане тут.
Ні, вибору нема... Кажу я, геть!

Виходить. Арбак неохоче йде за ним. Заходять Сарданапал і Салемен.

Сарданапал.

Все обійшлось і без кровопролиття—
Найгіршої пародії на ліки;
Заславши їх, спокійні ми.

Салемен.

Як той,
Хто, в квітах ідучи, не бачить змія,
В корінні схованого.

Сарданапал.

Що ж ти радиш?

Салемен.

Зміні наказ.

Сарданапал.

Прощення скасувати?

Салемен.

Підтримати захитану корону.

Сарданапал.

Жорстоко це було б.

Салемен.

Та певно.

Сарданапал.

Чим
Вони нам на кордоні небезпечні?

Салемен.

Не там вони ще, й не були б ніколи,
Якби мене ти слухав.

Сарданапал.

Слухав я
Тебе уважно—чом не слухать їх?

Салемен.

Ти, може, визнаєш потім. Покищо
Дозволь піти і спорядити варту.

Сарданапал.

На бенкеті зустрінемося?

Салемен.

Владарю,
Без мене обійдись: я не п'яниця,
Наказуй все—лиш не служить вакханкам.

Сарданапал.

Та іноді не заважає пити.

Салемен.

І не завадить вартувать комусь
Тих, що п'ють часто. Можу я піти?

Сарданапал.

Так... Постривай, мій добрий Салемене,
Мій брат... підданий кращий... ліпший князь,
Ніж я—монарх! Ти б мусив бути царем,
А я... не хочу й знати, чим; але
Не думай, що мені твій чесний розум,
Суворе, хоч і лагідне, терпіння
До дурощів усіх моїх,—байдужі.
Коли я всупереч твоїй пораді
Людей цих пощадив, то не тому,
Що я тобі не вірив; та нехай
Живуть: можливо, виправляться ще.
Їх заслання дасть мирний сон мені,
А смерть їх не дала б.

Салемен.

Рискуєш ти
Заснуть навіки, зраду пощадивши.
Мить болю ти змінив роками зла.
Дозволь приборкать їх.

Сарданапал.

Не спокушай;

Я слово дав.

Салемен.

Назад узяти можеш.

Сарданапал.

Цареве слово ...

Салемен.

Мусить быть рішучим.
Ця напівмилість заслання лише
Їх роздратує: чи прощення повне,
Чи жодного!

Сарданапал.

Хто ж умовляв мене,
Коли звільнив я їх і геть прогнав
З очей моїх,—хто спонукав мене
Їх надіслати до сатрапій їхніх?

Салемен.

Так; я забув; велителю, коли
Вони дістануться своїх сатрапій,
То докоряй мені.

Сарданапал.

Коли ж вони
Сатрапій не дістануться—пильнуй!—
І цілі й непошкоджені не будуть,
То бережись!

Салемен.

Дозволь мені піти
Подбати про безпеку їхню.

Сарданапал.

Йди;
І думки кращої про брата будь.

Салемен.

Служитиму цареві завше вірно.

Салемен виходить.

Сарданапал (сам).

Занадто він суворий; він твердий,
Але й величний, наче скеля, вільний
Від плям землі звичайної; а я—
М'якіший порох, квітами пройнятий:
Який наш ґрунт, такі й плоди його.
Коли я схибив—помилка моя
Спирається ледь-ледь на те чуття,
Якому імени не знаю; часто
Воно болюче, іноді відрадне;
Немов би дух, що вдари мого серця
Лічить, а не прискорює, й питає
Про те, що запитать не сміють смертні
І сам Ваал—пророцьке божество;
Хоча у присмерку вечірніх тіней
Він хмуристь мармуровий образ свій
І часом, наче, статуя велична
Мене про щось бажає запитати...
Геть ці думки, бажаю радим бути,
Ось—вірний вісник Радості.

Заходить Мірра.

Мірра.

О, царю!
У небі грóми ремствують, і хмари
Нестримно линуть, блискавки двожалльні
Віщують нам несамовиту бурю.
Чи ж вийдеш ти з палацу?

Сарданапал.

Буря, кажеш?

Мірра.

Так, пане мій.

Сарданапал.

Про мене, я б охоче
Різноманітив цю картину мирну
І споглядав борню стихій; та це
Погано буде для шовкових шатів
І ніжних лиць гостей моїх. Скажи,
Ти з тих, кому страшне ревіння хмар?

Мірра.

Ми на вітчизні голос їх шануєм,
Як мову Зевса.

Сарданапал.

Зевс? А, ваш Ваал!
Наш також має громи, їхні стріли
Божественність його доводять часом,
Та іноді, буває, громовиця
Разить його алтар.

Мірра.

Страшна ознака!

Сарданапал.

Так—для жерців. Гаразд, цієї ночі
Не вийдемо за мур палацу, тут
Влаштуєм бенкет.

Мірра.

Зевсові хвала!
Учув він те, до чого ти глухий.
Добріш до тебе боги, ніж ти сам:
Своєю бурею тебе боронять
Від ворогів.

Сарданапал.

Дитинко, будь загроза,—
То байдуже, про мене, в мурах цих
Чи над рікою.

Мі р р а.

Ці, не так; ці мури
Міцні, високі, варта є довкола;
Крізь коридорів лабіринт, крізь браму
Важку тут зради шлях; а в павільйоні
Нема рятунку.

С а р д а н а п а л.

Не спасись од зради
В палаці, у фортеці і в горах
Кавказу, хмарами повитих, де
Орел живе в непрохіднім бескетті.
І як стріла царя повітря знайде,
Так меч—земного. Та спокійна будь:
Ті люди—винні чи невинні—вже
Далеко заслани.

Мі р р а.

Вони живі?

С а р д а н а п а л.

Ти прагнеш крові? *Ти?*

Мі р р а.

Я б не здригнулась
Від кари справедливої для тих,
Хто замірявся на твоє життя.
Інакше я була б не гідна жити.
Ти й князя Салемена чув.

С а р д а н а п а л.

Це дивно;
І ніжна і суворий—проти мене,
До помсти кличуть.

Мі р р а.

Це—чеснота греків.

С а р д а н а п а л.

Та не царів. Коли я мстити стану,
То тільки тим, кому я рівний сам—
Царям.

Мірра.

Царями стать вони хотіли.

Сарданапал.

Це—надто по-жіночому й походить
Від страху.

Мірра.

Страх—за тебе.

Сарданапал.

Все ж це—страх.

Я знаю: ваша стать, пізнавши лють,
Лякливо, з наполегливістю мстить.
Цей приклад я наслідувать не стану.
Гадав я, незнайомо це тобі,
Як і безпомічність жінок азійських.

Мірра.

Своїм коханням не хвалюсь я, царю,
І вдачею своєю. Поділяла
Твій блиск і долю поділю твою.
Можливо, вірності ти більше знайдеш
В одній рабині, ніж в усіх підданих.
Та хай боронять боги! Я щаслива,
Що ти кохаєш, вірячи в любов,
Не випробувавши її в біді,
Яку, мабуть, не зможу відвернути.

Сарданапал.

Нема бід, де справжня є любов.
Біда посилить лиш любов, і зникне
Від того, що біда злякать не в силі.
Ходімо, приготуймося зустріть
Гостей, які вітають свято наше.

Виходять.

ДІЯ ІІІ

СЦЕНА І

Освітлений зал у палаці. Сарданапал і його гості — біля столу. За вікнами — буря; під час бенкету раз-у-раз гуркоче грім.

Сарданапал.

По вінця лий! Ось тут — моя держава,
Де сяють очі, де обличчя гарні
І радісні. Сюди журба не дійде.

Замес.

Де цар — іскриться насолода там.

Сарданапал.

Чи це не краще, ніж Німврода лови,
Гонитва дика бабки за краями,
Яких утримать не могла?

Алтада.

Могутні

Були вони, як весь твій царський рід,
Та жоден досі ще не був таким
Великим, як Сарданапал, кому
Відрада — мир, єдина справжня слава.

Сарданапал.

І насолода, мій Алтадо; слава —
До неї шлях лише. Чого ми прагнем?
Утіхи. Навпростець ідем до неї,
А не полюємо між мертвяків,
Укривши путь могилами.

З а м е с.

О, ні;
Усі серця щасливі, всі уста
Царя розваг, і миру, й свята славлять.

С а р д а н а п а л.

Чи певний ти? Я чув про інше: кажуть,
Що зрадники є.

З а м е с.

Зрадник той, хто сміє
Сказати це!.. Цього не може бути.
Пощо?

С а р д а н а п а л.

Пощо?.. Та й справді, — лий повніш;
Про них забудьмо: зрадників нема, —
А якщо є, то вже далеко.

А л т а д а.

Г о с т і!

Схилившись на коліна, будьмо пити.
Нехай живе наш цар... цар я сказав?..
Ні, бог Сарданапал!

(Гості стають навколошки).

Славніше він,
Ніж сам Ваал, наш бог Сарданапал!

Удар грому; дехто збентежено підводиться.

З а м е с.

Чом підвелись ви, гості? Грім гучний
Є згода предків бога.

М і р р а.

Чи загроза.

Ти стерпиш, царю, це блюзнірство дике?

С а р д а н а п а л.

Блюзнірство? Попередники мої
Могли богами бути? Я не знеслаблю
Їх роду. Та вставайте, ревні друзі;

Моліться громовержцеві: мене
Любіть, а не обожнюйте.

А л т а д а.

Усі
І люблять, і обожнюють тебе.

С а р д а н а п а л.

Гучніші громи начебто; ця ніч
Страшна.

М і р р а.

О, так—тим людям, що палаців
Не мають для поклонників своїх.

С а р д а н а п а л.

Так, мила Мірро. Якби міг я царство
В притулок для нещасних обернуть!

М і р р а.

То ж ти—не бог, коли своє бажання
Ласкаве й добре здійснити не можеш,
Як хочеш.

С а р д а н а п а л.

Отже, ваші боги можуть,
Але не хочуть.

М і р р а.

Не кажи про це,
Прогнівиш їх.

С а р д а н а п а л.

Докори їм не милі,
Так само як і смертним... Друзі, що
Як храмів не було б, то чи повітряю
Не поклонялись би? Коли воно
Лютує так, як нині?

М і р р а.

Перс молитву
На скелях творить.

Сарданапал.

Там, де сяє сонце!

Мірра.

А що як зруйнували б твій палац,
То чи тоді улесників багато
Лизали б порох той, де цар лежить?

Алтада.

Прекрасна іонійка надто швидко
З народу, їй незнаного, кепкує,
Царева втіха—втіха ассірійців,
Пиша їх—поклоніння.

Сарданапал.

Ви простіть
Красуні мову цю.

Алтада.

Простити? Царю,
Її шануєм вище всіх, крім тебе...
Стривайте! Що це?

Сарданапал.

Це? Нічого, лиш
У двері вдарив десь далеко вітер.

Алтада.

Неначе брязкотіння... Знову, чуєш?

Замес.

То злива б'є в покрівлю.

Сарданапал.

Ось і все.

(До Мірри).

Любов моя, настроїла ти арфу?
Ти пісню Сафо²⁰ проспівай—тієї,
Що кинулась в твоїй землі...

Вбігає Папья, скуйовджений, меч і шати його скривавлені.
Гості злякано підводяться.

Панья

(до вартових).

До брам!
Мертві на мури! Зброю! Всі до зброї!
Царю загрожують! Пробач цей поспіх,
Та відданість моя...

Сарданапал.

Ну!

Панья.

Салемен
Цього боявся, — невірні сатрапи...

Сарданапал.

Ти ранений — ковтни вина. Спочинь.

Панья.

Пусте — подряпина. Втомивсь я, мчавши
Застерегти велителя мого,
Більш, ніж від рани ради нього.

Мірра.

Що ж

Бунтівники?

Сарданапал.

Дійшовши до своїх
Казарм, сатрапи далі не пішли.
Я спробував тоді до сили вдатись,
Уповноважений на це. Вони
Звернулися до військ — і ті повстали.

Мірра.

Усі?

Панья.

Багато.

Сарданапал.

Ти не бійся словом
Вразити слух мій. Правду!

Панья.

Мій загін

Не зрадив; вірні всі, хто в нім лишились.

Мірра.

І це—все вірне військо?

Панья.

Ще—бактрійці

І на чолі їх Салемен, який
Заздалегідь іще прийшов до них,
Підозрюючи воєвод мідійських;
Бактрійців—сила; впертий бій іде,
За кожну п'ядь вони запекло б'ються,
Кільцем палац оточують, щоб тут,
Зібравши сили всі, спасти царя.

(Вагаючись).

Наказано мені...

Мірра.

Не час вагатись.

Панья.

Князь Салемен царя благає ревно
Озброїтись хоча б на мить одну
І показатися бійцям. Його
Поява в цю хвилину може більше
Зробити, ніж потужне військо.

Сарданапал.

Гей,

Принести зброю!

Мірра.

Підеш ти?

Сарданапал.

Чом ні?

Мерщій!.. але щита не треба: він
Важкий; кольчугу легку й меч мені!
Де вороги?

Панья.

На стадію²¹ від нас,
За муром зовнішнім—жорстокий бій.

Сарданапал.

Тоді я верхи виїду. Гей, Сферо!
Звели коня привести. Досить місця
І в нашому дворі, й побіля брам
Для половини вершників Аравії.

Сферо йде за зброєю.

Мірра.

Як я люблю тебе!

Сарданапал.

Я певний був.

Мірра.

Тепер тебе я взнала.

Сарданапал

(до слуги).

Дай і спис...

Де Салемен?

Панья.

Там, де солдату личить—
У гущавіні бою.

Сарданапал.

Тож—до нього...

Чи шлях іще відкрито між палацом
І нашими фалангами?

Панья.

Лишив я

Його свободним, не боюсь за нього:
Стояла твердо наших військ фаланга.

Сарданапал.

Скажи йому, щоб він себе щадив,
Що я не пощажу себе, й скажи,
Що прийду.

Панья.

Перемога—в кожному слові!

Виходить.

Сарданапал.

Алтадо, Замес,—всі озбройтеся. Там,
У арсеналі вже готово все.
Жінок відвести у безпечно місце,
В віддалені палати; вартових
Поставте біля них; веліть живими
Не йти з поста; начальник варти—Замес.
Алтадо! Ти, озброївшись, вертай.
Твій пост—побіля нас.

Виходять Замес, Алтада й усі, крім Мірри. Заходять
Сферо та інші, несучи зброю царя.

Сферо.

Ось, царю, зброя!

Сарданапал

(озброюючись).

Кольчугу дай... так... перев'яжь; тепер
Мій меч... Забув я про шолом—де він?
Гаразд... ні, цей важкий; ні, і не цей,
Я хтів той одягти, де діадема
Навколо.

Сферо.

Царю, я гадав, що надто
Помітний він; каміння дороге
Не захистить священного чола;
Цей—з кращого метала, хоч скромніший.

Сарданапал.

Гадав! Чи й ти вже бунтівник? Ти мусиш
Лише коритись: повернись і... ні...
Вже пізно—без шолома я піду.

Сферо.

Надінь хоч цей.

Сарданапал.

Надінь Кавказ! Та ж він—
Немов гора на голові.

Сферо.

Владарю!
Солдат останній так не вийде в бій.
Усі тебе пізнають—буря вщухла
І ясно сяє місяць угорі.

Сарданапал.

Виходжу, щоб пізнали, і мети
Тим швидше досягну. Мій спис! Готово!
(Іде, але зупиняється й звертається до Сферо).
Забув я... Сферо... принеси свічадо.

Сферо.

Свічадо, царю?

Сарданапал.

Так, ясної міді,
Із Індії привезене... мерщій.

(Сферо виходить).

Іди в безпечне місце, мила Мірро.
Чом не пішла ти з іншими жінками?

Мірра.

Бо місце тут моє.

Сарданапал.

Коли ж піду...

Мірра.

Я—за тобою.

Сарданапал.

В бій?

Мірра.

Коли б і так,
То це не перша в бій пішла б грекиня.
Я тут на тебе ждатиму.

Сарданапал.

Сюди,
Мабуть, бунтівники найперше ринуть;
І що коли вони здолають і
Не вернусь я?..

Мірра.

То стрінемось ми все ж.

Сарданапал.

Де?

Мірра.

Там, де всім зустрінутись дано—
У царстві тіней, якщо є, гадаю,
За Стіксом²² берег; а якщо нема,
То в поросі.

Сарданапал.

Насмілишся?

Мірра.

Насмілюсь
На все, лиш не на те, щоб пережити
Любимого й віддатись на поталу
Бунтівникам. Іди і будь героєм!

Сферо повертається зі свічадом.

Сарданапал

(дивлячись у свічадо).

Кольчуга—до лиця, ще краще—пояс,
Але шолом—ніяк.

(Відкидає шолом, ще раз примірівши його).

Я досить гарний
В цих іграшках. Тож випробую їх.
Алтадо! Де Алтада?

Сферо.

Йде він, царю,
Там за дверима: держить він твій щит.

Сарданапал.

Так... я забув... він щитоносець мій
За віковичним правом крові. Мірро!
Мене ти обійми... іще... іще!..
Люби мене, що б не було! Я славу
Здобуду, ставши гіднішим тебе.

Мірра.

Йди й перемагай!

(Виходять Сарданапал і Сферо).

Ось я сама:

Усі пішли, і, мабуть, мало з них
Повернуться. Хай переможе він,
А я загину. Як не переможе,
То не переживу його. Він серце
Обвив моє—не знаю як і чим.
Не тим, що цар він; бо його держава
Хитається під троном, і земля
Йому розкрила яму гробову;
А все ж я більш люблю його. О, Зевсе!
Пробач мені потворну цю любов
До варвара, що за Олімп не знає.
Так, я люблю його тепер... тепер...
Далеко більше, ніж... Це що? Грім бою!
Здається, ближче він. Коли судилось,

(виймає маленьку склянку)

То хитра трута ця, яку мій батько
Навчивсь робить на берегах Евксіна²³
І заповів мені,—звільнить мене.
Давно вона звільнила б, та в коханні
Забула про неволю: тут усі
Раби, крім одного, й служити горді,
Аби служив їм також нижчий ще
На східцях рабства. Забуваєм ми:

Коли кайдани носять як оздобу,
Це все ж кайдани. Знов цей крик! І брязкіт
Мечів!.. і ось... і ось...

Вбігає Алтада.

Алтада.

Гей, Сферо, гей!

Мірра.

Його нема тут. Що тобі від нього?
Як битва йде?

Алтада.

Мінливо і запекло.

Мірра.

А цар?

Алтада.

Мов цар! Знайти я мушу Сферо,
Царю принести спис новий, шолом.
Він б'ється досі з непокритим чо́лом,
Помітний надто. Взнали і солдати
І вороги його лице. Тіара
Шовкова й кучері його хвилясті
У сяйві місячному стали ціллю
Царською надто. Кожна мчить стріла
До ніжних лиць і ніжного волосся,
Увінчаного стрічкою.

Мірра.

Ви, боги

Землі моєї, захистіть його!
Чи цар тебе послав?

Алтада.

Ні—Салемен.

Він потайки послав мене за цим
Від безтурботного володаря.
Цар! О, цар б'ється, наче бенкетує!
Гей, Сферо! Я піду до арсеналу,
Він, мабуть, там.

Виходить.

Мі р р а.

Це не безчестя, ні,
Це не безчестя—полюбить його!
Тепер я майже ладна побажати,
Щоб греком став він. Якщо наш Алкід²⁴
Ганьбою вкрився, бо вдягнув Омфали
Жіночі шати й пряжу пряд ії,
То він, що Геркулесом став ураз,
Ізмалку звиклий до жіночих діл,
І з бенкету на битву вирушає,
Мов у кохання ложе,—заслужив,
Щоб діва Греції була йому
Коханкою, а Греції поет—
Співцем його, і Греції могила—
Йому надгробком.

(З'являється один із начальників).

Як там битва?

Н а ч а л ь н и к.

Загибло й майже без надії! Замес!
Де Замес? Все

Мі р р а.

Він із вартою стоїть
Біля палат, куди жінки сховались.

Н а ч а л ь н и к в и х о д и т ь.

Мі р р а (сама).

Пішов, і мовив лиш: загибло все.
Чого ж іще мені? В оцих словах,
Коротких цих словах—і царство, й цар,
Династія тринадцяти віків,
І тисяча життів, і щастя всіх,
Кому ще жить,—загибло все. І я
Порину в небуття—отак із валом
Дробиться й піни бульбашка. Але
Ось жереб мій: не знайде переможець
Мене у здобичі своїй!

Вбігає П а н ь я.

Панья.

Мерщій,
За мною, Мірро, часу не втрачай;
Хвилина—все, що нам лишилось.

Мірра.

Цар?

Панья.

Послав мене, щоб вивів я тебе
За річку, тайним ходом.

Мірра.

Отже, він

Живе?

Панья.

І наказав спасти тебе
Й благати, щоб жила заради нього,
Він потім прийде.

Мірра.

То ж відступить він?

Панья.

Триматиметься до кінця. Він робить
Усе, що може розпач. Крок за кроком
Палац відстоює.

Мірра.

То ж тут вони:—

Лунають крики їх у древніх залах,
Які не зневажав донині галас
Бунтівників. Прощай, рід ассірійський!
Прощай, Німврода спадок! Більш нема
Вже й імени твого.

Панья.

Мерщій за мною!

Мірра.

Ні, тут помру! Іди й скажи цареві:
Я до кінця його любила.

З'являються Сарданапал і Салемен з солдатами.
Панья лишає Мірру й приєднується до них.

Сарданапал.

Що ж!

Ми помremo в чертогах, де родились.
Міцніш гуртуйте лави. Вже пішов
По варту Замеса сатрап мій вірний,
Надійна й свіжа—скоро буде тут.
Не все загинуло. (До Паньї). Подбай про Мірру.

Панья повертається до Мірри.

Салемен.

Перепочиньмо—й знову, друзі, в бій—
Бій за Ассірію!

Сарданапал.

Скажи—за Бактрію!

Бактрійці вірні, буду я віднині
Царем у вас, а цю державу ми
В провінцію обернемо.

Салемен.

Ідуть!

З'являються Белез і Арбак з бунтівниками.

Арбак.

Вперед! Вони в руках у нас. На бій!

Белез.

Руш! руш! За нас і з нами небо! Руш!

Бунтівники нападають на царя й Салемена, які обороняються до прибуття загону Замеса. Бунтівники відступають, їх переслідують Салемен та інші. Цар збирається приєднатись до переслідувачів, але в цю мить Белез перетинає йому шлях.

Белез.

Тиране! Я скінчу цей бій.

Сарданапал.

Атож,

Піп войовничий мій, віщун достойний,
Підданий вдячний мій, будь ласка, здайся.

Тобі я кращу долю наготую,
В священній крові не змочу я рук.

Белез.

Твій час приспів.

Сарданапал.

Ні, твій. Хоч я астролог
Ще молодий, але читав зірки;
І там я долю відшукав твою
В сузір'ї Скорпіона: отже зараз
Ти вбитий будеш.

Белез.

Тільки не тобою.

Б'ються. Сарданапал ранить і обеззброює Белеза.

Сарданапал

(здіймаючи меча, щоб завдати останнього вдару).

Планети клич, либонь полинуть з неба
Свого пророка й славу врятувать?

(Група бунтівників рятує Белеза. Вони нападають на царя, якого теж рятує група його солдатів, що відтискують бунтівників).

Мерзотник цей був, зрештою, пророк.
За ними, швидше! Перемога наша!

Виходять, переслідуючи бунтівників.

Мірра

(до Паньї).

Чому стоїш? Чому товаришам
Перемагать без себе дозволяєш?

Панья.

Наказ царя—з тобою будь.

Мірра.

Зі мною!

Забудь мене—тепер потрібна кожна
Рука бійця. Я варти не прошу,
Мені не треба варти: світ на ставці—

І вартувати жінку? Геть, кажу,
Або ганьба тобі! Що ж, я піду—
Я, жінка безпорадна—в бій замеклий,
І там вартуй мене—де мушиш бути
Щитом царю.

Вибігає.

П а н ь я.

Стривай!.. Вона втекла.
Як з нею трапиться лихе—то краще
Життя я втрачу. Для Сарданапала
Вона—дорожча царства, та й за царство
На бій він вийшов. Слабше я, ніж він,
Який донині не блищав мечем?
Вернись, о Мірро, я корюсь тобі,
Хоча б усупереч цареві.

Виходить.

У протилежні двері заходять А л т а д а й С ф е р о.

А л т а д а.

Мірро!

Немає? На початку битви тут
Були вона та Панья. Що це з ними?

С ф е р о.

Обох я непошкодженими бачив,
Коли бунтівники тікали; мабуть,
Вони вернулись у гарем.

А л т а д а.

Коли

Цар переможе, як гадати слід,
І втратить іонійку—гірше нам,
Ніж полоненим, буде.

С ф е р о.

Так—за ними!

Вона—поблизу десь; її знайти
Велителеві нашому дорожче,
Ніж царство повернути.

А л т а д а.

С а м В а а л

Не завойовував державу так,
Як ніжний син його обороняє:
Пророкування ворогів і друзів
Не ствердив він. Отак палючий день
Породжує надвечір бурю, грім,
Що рве повітря й заливає землю.
Він незбагненний.

С ф е р о.

Так, як інші люди.

Сини випадку—всі... Ходім шукати
Рабиню, чи готуймось до тортур
За божевілля царське і до страти,
Хоч без вини.

Виходять.

Заходять С а л е м е н з солдатами та інші.

С а л е м е н.

Принадна перемога:

Ми вибили з палацу ворогів
І шлях очистили для того війська,
Яке на іншій березі Євфрата
Стоїть, і—мабуть вірне... стане вірним,
Почувши про звитягу нашу... Де
Звитяжець головний? де цар?

Заходять С а р д а н а п а л зі своїм почетом та М і р р а,

С а р д а н а п а л.

Тут, брате.

С а л е м е н.

І непоранений, гадаю?

С а р д а н а п а л.

Трохи.

Та ми очистили палац...

С а л е м е н.

І місто.

Нас більшає, і викликав я хмару

Парфян²⁶, донині сховану, — вони,
Моторні й свіжі, ринуть павзлогін
І відступ їх на втечу перетворять.

Сарданапал.

Уже тікають вороги, — принаймні
Догнати їх з бактрійцями моїми
Не встигнув я. Втомився. Дайте сісти.

Салемен.

Ось, царю, трон.

Сарданапал.

Не для спочину він
Душі і тілу: принесіть канапку,
Селянську лавку, байдуже ...

(Йому приносять лавку).

Тенер

Вільніше дихаю.

Салемен.

Година ця
Є найславетніша в твоїм житті.

Сарданапал.

І найутомніша. Де виночерпій?
Води мені.

Салемен

(посміхаючись).

Це вперше він почує
Такий наказ: і навіть я, порадник
Твій найсуворіший, пораджу нині
Напій почервоніше.

Сарданапал.

Кров, напевне.

Та ляли ми її сьогодні досить.
Я ціну чистої стихії визнаю:
Я тричі пив її, і тричі з міццю,

Якої неспроможна дати лоза,
У битву ринув. Де солдат, що воду
Мені в шоломі дав?

Один із вартових.

Убитий, царю!
Стрілою в мозок! Він останні краплі
З шолому витряхав, і готувався
Надіть його.

Сарданапал.

Убитий! Без подяки!
Убитий, щоб мою вгасити згагу!
Це шкода, бідний рабе! Жив би він—
Я б золотом його тепер засипав.
Землі всієї золота не досить
За це питво; від спраги я палав,
Немов тепер.

(Приносять воду, він п'є).

Я знов живу—віднині
Вино я для любові збережу,
А для війни—лиш воду.

Салемен.

На руці
Пов'язка, царю?

Сарданапал.

То Белез хоробрий
Подряпав.

Мірра.

Він поранений!

Сарданапал.

Не дуже;
Хоча тепер я відчуваю біль,
Як прохолонув.

Мірра.

Ти перев'язав...

Сарданапал.

Від діадеми стрічкою: це вперше
Оздоба ця здалась мені не тільки
Незручною.

Мірра

(до слуги).

Поклич сюди мерщій
Найвправнішого лікаря. Ходім,
Тобі обмию рану я.

Сарданапал.

Обмий,

Тепер вона таки дошкульна: тільки
Тя знаєшся на ранах?.. чом питаю?
Тя знаєш, брате мій, де я знайшов
Красуню цю?

Салемен.

В юрбі, де всі жінки,
Мов антилопи злякані.

Сарданапал.

О, ні:

Мов юна левиця, в жіночій люті
(В жіночій—отже і в несамопитій:
Всі крайні пристрасті—жіночі є),
Мов левиця, що втратила дитину,
Вона солдатів кликала на бій,
І майоріли кучері її,
Блищали очі.

Салемен.

Справді!

Сарданапал.

Ніч оця

Не тільки з мене воїна зробила.
На неї глянув: лиця їй палали
І чорні очі сяяли крізь пасма
Скуйовджені; і жили голубі
На ніжнім чолі надимались; ніздрі
Розширені; розтулені вуста,

І голос Мірри розтинав громи,
Мов голос лютні в брязкоті кімвалів²⁶,
Хоча приглушений, та чутний все ж;
І помах білих рук—вони блищали
Ясніш меча, який вона взяла
В солдата мертвого; була вона
Немов пророчиця звитяги війську,
Або сама Звитяга, що зійшла
До нас, вітатъ своїх.

С а л е м е н (убік).

Це вже занадто.
Кохання приступ—знов. Загибло все,
Коли не відверну його. (Уголос). О, царю,
Згадай про рану—ти казав, болить.

С а р д а н а п а л.

Це вірно; та про неї слід забуть.

С а л е м е н.

Про все потрібне я подбав, тепер
Я перевірю, як мої накази
Виконують, а потім повернусь
Почуть твої бажання.

С а р д а н а п а л.

Добре.

С а л е м е н

(ідучи геть).

Мірро!

Мірра.

Мій князю!

С а л е м е н.

Ти таку явила душу,
Що—був би він не пан сестри моєї...
Та час не жде... Царя ти любиш?

Мірра.

Я

Люблю Сарданапала.

С а л е м е н .

Хочеш ти,
Щоб він царем лишався?

М і р р а .

Хочу я,
Щоб він не меншим був, ніж бути мусить.

С а л е м е н .

Так от: щоб він царем був, і твоїм,
І всім, чим мусить і не мусить бути,
Щоб *жив*—хай не згадає про розкоші.
На нього ти впливаєш більше, ніж
І голос мудрості, і крик повстань:
Пильнуй—хай він не вернеться назад.

М і р р а .

Невже потрібний голос Салемена,
Щоб нагадати це? Не зраджу я.
Все, що жіноча слабість може...

С а л е м е н .

Буде
Всесильна влада для його душі:
Розумно дій.

Виходить.

С а р д а н а п а л .

Шепочешся ти, Мірро,
З моїм суворим братом? Незабаром
Я стану ревнувати.

М і р р а

(посміхаючись).

Маєш, царю,
На це підстави; на землі нема
Людини, що заслуговувала більше
Кохання жінки, відданість солдата,
Підданих шану, і любов царя,
І славу світову.

Сарданапал.

Хвали його,
Але не так запально. Милі губи
Твої нехай мене не залишають
У затінку. Та правду мовиш ти.

Мірра.

Тепер ходім, твою оглянем рану.
Схились.

Сарданапал.

Так, мила! Тільки не від болю.

Всі виходять.

ДІЯ IV

СЦЕНА I

Сарданапал спить на дивані неспокійним сном. Мірра сидить біля нього.

Мірра

(дивлячись на Сарданапала).

Пильную стиха сон його... Чи сон—
Дрімота ця тривожна?... Чи збудити?
Ні, наче тихше він. О, боже Миру!
Владарю мрій, заплющених повік
І сна—глибокого, немов без дна!
Як Смерть, сестра твоя, будь мирним, тихим,
Бо найщасливіші ми там, либонь,
Ми найщасливіші там, де царює
Мовчазний, непробудний твій Двійник.
Здригнувся знову він, і знову біль
На цім обличчі; так раптовий вітер
Хвилює озеро, що так спокійно
Під тінню гір лежало; вітровій
Осінім листям шелестить, яке
До милих віт приникло безпорадно.
Його збудити мушу... Ні; хто знає,
Від чого я збуджу його? Страждання?
Та на яву, можливо, буде гірше?
Тривожна ніч оця та біль від рани,
Хоч і легкої,—може, спричинились
До цього, і хвилююсь більше я,
Ніж він страждає. Ні: Природа - мати
Його лікує хай; а я зажду
Допомогти—не заважати їй.

Сарданапал

(прокидаючись).

Ні—хоч би ви, помноживши зірки,
Дали мені, щоб царював я там,
Як рівний з вами! Не куплю такою
Ціною царства Вічності. Геть... геть...
Ти, Звіролове, й ви, що на людей,
Немов на диких звірів, полювали!
Ви, кровожерні смертні давнини,
А нині—ідоли ще кровожерніш,
Коли жерці не брешуть! Люта відьмо!
Заллята кров'ю темною, ти топчеш
Індійські трупи! Геть!.. Та де я? Де
Ті привиди? Де... Ні, це не примара
Облудна: я б її пізнав поміж
Усього, що насмілиться піднятись
На страх живим із вирів смерті. Мірро!

Мірра.

Біда! ти зблід, а на чолі — краплини,
Немов нічна роса. Мій любий, тихше—
Говориш наче ти про інший світ,
А ти—владика в цьому. Веселіш;
Все добре йде.

Сарданапал.

Рука... Твоя рука;
Це—плоть; стискай міцніше, поки стану
Тим, чим я був.

Мірра.

Принаймні знай, що я
Була, і є, і буду лиш твоєю.

Сарданапал.

Я знаю це. Я знаю знов життя.
Ах, Мірро! Там я був, де бути нам.

Мірра.

Велителю!

Сарданапал.

Я в труні був, де черв —
Велитель, а царі... Та я не знав,
Я думав, там—ніщо.

Мірра.

І вірно це;
Лякливі лиш передбачають щось,
Чого нема, либонь.

Сарданапал.

О, Мірро! Сон
Таке відкрив, то що відкриє Смерть?

Мірра.

Смерть не відкриє зла, яке Життя
Вже не відкрило тим, хто довго жив.
А як насправді буде берег, де
Дух житиме, то буде він, як Дух,
Безплотний. Як туди полине тінь
Незграбної цієї купи праху,
Яка стоїть між душами та небом
І до землі приковує,— ця тінь
Всього боючись може, та не Смерті.

Сарданапал.

Я не боюсь; та відчував і бачив
Я юрби мертвяків.

Мірра.

І я також.
Прах під ногами був колись живим,
І він страждав. Та далі: що ти бачив?
Скажи—розвій думки зловісні.

Сарданапал.

Ніби...

Мірра.

Стривай, тривога й біль тобі втомил
І тіло й душу; краще спробуй знов
Заснути.

Сарданапал.

Ні, не хочу спати я,
Хоча я знаю: тільки сон мені
Приснивсь ... А здатна ти про це почути?

Мірра.

Я здатна знести сни життя чи смерті,
Я поділю з тобою і подобу
І дійсність.

Сарданапал.

А воно здавалось дійсним,
Кажу тобі: розплющивши ці очі,
Я бачив, як примари бігли геть.

Мірра.

Розповідай.

Сарданапал.

Я бачив, тобто—снів²⁷:
Тут, саме тут, ми тут були в гостях;
І я—господар—був неначе гість,
Бажавши рівним бути з усіма;
Та поруч мене—там, де ти і Замес
Сиділи завше, й інші звиклі друзі,—
Сидів ліворуч хтось із гордим, темним
Мертвенним видом,— я його пізнати
Не міг, хоч бачив десь його колись:
То велетень був; погляд непорушний,
Але блискучий; кучері струмили
На груди неосяжні, де здіймавсь
Великий сагайдак, а в ньому—стріли,
Оперені з орлиного крила,
Стирчали між волоссям змійовидним.
Я запросив його налити келех,
А він не відповів; я сам налив;
Не взяв він і дививсь на мене вперто,
І я під пильним зором затремтів.
Тоді, як цар, нахмурих брови я;
Він не нахмурився, дивився він
Тим саме поглядом, який лякав

Незмінністю своєю. І по втіху
Звернувся до миліших я—праворуч,
Де завжди ти була. Та...

(зупиняється).

Мірра.

Хто ж там був?

Сарданапал.

Там, де сидиш ти завжди, я шукав
Твоє обличчя миле, а знайшов
Страшну, жахну істоту: сива, дрягла,
З кривавими очима і руками,
З короною на чолі, жінка вбранням,
Вся зморщена, та мстиво посміхалась
І хтиво поглядала. Кров мені
Застигла в жилах.

Мірра.

Все?

Сарданапал.

В своїй правиці—
Худій, немов у птаха,—у правиці
Тримала келех, де гаряча кров
Кипіла; а в лівиці—інший, з чим—
Не бачив. Одсахнувсь я, та повсюди
Сиділи короновані потвори,
Обличчям різні, з виразом одним.

Мірра.

Це сном тобі не видавалось?

Сарданапал.

Ні:

Так ясно все було—я б міг торкнутись.
Від одного до другого обличчя
Водив очима я, шукав знайомих.
Та ні—вони на мене всі дивились.
Не їли, не пили, дивились тільки.
І я закам'янів, як і вони,

Та камінь дихав: чув життя я в них,
Життя—в собі. Споріднення страшне
Було між нами, мов частину смерті
Утратили вони, йдучи до мене,
А я—життя частину, сівши з ними.
Так, був наш стан однаково далекий
Землі та неба... Й краще хай побачу
Я смерть, ніж це буття!

Мірра.

Кінчилось чим?

Сарданапал.

Сиділи ми, як мармур. І звелись
Мисливець і Старуха; посміхнувшись...
Так, величезний і шляхетний образ
Мисливця посміхнувся мені, хоч тільки
Устами, не очима—й тонкі губи
Старухи теж усміхнено здригнулись...
Вони звелись, і постаті в коронах
Звелись також, мов тіні їх вождя,
І в смерті—мавпи. Тільки я сидів:
Відвага розпачу мене пройняла
І я вже не боявся їх, реготав
В обличчя їх примарні. І тоді...
Мисливець руку простягнув мені...
Я взяв її—розтанула вона;
Зник також він, лишивши тільки згадку
Героя, бо геройський образ мав.

Мірра.

Він був таким: героїв предок він
І предок твій.

Сарданапал.

Алеж та жінка, Мірро,
Лишилась там, і кинулась на мене
І обпекла мерзенним поцілунком;
І келехи вона пустила з рук,
І трута з них навколо нас лилась
Бридкими ріками. Не відпускала!
Примари інші, наче статуй ряд,

Стояли, як у храмах, а вона
Мене стискала пристрасно в обіймах.
І я рвонувся, ніби я—той син,
Що вбив за кровозмішення її²⁸.
Тоді... тоді... хаос усіх гидот
Повстав: я мертвий був, та знав я це,
І воскресав, червою пожерався,
В огні очищувався, в вітрі маяв!
Нічого більш не можу пригадати,
Я знаю тільки, що до тебе прагнув
У муках цих,—прокинувся й знайшов.

Мі р р а.

І завжди буду я з тобою поруч
І тут, і в тому світі, як він є.
А про видіння ти забудь—вони
Породження подій цієї ночі;
Не звик ти до трудів, а ці труди
Зломили б і міцнішого.

С а р д а н а п а л.

Вже краще.

Я бачу знов тебе, і те, що бачив,
Нічим здається.

Ввіходить С а л е м е н.

С а л е м е н.

Вже проснувся цар?

С а р д а н а п а л.

Так, брате, й краще б зовсім я не спав.
Всі предки роду нашого звелись,
Мені здавалось, щоб мене забрать.
Між них був батько мій, але чомусь
Він осторонь стояв, мене лишивши
Поміж родоначальником—мисливцем
І мужовбивцею, яку ти звеш
Славетною.

С а л е м е н.

Славетним зву й тебе,
Бо нині ти зрівнявся з нею духом.

Я вдосвіта пропоную нам вийти
І знову вдарить на бунтівників;
Відбиті—не розчавлені вони.

Сарданапал.

Як ніч іде?

Салемен.

Лишається ще кілька
Годин до світла. Ти поспав би ще.

Сарданапал.

Ні. Не минула ніч? Я думав, сон
Тривав години довгі.

Мірра.

Ледь одну;
Я тут була: хоча важку годину,
Та лиш одну.

Сарданапал.

Так раду зберемо;
Ми вранці вийдемо.

Салемен.

Та перед тим
Я милості прошу.

Сарданапал.

Дарую.

Салемен.

Перше
Ти просьбу вислухай; і хочу тільки
Тобі сказати її.

Мірра.

Я вийду, князю.

Виходить.

Салемен.

Раба заслугувала волю.

Сарданапал.

Волю!
Раба заслугувала трон.

Салемен.

Терпіння.
Про ту, що трон поділює з тобою,
М хочу говорить.

Сарданапал.

Що? Про царицю?

Салемен.

Так. Думав я, що треба буде їй
Ще до світанку виїхати з дітьми
До Пафлагонії, де править Котта,
Наш родич; і принаймні збережуть
Там небожі мої—твої сини—
Життя і право на престол, якщо ...

Сарданапал.

Владу я—це ймовірно: добра думка—
Відправ із ними вірну варту.

Салемен.

Це

Вже зроблено, й готова вже галера
Пливти Євфратом; та перед від'їздом
Чи не побачиш ти?..

Сарданапал.

Синів? Либонь,
Зворушусь я, заплачуть бідні хлопці;
А чим утішу? Марним сподіванням
І вимушеним сміхом? Знаєш ти—
Дурить не вмію.

Салемен.

Вмієш відчувати!
Так от, цариця бачити бажає
Тебе перед розлукою навічно.

Сарданапал.

Що? Для чого? Згоден я на все,
Чого попросить—тільки не на зустріч.

Салемен.

Жінок ти знаєш, чи повинен знати,
Адже вивчав ретельно досить їх;
Коли до серця щось їм припаде,
То це дорожче їхнім почуттям—
Чи примхам їхнім—від цілого світу.
Я теж не схвалюю бажань сестри.
Та це—її бажання, і вона—
Мені сестра, а ти—їй чоловік.
Чи згодний ти?

Сарданапал.

Даремно буде це;
Та хай прийде.

Салемен.

Іду.

Салемен виходить.

Сарданапал.

Жили нарізно
Задовго ми, щоб стрінутись *тепер!*
Турбот не досить і страждань не досить
Мені самому, щоб змішати смуток
Нам, що не змішують кохання?

Салемен повертається з Заріною.

Салемен.

Сестро!
Тремтінням не ганьби нас, пам'ятай
Наш рід. Цариця тут присутня, царю.

Заріна.

Залиш мене саму.

Салемен.

Як просиш ти.

Салемен виходить.

Заріна.

Я з ним, сама! Хоч молоді ми ще,
А безліч літ не зустрічались ми;
Я—серцем удова—жила роки.
Він розлюбив мене й змінився, ніби
До мене лиш... Коли б і я змінилась!
Мовчить, не гляне... хоч би погляд, слово...
Колись він ніжним був—хоча й байдужим,
Та не суворим. Пане мій!

Сарданапал.

Заріна!

Заріна.

Ні, не Заріна—не кажи: Заріна.
Це слово вбито довгими роками
Й тим, що їх довгими зробило.

Сарданапал.

Пізно

Про давні сни гадать. Не докоряймо...
Не докоряй мені *востанне* ти...

Заріна.

І *вперше*. Я тобі не докоряла
Ніколи.

Сарданапал.

Вірно; тим докори ці
Для серця мого важчі, ніж... Але
Не владні ми над нашими серцями.

Заріна.

І над руками. Я ж тобі дала
І серце й руку.

Сарданапал.

Брат казав, ти хочеш
Мене побачить перше, ніж поїдеш
Разом...

Вагається.

Заріна.

Із дітьми нашими: це вірно.
Тобі я вдячна, що не розлучив
Із тим, що серцю моєму лишилось
І що тобі належить, як мені.
Вони—як ти, і дивляться на мене,
Як ти колись, та не змінились.

Сарданапал.

Ні,

Й не зміняться.

Заріна.

Кохаю цих малят
Не тільки матері сліпим коханням,
А й пристрасним коханням жінки. Це—
Єдине, що між нами є.

Сарданапал.

Не думай,
Що не ціню тебе: та хай вони
На тебе схожі будуть—не на батька.
Тобі довірив їх цілком: виховуй
Для трона їх, але якщо... Ти чула
Про заколот?

Заріна.

Забула майже я,
І всяке горе, крім твого, вітала б,
Бо знову бачу я лице твоє.

Сарданапал.

Трон під ударом—я кажу без страху:
Можливо, їм на нього не зійти;
Та хай він завжди буде перед ними.
Я все зроблю, щоб їм віддати трон;
Не вдасться—звоювать його повинні
І мудро правити—не так, як я,
Що царство загубив.

Заріна.

Вони від мене
Те знатимуть лише, чим славна буде
Отця їх пам'ять.

Сарданапал.

Краще хай почують
Від тебе правду, ніж чужу неславу.
У злигоднях вони зазнають рано
Всю злість юрби на принців без корон.
Усі гріхи отця на них падуть.
Сини мої! Коли б я був бездітний!

Заріна.

О, ні! Єдину втіху не отруюю
Мою, і не відмовлюсь бути батьком.
Ти переможеш—будуть царювати
І славити того, хто їм державу
Спас, хоч для себе не беріг; коли ж...

Сарданапал.

Утрачу, то кричатиме Земля:
«Отця подякуйте!» І проклянуть
Вони мене луною.

Заріна.

Ні, ніколи!
Складуть хвалу тому, хто вмер, як цар,
В години смерті більше сотворивши,
Ніж дехто в безмір днів, що, часу плин
Відзначивши, в літописи не ввійдуть.

Сарданапал.

Кінець літописам надходить нашим;
Але, яке минуле не було б,
Кінця, як і початку, не забудуть!

Заріна.

А все ж побережи своє життя,
Живи для тих, що люблять.

Сарданапал.

Хто ж вони?

Раба, що з пристрасті кохає; правда,
Не з честолюбства—бачила вона,
Як трон хитнувся мій, а все ж кохає;
Товаришів моїх по чарці кілька,
Які—ніщо, коли загину я;
Ображений мій брат; сини, яких
Занедбав я, й дружина...

Заріна.

Що кохає.

Сарданапал.

І що простить?

Заріна.

Не думала про це;
Як, не засуджувавши, я прощу?

Сарданапал.

Дружино!

Заріна.

Вдячна я за слово це!
Не сподівалась чуть його від тебе.

Сарданапал.

Почуєш від моїх підданих. Так—
Раби, яких я годував і пестив,
Насичував і миром і достатком,
Які були в домах своїх царі,—
Повстали, і тому жадають смерті,
Хто обернув на свято їх життя;
А ті, на кого прав не маю жодних,—
Ті вірні! Моторошна правда!

Заріна.

Природно, мабуть; дії доброти—
Отрута злих умів.

Сарданапал.

А добрий ум
Добро зі зла збере. Щасливші бджіл,
Що смокчуть лиш цілющі квіти.

Заріна.

Отже,
Збирай цей мед, і не питай—звідкіль.
Задовольнись—не всі тебе лишили.

Сарданапал.

Так, адже я живу. Як довго, мислиш,
Царем не будши, був би смертним я—
Де смертні є, не там, де мусять бути?

Заріна.

Не знаю. Та живи заради мене,
І для дітей своїх.

Сарданапал.

Заріно мила,
Покривджена моя! Я—раб Випадку
І Поривань—мене гойдає подих!
На троні й у житті—я не на місці.
Не знаю, чим я бути міг, та бачу,
Що я не те, чим бути мусив. Годі.
Та знай: я не спромігся оцінити
Таку любов і дух такий, як твій,
І навіть не кохав краси твоєї,
Хоч менші чари я любив—тому лиш,
Що це було обов'язком, а я
Ненавдив подобу всяких пут
(Це ствердив навіть бунт); але почуй
Одні з моїх останніх слів: ніхто
Так не цинив чеснот твоїх, хоча
Не вмів їх користати... Рудокоп
Отак знаходить жилу золоту,
Та не йому ця знахідка належить,
Його поставив вищий хтось копати,
А не діліть добро, що біля ніг
Виблискує; не сміє він і зважить

Його, а тільки плазувати й рпти
Уперту землю.

Заріна.

О! Як визнав ти,
Що ця моя любов пошани варта,
То більше не прошу,—поїдьмо звідси,
І я... дозволь мені сказати—*ми*
З тобою будемо щасливі ще.
Ассірія—не вся земля, ми знайдем
За нашим світом світ, і втіхи більше,
Ніж мала я, ніж мав і ти, хоча
Державою ти правив.

Ввіходить Салемен.

Салемен.

Мушу я
Вас розлучити зараз—час не жде.

Заріна.

Безсердий брате! Хочеш увірвати
Щасливу мить?

Салемен.

Щасливу?!

Заріна.

Він був ніжний
Зі мною, і подумати не можу
Я про від'їзд.

Салемен.

Атож, прощання жінки
Кінчається ухвалою *лишитись!*
Я це передчував, не слід було
Мені коритись. Та цьому не быть.

Заріна.

Не быть?

Салемен.

Лишайся, і загинь...

Заріна.

Із мужен...

Салемеп.

І з дітьми.

Заріна.

Лихо!

Салемен.

Слухай, сестро, як
Моя сестра: твій і твоїх синів
Рятунок—тільки це надія наша.
Це не питання почуттів лише,
Хоч цього досить—це державна справа:
Бунтівники все зроблять, щоб схопити
Дітей царя і зруйнувати цим...

Заріна.

Ах, не кажи!

Салемен.

То зрозумій: коли
Врятуються вони від мідян, то
Бунтівникам не вдасться головне—
Німвродів рід розбить: отець паде,
Живуть сини—для перемоги й помсти.

Заріна.

Та я могла б сама лишитись.

Салемен.

Як?!

І сиротами кинула б дітей—
Далеко, на чужині?

Заріна.

Ні, бо серце
Розбилося би.

Салемен.

Все знаєш ти—вирішуй.

Сарданапал.

Заріно, добре він сказав, і ми
Коритись необхідному повинні.
Лишись—і втраць усе; їдь—і врятуй
Найкраще з того, що лишилось тільки
І нам, і відданим серцям, які
Ще б'ються в цій державі.

Салемен.

Час не жде.

Сарданапал.

То йди. Коли зустрінемося, то може
Я буду гіднішим тебе. А ні,
То знай: я не спокутував провин
Своїх, але *скінчив*. Боюсь лише:
Скорбіти будеш більше про ім'я
Зів'яле й прах—недавно всемогутній
В Ассирії, ніж... Став я знов м'яким;
Суворості я вчусь. Мої гріхи
Були від ніжності... *Приховуй* сльози,
Я не кажу—*не лий*: спинити легше
Євфрата джерело, аніж єдину
Сльозу від серця, що кохає ревно.
Та хай не бачу; я втрачаю мужність,
Коли я тільки мужнім став. Мій брате,
Веди її.

Заріна.

О, боже! Я ніколи
З ним не побачусь.

Салемен

(намагаючись увести її).

Будь покірна, сестро.

Заріна.

Лишиться мушу... Не чіпай мене.
Помре один він?! Житиму одна?!

С а л е м е н .

Він не помре один; але самотньо
Жила роками ти.

З а р і н а .

Брехня! Я знала,
Що він живе, і цим жила... Пусти!

С а л е м е н

(уводячи її зі сцени).

Тоді до сили брата мушу вдатись,
Пробач мені.

З а р і н а .

Ніколи. Поможіть!

Сарданапале, чи дозволиш ти
Насильство?

С а л е м е н .

Слухай, все загине знов,
Коли цю мить утратимо.

З а р і н а .

Все темно.

В очах моїх... Де він?

Падає непритомна.

С а р д а н а п а л .

Залиш її;

Ти вбив її.

С а л е м е н .

Це тільки непритомність
Від хвилювань безмірних: на повітрі
Отямиться. Прошу я, відійди.
(Убік). Я скористати мушу цю хвилину—
Сестру віднести до її дітей,
На борт галери царської.

Вивосить її.

С а р д а н а п а л .

І це —

І це стерпіти му ч у, хоч ніколи

Навмисно я не завдавав страждань
Серцям людей! Облуда це! Вона
Мене любила, я її любив...
Чом, пристрасте, відразу не зникаєш
В серцях, які відразу запалила?
Заріно! Дорого плачу за горе
Твоє. Коли б любив я лиш тебе,
Дивились би з пошаною на мене
Мої народи. До яких безоден
Найменший відхил від путі чеснот
Приводить навіть тих, кому покора
Усіх людей народженням дана,
Поки самі на це не втратять прав!

Заходить Мірра.

Сарданапал.

Ти тут? Хто звав тебе?

Мірра.

Ніхто... Я чула
Далекий голос горя і плачу,
І думала...

Сарданапал.

Обов'язки твої—
Заходити, коли покличуть.

Мірра.

Правда,
Слова ніжніші нагадать я можу
(Хоч теж докірливі)—ти докоряв
Мені за те, що я ввійти боялась;
Та всупереч наказові твоєму—
До тебе наближатись, хто б не був
Побіля тебе—йду.

Сарданапал.

Прийшла—лишайся.
Пробач мені—в подіях цих я став
Сварливим... не зважай: я скоро буду
Самим собою.

Мірра.

Я терпляче жду
Того, що радо бачитиму.

Сарданапал.

Ледве
Одну хвилину перед цим Заріна,
Ассірії цариця, вийшла звідси.

Мірра.

Ах!

Сарданапал.

Чом здригнулась ти?

Мірра.

Чи я здригнулась?

Сарданапал.

Це добре, що ввійшла ти в інші двері,
Ви не зустрілись, їй не так болюче!

Мірра.

Я співчуваю їй.

Сарданапал.

Це вже занадто,
Це неприродно, неможливо це.
Її не можеш пожаліти ти,
Вона ж...

Мірра.

Рабу-коханку зневажає?
Не більше, ніж ненавиджу себе.

Сарданапал.

Ненавидиш? Посол усіх жінок,
Пануєш ти над серцем пана Світу!

Мірра.

Будь паном ти хоч тисячі світів
Так само, як один утратить можеш,—

Коханкою твоєю ставши, впала
Я низько, мов коханка селянина...
Ні, нижче, якщо селянин той—грек.

Сарданапал.

Слова чудові...

Мірра.

Й ширі.

Сарданапал.

У годину

Біди все в світі сміливо встає
На падшого. Та я ще вправ не зовсім
І не бажаю слухати докори—
Чи не тому, що їх заслугував?
То хай розлука наша буде в мирі.

Мірра.

Розлука!

Сарданапал.

Всі, що вмерли, розлучились,
І всім живим судилася вона.

Мірра.

Чому?

Сарданапал.

Подбаю про твою безпеку.
У рідний край рушай. Тобі я дам
Надійну варту і такі дари,
Що хоч була ти не цілком цариця,
А частка вдовина твоя не менше,
Ніж царство, коштуватиме.

Мірра.

Прошу,

Мовчи про це.

Сарданапал.

Цариця так зробила;
То ж не соромся й ти. Впаду один,
Товаришів шукаю лиш для втіхи.

Мірра.

З тобою будь—моя єдина втіха.
Не проженеш мене.

Сарданапал.

Подумай добре—
Невдовзі, може, буде пізно.

Мірра.

Хай!

Тоді не зможеш розлучити нас.

Сарданапал.

Я і не хочу; думав, ти бажаєш.

Мірра.

Я!?

Сарданапал.

Про падіння говорила ти.

Мірра.

Я відчуваю глибоко його,
Так, глибше від усього, крім любові.

Сарданапал.

Тікай від нього.

Мірра.

Не поверну цим
Минулого—ні честі, ні душі.
Ні, тут лишусь або впаду. Твоїй
Звитязі я радітиму; коли ж
Судилось інше—поділю без сліз.
Тому годину ти в мені був певний.

Сарданапал.

Я знав твою відвагу, знав любов
Донині. Ти сама родила сумнів.
Твої слова...

Мірра.

Були словами. Хай
Це доведуть мої недавні вчинки,

Які ти сам оце хвалив, і те,
Що в вирі долі буду поруч я.

Сарданапал.

Цьому радію; вірю в праве діло;
Либонь, ми переможемо, вернувши
Мир—лиш цього я прагну в перемозі.
Не бачу слави я в війні, в звитязі—
Величчя. В бій за право мушу йти,
І це для мене важче всіх образ,
Якими хочуть знизити мене.
Ніколи не забуду я цю ніч,
Хоч би прожив іще ночей багато.
Гадав я, що моє правління буде—
Час миру між літописів кривавих,
Зелений луг поміж пустель-віків,
Куди вертатиме Будуччина
Й плекатиме усміхнено, і буде
Зітхати, що не може повернути
Сарданапала царство золоте.
Гадав державу я зробити раєм,
Де кожен місяць радощі несе.
Вважав крик черні за любов я, мову
Близьких—за істину, вуста жіночі—
За нагороду... й це лиш вірно, Мірро. (Цілує її).
Цілуй мене. Нехай тепер беруть
Життя й державу, не тебе лиш.

Мірра.

Ні!

У брата-чоловіка чоловік
Забрати може все—величчя, блиск:
Держава падає; здається військо;
Обдурять друзі; утечуть раби;
І зраджують усі, а більше всіх—
Найбільше зобов'язані; не зрадить
Лиш серце, що кохає без користі!
Ось тут воно—так випробуй його.

Ввіходить Салемен.

Салемен.

Шукав тебе... Вона тут знов?

Сарданапал.

Облиш

Докори. Бачу—вигляд твій говорить
Про справи, що важливіші від жінки.

Салемен.

Єдина жінка, що мене цікавить,
Уже в безпеці, і далеко звідси.
Цариця відпливла.

Сарданапал.

Здорова?

Салемен.

Так.

Минула слабість. Мовчки та без сліз
Поглянула, чи діти сплять, а потім
Бліде обличчя та блискучі очі
До веж палацу ніби прикувала,
Коли швидка галера вниз пливла
Під ясним сяйвом зір. Але мовчала
Вона.

Сарданапал.

Коли б не більше слів її
Я почував!

Салемен.

Запізно почувати.

Ти почуттями не загоїш ран.
Я почуття зміню: дістав я звістку,
Що бунтівні мідяни і халдеї,
Під проводом вождів обох, взялися
До зброї знов. Вони ладнають лави
На штурм. До них, напевно, приєднались
Нові сатрапи.

Сарданапал.

Заколот росте?

Удармо перші.

Салемен.

Це навряд доцільно
Тепер, хоч ми збиралися раніш.

Коли до ранку надійдуть до нас
Ті, по кого послав гінців я вірних,—
Ми матимемо сили, щоб напасти
І гнати ворога. А доти раджу
Чекати нападу.

Сарданапал.

Мені огидне
Чекання; хоч, здається, так безпечно
За муром битись, ворогів скидати
В рови глибокі та на гострі палі,
А все ж не доподоби це мені.
Немає запалу; коли ж на приступ
Іду, то хоч би ворог був на скелях—
Його я скину чи впаду в бою!..
На бій!

Салемен.

Говориш ти, як молодий
Солдат.

Сарданапал.

Я не солдат, людина я:
Ненавиджу солдатчину і тих,
Що горді нею; покажи мені,
Де можу ринути на них.

Салемен.

Цильнуй
Свого життя: не те воно, що подих
Мій чи когось іще з твоїх підданих:
Усю війну підтримує воно,
Запалює і може загасити,
Продовжити... скінчити.

Сарданапал.

Так скінчимо
Війну й життя! Це, мабуть, краще, ніж
Продовжувати хоч одне. Набридли
Мені і те, і друге.

Сурма за сценою.

Салемен.

Слухай!

Сарданапал.

Треба
Відповідать, не слухати.

Салемен.

А рана?

Сарданапал.

Зав'язана, загоєна, забута!
Ганьба рабу, що вдарив слабо так.

Салемен.

То хай ніхто в годину цю не вдарить
Мідніше!

Сарданапал.

Так,—коли ми переможем;
А ні,—могли б вони на себе взяти
Цю справу від царя свого. Вперед!

Знову—сурма.

Салемен.

Я за тобою йду.

Сарданапал.

Гей, зброю! Зброю!

Виходять.

ДІЯ V

СЦЕНА I

Той же чертог у палаці.

Мірра й Балеа.

Мірра.

Нарешті день зайнявся. Та з якої
Він ночі вийшов! Як прекрасно в небі!
Скороминуща буря промайнула,
Зробивши ще прекраснішим його.
Як бридко на землі! Тут Мир, Надію,
Любов і Втіху люди в мить одну
На пристрастей хаос перетворили,
Де ще триває боротьба стихій!
І може сонце сходити спокійно,
Освітлюючи хмари так яскраво,
Чудовіше безхмарної блакиті?
Ось—золоті зубці і сніжні гори,
Вали, що багрянють Океаном—
Землі подоба в величі небес!
Так схоже все, немов би нерухоме,
Так плинно, що здається лиш видінням,
Розкиданим мінливо на склепінні
Довічному; але воно впливає
На душу, сповнює покоем душу
І змішується з нашою душею...
І схід, і захід сонця—час завітний
Журби й Любові; тим, хто їх не знає,
Закритий край, де ці близнята-духи
(Очищують вони серця нам, і
Не проміняєм їх докори милі
На всіх веселощів бучних, бурхливих
Юрбу) споруджують свої палади—

Притулок їх поклонникам налжким,
Які вдихнуть у прохолодну мить
Від неба досить, щоб терпіти далі
Звичайні та важкі людські години
В покірному, сонливому стражданні,
Хоч зовні трудяться, як люди всі,
Над частками страждання і насолоди —
Два імені, та почуття одне!
Душевна наша, невгамовна мука
Міняє назву, тільки зміст її
Уникне завжди прагнення до щастя.

Балеа.

Як можеш так спокійно споглядати
Схід сонця—може наш останній?

Мірра.

Саме

Тому я споглядаю й дорікаю
Очам, що часто—навіть надто часто—
Дивилися на сонце без пошани
І захвату, належного тому,
Хто зберігає землю всю від тліну,
Подібного моєму. Глянь, ось він—
Халдейський бог, коли дивлюсь на нього,
Стаю сливе поклонником Баала.

Балеа.

На небі—нині, на землі—раніш
Він царював.

Мірра.

І на землі він цар;
Ніхто з земних владик не має сили,
Що є в єдинім промені його.

Балеа.

Він, певно, бог!

Мірра.

Ми, греки, так гадаєм.
Та часом думаю: світило пишне—
Богів оселя, а не сам безсмертний

Владика. Ось воно крізь купу хмар
Пробилось, очі сповнює мені
Нестерпним світлом. Більш не бачу я.

Балеа.

Ти чуєш крики?

Мірра.

Ні, здається тільки.

За муром битва—не в самих чертогах,
Де ще минулу ніч вона була...
Палац перетворився на фортецю
Від тих лихих часів; навколо нас
Двори безмірні та чертоги пишні,
Що розміром не менші пірамід.
Бунтівникам їх треба взяти по черзі
І лиш тоді сюди пробитись зможуть.
Сюди не долетять ні крик поразки,
Ні перемоги поклик.

Балеа.

Та вони

Вже тут були.

Мірра.

Так, хитрістю, і їх
Відбила доблесть, а тепер разом
Відвага й пильність нас вартують.

Балеа.

Хай

Щастить їм!

Мірра.

Це—молитва багатьох
І жах для більшості: страшна година,
Силкуюсь я не думати про неї.
Дарма!

Балеа.

Казали, що в цій битві цар
Не менше налякав бунтівників,
Як здивував своїх підданих вірних.

Мірра.

Це легко—дивувати і лякати
Юрбу рабів; та в битву вийшов він
Хоробро.

Балеа.

Він Белеза не забив?
Солдати кажуть, він звалив його.

Мірра.

Упав негідник, та втекти спромігся—
Торжествувать, либонь, над тим, хто в битві
Його здолав, як перше в небезпеці
Щадив, і так короною рискнув.

Балеа.

Ти чуєш?

Мірра.

Так, чиїсь кроки... повільні.

Солдати вносять пораненого Салемена з уламком списа
в боці; вони кладуть його на ложе.

Мірра.

О, Зевсе!

Балеа.

Все загинуло!

Салемен.

Брехня!

Хто це сказав? Солдат? Забить його!

Мірра.

Ні, пощади його—це лиш метелик,
Що пурхає у почиті владика.

Салемен.

Тоді нехай живе.

Мірра.

І ти живи!

С а л е м е н .

Я хтів би до розв'язки жить. Але
Навряд. Чом принесли мене сюди?

С о л д а т .

Цар так велів. Поранений, ти втратив
Притомність. І звелів наш володар
Тебе сюди принести.

С а л е м е н .

Це розумно:
Зомлілий, був як мертвий я. Могло
Це приголомшити бійців... Дарма...
Втрачаю сили!

М і р р а .

Рану покажи:
На ранах знаюсь я. На батьківщині
Навчають нас цьому. Війна там завжди,
І звикли до таких речей ми.

С а л е м е н .

Краще

Ти списа витягни.

М і р р а .

Ні, ні, не можна!

С а л е м е н .

То я загинув!

М і р р а .

Як одкрити рану,
Кров рине—за життя твоє боюсь.

С а л е м е н .

Я смерті не жахаюсь. Де був цар,
Коли мене виносили ви з бою?

С о л д а т .

На полі битви; голосом і рухом
Він підбадьорював смутних бійців,
Які побачили, що впав ти.

Салемен.

Хто
Призначений начальником?

Солдат.

Не чув.

Салемен.

Біжи, скажи мою останню просьбу:
На пост мій Замеса призначить, поки
Прилучиться, надіюсь, Офратан
Сатран Сузійський²⁹. Тут мене лишить.
Ми військом не багаті, ви потрібні.

Солдат.

Мій князю ...

Салемен.

Геть! Придворний тут, і жінка —
Найкраще товариство для кімнат.
Як не дали мені на полі вмерти,
То біля ложа я не потерплю
Бійців без діла. Геть! Я наказав!

Солдати виходять.

Мірра.

Шляхетний, гордий дух! Невже земля
Віддасть тебе так скоро?

Салемен.

Мила Мірро,
Радів би я, коли б кінцем таким
Царя чи царство врятував би я.
Та хоч не пережив їх.

Мірра.

Бліднеш ти.

Салемен.

Дай руку; цей уламок тільки мучить
Мене дарма, недосить він життя

Дає для дій мені; його б я вирвав
З життям разом, коли б лише почути,
Як битва йде!

Заходять Сарданапал і солдати.

Сарданапал.

О, брате мій!

Салемен.

А бій

Програли?

Сарданапал

(у розпачі).

Тут мене ти бачиш.

Салемен.

Ліпше

Я бачив би тебе *таким!*

Вириває списа з рани й умирає.

Сарданапал.

Я буду

Таким, якщо не з'явиться підмога—

Надій моїх остання соломинка—

Із Офратаном!

Мірра.

Не одержав ти

Останню просьбу брата, що вмирав—

Призначить Замеса на полководця?

Сарданапал.

Я знаю просьбу цю.

Мірра.

Де Замес?

Сарданапал.

Мертвий.

Мірра.
Аптада де?

Сарданапал.
Вмирає.

Мірра.
Панья? Сферо?

Сарданапал.
Живе ще Панья; Сферо втік або
В полоні. Сам я.

Мірра.
Все загибло?

Сарданапал.
Мури,
Хоча бійців на них замало, можуть
Ще витримати все—лише не зраду.
Але на полі...

Мірра.
Наче Салемен
Наважитись на вилазку не хтів,
Аж поки нам підмога не прибуде.

Сарданапал.
Я не послухав.

Мірра.
Помилка хоробра.

Сарданапал.
Але смертельна. Брате! Я віддав би
Всі царства ці, яким ти був прикраса,
І меч, і щит, і нагорода й честь,
Аби вернути... Та не стану плакати;
Тебе вшаную так, як ти б хотів.
Усього тяжче, що життя лишив ти,
Гадаючи, що зможу пережити
Я те, за що ти вмер,—спадкове царство.

Якщо його я відвоюю знову,
То дам тобі кров тисяч, плач мільйонів
(Всі добрі по тобі вже сльози ллють).
А ні, то скоро стрінемось,—як дух
Живе потойбіч:—ти в моїм читаєш
І не засуджуєш мене. Дай стисну
Ще теплу руку, нерухоме серце
Притисну до мого, що б'ється гірко.

(Обіймає тіло Салемена).

Тепер ви тіло віднесіть.

С о л д а т и.

Куди?

С а р д а н а п а л.

До власної моєї спочивальні.
Під балдахіном покладіть, немов
То цар лежить; а потім обміркуймо,
Як гідно вшанувати прах такий.

Солдати виносять тіло Салемена.

Заходить П а н ь я.

С а р д а н а п а л.

Що, Панья, вартових поставив ти,
Віддав накази?

П а н ь я.

Царю, все зробив я.

С а р д а н а п а л.

Бійці не занепали духом?

П а н ь я.

Царю?

С а р д а н а п а л.

Ти відповів! Як цар питає двічі
І запитом йому відповідають—
Це зла ознака. Занепали духом?

Панья.

Смерть Салемена, мстиві раді крики
Бунтівників, коли наш вождь упав,
Їх привели...

Сарданапал.

До гніву, не до смутку!
Ми підбадьорим їх.

Панья.

Подібна втрата
І перемогу б отруїла.

Сарданапал.

Горе!

Хто може це відчутти так, як я?..
Хоч замкнені ми в мурах цих,—вони
Міцні, й за ними—ті, хто може ще
Пробитись крізь облогу ворогів,
Щоб знов була оселя їх царя—
Палац, а не тюрма і не фортеця.

Вбігає один із начальників.

Сарданапал.

Віщує зле твій вид. Кажи!

Начальник.

Не смію.

Сарданапал.

Не смієш? Дивно це. Мільйони сміють
З мечем в руках повстати! Не щади
Мовчанням цим велителя. Ми здатні
Найгірше слухати.

Панья.

Ти чув? Продовжуй.

Начальник.

Той мур, що біля берега стояв,
Раптово повідь зруйнувала враз.

Євфрат, напоєний водою з гір
Великих, де пройшли бурхливі зливи,
Шаліє, забутнів, і вири вод
Усі загати на шляху руйнують.

Панья.

Прикмета чорна! Сказано давно:
«Людині місто це не звоювати,
Аж поки ворогом Ріка не стане».

Сарданапал.

Простив би призвістку—не руйнування.
Наскільки зміла мур вода?

Начальник.

На двадцять

Приблизно стадій.

Сарданапал.

І відкрито все

Для ворога?

Начальник.

Тепер, я сподіваюсь,
Завадить наступові лють Ріки;
Коли ж вона в звичайне русло ввійде,
Відкрита буде знов для кораблів—
Палац у їх руках.

Сарданапал.

Цьому не будь.

Хоч люди, боги, призвістки й стихії
На того повстають, хто їх ніколи
Не викликав,—та дім моїх батьків
Не буде вовчим лігвом.

Панья.

Накажи—

То я піду туди, і все, що нам
Дозволять час і засоби, зроблю
Для захисту зруйнованого.

Сарданапал.

Йди,

І повертай, як тільки встигнеш ти
Ретельно все розслідувати там,
Зі звітом про жахливий цей розлив
Води.

Панья з начальником виходять.

Мірра.

Так навіть хвилі повстають
На тебе.

Сарданапал.

Не мої вони піддані,
Дівча; прощу їм, бо скарать не можу.

Мірра.

Радію: не злякався ти прикмети.

Сарданапал.

Давно я не боюсь прикмет: вони
Не скажуть більше, ніж я сам казав:
Відчай передбачає це.

Мірра.

Відчай!

Сарданапал.

Ні; власне не відчай. Коли ми знаєм
Усе, що прийде, як його ми стрінем,
Тоді, мабуть, тверда рішучість наша
Заслугувала б і на краще слово.
Та що слова нам? Скоро ми скінчим
І з ними, і з усім.

Мірра.

Одно лишиться—

Останнє й найвеличніше для смертних—
Всього вінець, що є, було, чи буде;
Воно властиво всім живим, хоч різні
В усіх народження, і мова, й стать,

Природа, колір, риси, клімат, час
І почуття і розум, — все, крім цього,
До чого ми йдемо, для чого ми
Родились і проходимо таємний
Цей лабіринт, називаний життям.

Сарданапал.

Закінчується нить, так веселіше!
Коли ніщо нас більше не страшить,
То з посмішкою можемо дивитись
На те, чого лякались ми колись,
Як діти — привида.

Повертається Панья.

Панья.

Все так, як нам
Доповіли. Поставив я туди
Подвійну варту, знявши де можливо
Бійців частину з мурів, щоб вони
Біля пролому стали на посту.

Сарданапал.

Ти виконав обов'язок, як мій
Достойний Панья! Всі зв'язки між нами
Розірвуться невдовзі... Ключ візьми.

(Дає йому ключа).

Відкрий таємні двері в спочивальні
Моїй, за ложем. (Нині там лежить
Тягар шляхетніший, ніж будьколи —
Хоч довгий ряд велителів лежав
На рамі золотій, та нині там —
Те, що було недавно Салеменом)...
Таємну ту кімнату обшукай;
Там повно скарбу; забори собі
Й товаришам: хоча багато вас,
Та вистачить усім. Звільни рабів;
І всі чоловіки й жінки палац
Нехай залишать протягом години.
Спусти на воду царські кораблі —
Для втіхи побудовані колись,

Хай для спасіння служать—і пливи.
Ріка широка, буйна й не підвладна
(Мідніш царя вона) бунтівникам.
Щаслива путь!

Панья.

Під проводом твоїм!
Свою ти вірну варту супроводиш?

Сарданапал.

Ні, Панья! Геть іди, мене залиш
Моїй ти долі.

Панья.

Вперше не корюсь,
Але тепер...

Сарданапал.

Що? Сміють глузувати
Всі з мене, і всередині зухвальство
Повторить Зраду зовні! Годі слів;
Це мій наказ, останній мій наказ.
І ти перечитимеш? *ти!*

Панья.

Але...

Сарданапал.

Клянись, що ти підкоришся, коли
Подам я знак.

Панья.

З важким, та вірним серцем
Я обіцяю.

Сарданапал.

Цього досить. Отже,
Звели сюди принести хмизу, листя,
Соснових шишок і всього, що може
Від іскри запалать; несіть і кедри,
І прянощі, і зілля дороге,
І дошки для високого багаття;
Несіть і мірру й ладан, бо для жертви
Великої це вогнище будую!
Трон оточіть!

Панья.

Мій царю!

Сарданапал.

Я сказав,

А ти поглявся.

Панья.

Вірним я лишусь

Без клятви.

Виходить.

Мірра.

Що ти хочеш?

Сарданапал.

Взнаєш потім

Те, чого світ ніколи не забуде.

Панья повертається з посланцем.

Панья.

**Велителю, я на дорозі стрів
Цього посланця, що просив у тебе
Прийому.**

Сарданапал.

Хай говорить.

Посланець.

Цар Арбак...

Сарданапал.

Уже коронувався?... Так...

Посланець.

Белез,

Верховний жрець...

Сарданапал.

Якого бога, чорта?

Нові царі, то й алтарі нові.

Але продовжуй; ти прийшов сюди
Базікати про волю свого пана;
Отож кажи.

П о с л а н е ц ь.

З сатрапом Офратаном...

С а р д а н а п а л.

Він вірний нам.

П о с л а н е ц ь

(показуючи перстень).

Повір, що нині він
У таборі звитяжців. Ось його
Печатка - перстень.

С а р д а н а п а л.

Так. Коштовна трійка!

Мій бідний Салемен! Ти вчасно вмер,
Ти менше бачив зрад. Цей чоловік
Тобі був другом, вірив я йому.
Що ж далі?

П о с л а н е ц ь.

Волю і життя тобі
Пропонують вони, якщо ти згоден
Обрать собі якусь далеку область
І жити мирно в тім краю; хоча
Під вартою, та особисто вільний;
Але віддай трьох юних принців як
Заручників.

С а р д а н а п а л (глузливо).

Шляхетні переможці!

П о с л а н е ц ь.

Жду відповіді.

С а р д а н а п а л.

Відповіді, раб?!

Відколи це раби диктують волю
Своїм царям?

Посланець.

Відколи стали вільні.

Сарданапал.

Посланцю бунту! Ти принаймні визнаєш
Покарання за зраду, хоч її
Ти тільки вповноважений. Гей, Панья!
Хай голову його жбурнуть у військо
Бунтівників, а тіло в річку вкинуть.
Беріть його!

Панья й вартові хапають посланця.

Панья.

Ніколи не коривсь
Я з більшою приємністю наказам.
Ідіть, солдати, не чорніть чертоги
Царів цією зрадницькою кров'ю;
Забийте на дворі.

Посланець.

Єдине слово:

Мій, царю, сан священним є.

Сарданапал.

А мій?

Ти смів прийти й жадати, щоб я склав
Свій сан?

Посланець.

Я лиш виконував наказ.
Не підкорився б—і чекала кара
Така ж.

Сарданапал.

Умить нові царі стають
Не менш тиранами, ніж ті владики,
Що від народження, сповиті в пурпур,
Були царями вже!

Посланець.

Від слів твоїх
Моє життя залежить. А твоєму—

Кажу смиренно—та й життю твоєму
Загрожує велика небезпека:
Невже затьмарив ти останній день
Великої династії Німврода
Убивством безборонного посла?
Порушиш ти зв'язки, які святими
Вважають між людьми, і навіть більше—
Святий зв'язок між нами та богами?

Сарданапал.

Так... Відпустіть його... Остання дія
Моя не буде помстою. Ось, друже,
(бере зі столу золотий келех)

Цей келех золотий; налий вина,
Про мене згадуй; чи стопи на зливки
І згадуй лиш про їх вагу та цінність.

Посланець.

Подвійна дяка—за життя й за цей
Дарунок, що життя ціннішим робить.
Чи буде відповідь?

Сарданапал.

Так,—я прошу
На роздуми годину.

Посланець.

Лиш годину?

Сарданапал.

Одну годину: як мине цей час,
А я не сповіщу твоїх панів,—
Хай знають: я відкинув їх умови,
Хай діють відповідно.

Посланець.

Я слухняно
Послом твоєї волі буду вірним.

Сарданапал.

І—слово ще.

Посланець.
Перекажу його,
Яке б то не було.

Сарданапал.
Вітай Белеза
І передай: за рік я викликаю
Його на зустріч.

Посланець.
Де?

Сарданапал.
У Вавілоні.
Принаймні, звіди вийде він до мене.

Посланець.
Я все дослівно виконаю.
Виходить.

Сарданапал.
Панья!
Мій добрий Панья!.. Швидше все зроби.

Панья.
Владарю, я солдатів надіслав
І—ось вони.
Солдати заходять і складають багаття навколо трону.

Сарданапал.
Кладіть повніше, вище,
Мої солдати славні; ви подбайте,
Щоб не загасло полум'я слабке
І щоб ніхто прислужливо не зміг
Його приборкати нічим, ніяк.
Трон буде посередині. Не хочу
Інакше, як в нестримному вогню,
Лишати його загарбникам. Будуйте,
Немов спалити хочемо твердиню

Запеклих ворогів. Оце—як слід!
Скажи но, Панья, вогнище достатнє
Для похорон царя?

Панья.

Так, і для царства.

Я зрозумів тебе.

Сарданапал.

Й ганьбиш?

Панья.

О, ні—

Дозволь зійти на вогнище з тобою.

Мірра.

Це мій обов'язок.

Панья.

Жіночий?

Мірра.

Доля

Солдата—вмерти за свого царя,
А жінки—зі своїм коханцем.

Панья.

Дивно.

Мірра.

А це частіш буває, ніж гадаєш,
Мій Панья. Ти живи... Прощай! Багаття
Готове.

Панья.

Соромно мого владика
Лишати тільки з жінкою одною
Вмирати.

Сарданапал.

Забагато вже людей
У прах пішли попереду. Іди,
Збагачуйся.

Панья.

Й зневажений живи!

Сарданапал.

Ти клятву дав—священну, непорушну.

Панья.

Коли велиш—прощай.

Сарданапал.

Ти з тайника

Все злото, не шкодуючи, бери;
Все, що залишиш, ти залишиш тим,
Хто вбив мене. Коли на кораблі
Ви навантажитесь, то біля мурів
Мого палацу довго засурми.
Ріка далеко звідси, вир її
Не донесе луни сюди. Біжи,
Вітрила звівши, оглянись; але
Пливи по течії: як допливеш
До Пафлагонської землі, де в Котти
Живуть цариця та мої сини,—
Скажи, що бачив при від'їзді ти
І нагадай, що саме при сумнішім
Від'їзді я промовив.

Панья.

Царську руку

Дозволь притиснути до уст мені
І цим бійцям, що ладні ради тебе
Загинуть.

Солдати і Панья оточують царя, цілуючи його руки
і край його вбрання.

Сарданапал.

Останні, кращі друзі!

Мершій ідіть, щоб не згубити мужність:
Прощатися назавжди слід раптово,
Інакше мить обернеться на вічність
І від сльози пекучої останні
Життя мого піщинки обважніють.

Щаслива путь! Повірте, що тепер
Мене жаліть не треба; чи, либонь,
Жаліть за минуле; а майбутнє —
В руках богів, якщо вони існують:
Я визнаю незабаром це. Прощайте!

Панья та солдати виходять.

Мірра.

Приємно, що останній погляд наш
На чесні й люблячі обличчя був.

Сарданапал.

І милі теж, моя красуне... Слухай!
Коли в цю мить—бо ми вже на краю—
Тремтіння відчуваєш ти в душі
Перед стрибком крізь полум'я в майбутнє,—
Скажи: не стану менш тебе любити,
Ба навіть більше. Маєш іще час
Урятуватись.

Мірра.

Мушу запалити
Один із факелів, які лежать
Перед отим багаттям негасимим
На алтарі Ваала, в залі поруч?

Сарданапал.

Це відповідь твоя?

Мірра.

Побачиш ти.

Виходить.

Сарданапал (сам).

Вона тверда. Отці мої! До вас
Полину я, очищений, либонь,
У смерті від бридкої плоті плям.
Оселю вашу древню на поталу
Загарбникам-рабам я не залишу;
Коли я спадок не зберіг, як ви
Заповіли, то частку цю блискучу —

Ваш скарб—ваш дім—реліквії священні
Літописів і зброї, де вони
Бенкетували б, я несу з собою
До вас, у цій стихії всевбирній,
Яка душі подібна, бо лишає
Матерії найменшу тільки частку
В огні. І найвеличніше оце
Із царських похоронних вогнищ буде
Не тільки стовп із полум'я та диму,
На обрії маяк недовгочасний,
А потім—купа попелу. Він буде—
Урок вікам, народам бунтівним,
Царям розпусним. Час поглине безліч
Літописів племен, геройських дій;
Державу за державою змете,
Як першу змів державу; та й тоді
Мій подвиг пощадить; хоч будуть мало
Мені наслідувати, та ніхто
Не зневажатиме; уникнуть, може,
Життя, що так закінчується.

Мірра повертається з палаючим факелом в одній руці
й з келехом у другій.

Мірра.

Глянь!

Я запалила факел, що освітить
Нам шлях до зір.

Сарданапал.

А келех?

Мірра.

То звичай

Землі моєї—віншувать богів.

Сарданапал.

А мій звичай—людину віншувати—
Я не забув, і хоч на самоті,
А вип'ю знов, на згадку багатьох
Веселих бенкетів.

(Бере келех; випивши, перехплює його; крапля падає на
діл, Сарданапал вигукує)

А цю краплину—
За славного Белеза!

Мірра.

Чом йому
Уваги більше віддаєш, аніж
Товаришу його в підлоті?

Сарданапал.

Той

Лише солдат, лише людина—меч
В руках у друга; смикає за нитку
Ту войовничу ляльку другий—пан...
Та годі думати про них... Зажди,
О Мірро! Справді ти за мною йдеш
Без страху, вільно?

Мірра.

А гадаєш ти,
Грекиня для любові те не зробить,
Що в Індії вдові звичай велить?

Сарданапал.

Так ми ждемо сигналу.

Мірра.

Час йому

Лунать.

Сарданапал.

Прощай; востаннє обійми.

Мірра.

Ні, не востаннє: ще обнятись нам.

Сарданапал.

Так, у вогні змішається наш попіл.

Мірра.

Мій—чистий, як моя любов до тебе,
Від пристрастей земного бруду вільний—
Змішається з твоїм... Одне бентежить.

Сарданапал.
Що саме?

Мірра.
Не зберуть любовні руки
В єдину урну попіл наш.

Сарданапал.
То краще:
Хай у вітрах небес полине він,
Хай віє у повітрі він, аби
Його людські не зневажали руки
Рабів і зрадників. У цім палаці,
В задимленій, палаючій руїні
Ми пам'ятник лишаємо шляхетніш,
Ніж гори цегляні Єгипта, над
Царями мертвими... або биками:
Ніхто не знає—то чиї гробниці—
Царів, чи бога Апіса, бика:
Забули пам'ятники ті величні
Свою історію.

Мірра.
Прощай, о земле!
І—краща на землі—прощай, Іоніє!
Будь вільна і прекрасна, хай біда
Тебе мине! Востаннє я молилась
За тебе, і думки мої останні,
Крім одної, про тебе лиш були!

Сарданапал.
А думка та?

Мірра.
Вона була про тебе.
За сденою лунає сурма Паньї.

Сарданапал.
Ти чуєш?

Мірра.
Час!

Сарданапал.

Ассіріє, прощай!
Любив тебе я, рідний краю мій,
Любив отчизну більше я, ніж царство.
Дав радість я тобі; ось нагорода!
Тепер тобі нічого я не винний,
Могли навіть.

Сходить на вогнище.

Мірро!

Мірра.

Ти готовий?

Сарданапал.

Як факел твій.

Мірра запалює вогнище.

Мірра.

Вогонь горить. Я йду!

У той час, коли Мірра виходить наперед, щоб кинутись
у полум'я, завіса падає.

The image features a decorative border in a dark brown or sepia tone. At the top, a pair of curtains is drawn back, revealing a central tassel. At the bottom, a classical-style vase filled with roses sits on a pedestal, with a garland of roses and leaves extending outwards from the base of the vase. The central text is framed by these decorative elements.

ПОТВОРА
ПЕРЕТВОРЕНА

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Чоловіки :

Невідомий, згодом — Цезар.

Арнольд.

Бурбон.

Філіберт.

Челліні.

Жінки :

Берта.

Олімпія.

Духи, солдати, громадяни Рима,
священники, селяни і т. д.

ЧАСТИНА I

СЦЕНА I

У лісі.

З'являються Арнольд і його мати Берта.

Берта.

Горбаню, геть!

Арнольд.

Таким родивсь я, мати!

Берта.

Мара, страхіття, геть! З семи синів—
Єдиний викидень!

Арнольд.

Коли б я був ним
І світла не побачив!..

Берта.

О, коли б!..

Та ти *побачив* світло... Геть, працєю!
Спина твоя знесе тягар: вона
Все ж вища від звичайних, хоч і вужча.

Арнольд.

Вона й *несе* тягар. А серце? Чи
Знести йому вагу, яку на нього

Поклали, мати, ви? Я вас люблю,
Абож любив; крім вас, ніщо в природі
Подібного мені любить не може.
Мене ви годували... не вбивайте!

Берта.

Авжеж, вигодувала я тебе:
Ти був мій первісток, і я не знала,
Чи буде інший, не такий, як ти—
Жахлива гра природи. Геть лишень
І хмизу назбирай!

Арнольд.

Як назберу,
Не лайте ви мене. Мої брати—
Прекрасні, вільні, наче звірі ті,
Яких полюють; не женіть мене:
Одне смоктали молоко ми.

Берта.

Так

Вночі їжак висмоктує корову,
А вранці потім поміча доярка
Поранені соски й порожнє вим'я.
Не зви братів братами! І не зви
Мене ти матір'ю; я привела
Тебе, як часом нерозумні кури
З чужих яєць висиджують гадюку.
Геть, хлопче, геть!

Берта виходить.

Арнольд (сам).

О, мати!.. Ви пішли,
Я виконаю ваш наказ важкий...
Охоче працював би я, коли б
На ніжне слово сподіватись міг.

Арнольд починає зрізати хмиз; роблячи це, поранив руку.

Моїй роботі на сьогодні край.
Проклята кров! Як швидко лє вона.
Тепер мене подвійно проклянуть

Удома... Дім? Ні дому, ні сім'ї
Не маю... І на інших я не схожий,
Чужий розвагам їх. За що мені
Точити кров, як їм? Хай кожна крапля,
На землю падаючи, змія родить,
Щоб жалив їх, як жалили мене!
З дияволом вони мене рівняють;
Якби він допоміг своїй подобі!
Його обличчя маю, чом не міць?
Мені бракує, мабуть, його волі:
Ласкаве слово матері мене
З ненавидним обличчям примирило б.
Обмию рану.

(Підійшов до струмка, нахилився, щоб обмити руку,
й відсахнувся).

Дзеркало Природи

Показує мені: так, їхня правда.
Так ось яким мене зробила мати.
Не гляну більш, і думати не смію.
Бридка потвора! Води мене дразнять
Страшною тінню—мов сховався демон
У джерелі, лякаючи худобу,
Щоб не пила.

(Пауза).

Чи мушу далі жити—
Тягар землі, тягар собі, ганьба
Тій, що дала мені життя? Ти, кров,
З подряпини струмиш так рясно; гляну,
Чи ти не виллєш у потоці ширшім
Мою біду назавжди за собою
На землю; хочу повернути їй
Огидну суміш атомів її,
В її стихіях знову розчинитись,
Набрати вигляд будьякого плаза
І спородити безліч хробаків.
Цей ніж! Побачу, чи відділить він
Зів'ялу вітку блекоти—мою
Погану постать—від життя, як гілля
Від лісу відділяв.

(Встромляє ножа в землю, вістрям угору).

Тепер готово,
На ніж я можу впасти. Тільки гляну
На світлий день, який істот не бачить
Огидних, наче я, на миле сонце,
Яке мені тепло дарило, хоч
Дарма. Птахи... як радісно співають!
Нехай. Не будуть плакати за мною:
Веселе тьохкання—Арнольду подзвін,
Опале листя—пам'ятник мені;
Дзюрчання джерела—жалобний спів.
Стій твердо, ніж: я радісно впаду!

(Робить рух, щоб кинутися на ножа; але раптом зір його
вражає щось у джерелі: здається, вода хвилюється).

Вода дрижить без вітру; та невже
Мінлива хвиля змінить намір мій?
Ні... Знов либонь заколивались води,
Та не від вітру: то якась підземна,
Таємна сила схвилювала їх.
Це що? Туман! Лише?..

(Хмара постає з джерела. Арнольд зупиняється, дивлячись
на неї; хмара розвіюється і високий чорний чоловік набли-
жається до нього).

А р н о л ь д.

Ти хто? Скажи!

Дух чи людина?

Невідомий.

Є в людині дух,
В одному слові ти назвеш обох.

А р н о л ь д.

Ти зовні—чоловік, та міг би бути
Дияволом.

Невідомий.

Та багатьох людей
Дияволами звать або вважають.
Як хочеш називай, не помилишся.
Але ти хтів життя себе позбавить,—
Так не барись.

Арнольд.

Завадив ти мені.

Невідомий.

Що ж це за намір твій, якому можна
Завадити? Коли б я був диявол,
То за одну хвилину став би ти
Моїм, позбавивши себе життя;
А втім, тебе рятую.

Арнольд.

Не казав я,
Що ти — Злий Дух; лише з'явився ти,
Як він.

Невідомий.

Хіба ви друзі з ним? Здається,
Не звик ти до таких високих кіл,
І як з'являється він — ти не знаєш;
Щождо його обличчя, глянь у воду
Й на мене, і суди — хто з нас обох
Більш схожий на страхіття селяків
З роздвоєним копитом.

Арнольд.

Ти... ти смієш
З потворності моєї глузувати?

Невідомий.

Якби я буйвола дражнив твоїм
Роздвоєним копитом, чи верблюда —
Твоїм горбом величним, то тварини
Зраділи похвалі б несамовито.
Проте, і міццю й швидкістю вони
Далеко перевершують тебе
І всіх — і злих і добрих — твого роду.
Твій вигляд є природний: тільки, правда,
Природа помилково дарувала
Людині те, що не належить їй.

Арнольд.

То дай мені міць буйволівих ніг,
Коли ударом він здіймає пил
Назустріч ворогові; подаруй
Терплячу швидкість корабля пустинь—
Верблюда без керма! І я стерплю
Бісівський твій сарказм, немов святий.

Невідомий.

Гаразд.

Арнольд

(здивовано).

Ти можеш?

Невідомий.

Мабуть. Ще що хочеш?

Арнольд.

Смієшся з мене.

Невідомий.

Я? Нікчемна гра—

Сміятися над посміхом усіх!
Ще не засвоїв ти моєї мови,
Я людською скажу: мешкавець лісу
Не на кроля полює, а на вепря,
На вовка, лева; дичину дрібну
Лишає городянам—раз на рік
Ідуть вони по цю кухню здобич
Для їх комор. Глузують нижчі з тебе,
Мені ж дано знущатися з могутніх.

Арнольд.

Отож, не витрачай часу на мене.
Мені ти не потрібний.

Невідомий.

Ти думками

Мені близький. Не відсилай мене:
Мене для добрих діл призвати знов
Не легко.

Арнольд.

Що для мене зробиш?

Невідомий.

Образ

Тебе дратує твій? Я поміняюсь
З тобою, чи надам тобі я вигляд
Який захочеш.

Арнольд.

О! Ти справді—Демон:
Хто б інший зажадав мого обличчя?

Невідомий.

Я покажу тобі найкраще в людстві,
Ти ж обирай.

Арнольд.

Яка умова?

Невідомий.

Ось!

Годину тому ти віддав би душу,
Аби лише скидатись на людей.
Тепер ти можеш бути як герої,—
І ти вагаєшся.

Арнольд.

Ні: я не хочу.

Душі я не віддам.

Невідомий.

Чи є душа,
Такої назви варта, в плоті цій?

Арнольд.

Душа, і горда, хоч її оселя
Незграбна. Та скажи свою умову.
Як підписати? Кров'ю?

Невідомий.

Не твоєю.

Арнольд.

Чиєю ж?

Невідомий.

Обговоримо це потім.

Та я в своїх вимогах буду скромний.
Ти здатний на багато. Зобов'язань
Ніяких, крім твоєї волі й дій.
Ти задоволений?

Арнольд.

Ловлю на слові.

Невідомий.

Гаразд!

(Невідомий наближається до джерела й звертається до
Арнольда).

Дай трохи крові.

Арнольд.

Нащо це?

Невідомий.

Із магією вод змішаю кров
І діятимуть чари.

Арнольд

(простягаючи поранену руку).

Всю бери!

Невідомий.

Покищо вистачить кількох краплин.

(Бере на долоню кілька крапель Арнольдової крові й кидає
їх у джерело).

Тіні могутні!

Дивні примари!

Йдіть, незабутні,

Кличуть вас чари!

Хай похід ваш лине

З глибини джерела,

Мов та хмара - людина,

Що над Гарцем лягла³⁰.

Хай у повітрі
Втілені тут
Постаті світлі
Ваші встають.
Хай радуга сяє
В блиску вогнів;—
Він це бажає,
(вказує на Арнольда).
Я це звелів!
Переді мною
Встаньте, іскристі
Духи героїв,
Духи софістів,
Звитяжників рій:
Македонець завзятий
І син Рима, який
Дихав, щоб руйнувати.
Тіні могутні!
Дивні примари!
Йдіть, незабутні,
Кличуть вас чари!

Різноманітні примари виринають з води й одна по одній про-
ходять перед Невідомим і Арнольдом.

А р н о л ь д.

Що бачу я?

Н е в і д о м и й.

То чорноокий римлянин,
Орлиний дзьоб—поміж його очима,
Які ніде не зріли переможця;
Ніде не бачив він землі, якої
Землею Рима не зробив, бо Рим
Йому належав і всім тим, хто навіть
Ім'я від нього в спадщину дістав.

А р н о л ь д.

Тінь—лиса; я краси шукаю. Хтів би
Дістати з вадами його і славу.

Н е в і д о м и й.

Вінчав чоло він лавром—не волоссям.
Прийми або відкинь його обличчя.

Я форму обіцяю; а за славу
Ще треба битись.

А р н о л ь д.

Битимусь і я,
Та не як пародійний Цезар. Хай
Іде він! Це обличчя не підходить.

Н е в і д о м и й.

Тебе задовольнити важче, ніж
Сестру Катона або матір Брута,
Чи Клеопатру у шістнадцять літ,
Коли очима люблять, як і серцем.
Хай буде так! Тінь, зникни!

Примара Юлія Цезаря зникає.

А р н о л ь д.

Як? Отой,
Що світом потрясав, пішов—і сліду
Не залишив?

Н е в і д о м и й.

Не так. Його єство
Лишило і могил, і горя досить,
І слави забагато, щоб забуть;
А тінь його—не більш вона твоєї,
Хібащо трохи довша й не така
Покручена. Ось інший!

З'являється друга примара.

А р н о л ь д.

Хто такий?

Н е в і д о м и й.

Найкращим, найвідважнішим він був
Поміж афінян. Добре глянь.

А р н о л ь д.

Миліший
За попереднього. Який прекрасний він!

Н е в і д о м и й.

Такий був Клінія син кучерявий³¹;
В цю форму втілитись ти хочеш?

Арнольд.

Хтів би
Родитися таким! Та маю вибір
І хочу ще дивитись.

Тінь Алківіада зникає.

Невідомий.

Ось! Дивись!

Арнольд.

Як? Цей низький, кирпатий, круглоокий,
Смаглявий стариган з лицем Сілена³²,
Ще й кривоногий?! Краще я лишусь
Таким, як є.

Невідомий.

А все ж таки він був
Земним зразком душевної краси
І втіленням усіх чеснот. Однак,
Його ти відкидаєш?

Арнольд.

Ні—коли
Цей образ дасть і те мені, що кращим
Його робило.

Невідомий.

Не в моїй це владі.
Та спробуй—і побачиш: легше це
Знайти в цім образі... або в твоєму.

Арнольд.

Ні. Не родився я для філософії,
Хоча її мій вигляд потребує.
Хай зникне.

Невідомий.

Ти, що пив цикуту, зникни!
Тінь Сократа зникає, встає друга.

А р н о л ь д.

Хто це? Чоло широке, борода
Кудлата й мужній вигляд Геркулеса.
Та бистрим оком схожий більш на Вакха,
Ніж на чистильника пекельних стаєн,
Що на звитяжну палицю схилився
Зажурено, бо взнав нікчому тих,
За кого бився.

Н е в і д о м и й.

Старовинний світ
Утратив він через любов³³.

А р н о л ь д.

То й що!

Я ризикнув душею, бо не маю
Того, на що він Землю проміняв.

Н е в і д о м и й.

Ви схожі цим. Чи ж візьмеш його образ?

А р н о л ь д.

Ні. Вибір ти даєш, і я вагаюсь.
Якби нікого, крім героїв, я
Не бачив на цім березі туманнім,
Звідкіль вони пливуть!

Н е в і д о м и й.

Йди, Тріумвіре,

Чекає Клеопатра.

Тінь Антонія зникає; здіймається друга.

А р н о л ь д.

Хто це є?

Він виглядає справді напівбогом,
Квітучий, світлий, золотоволосий,
Він зростом як і смертні; та безсмертна
Його постава. В нього руки й ноги—
Мов сонця промені. Навколо нього
Чудесне сяйво; це, здається, відблиск
Прекраснішого ще. Невже лише
Людиною він був?

Невідомий.

Спитай но Землю—
Чи є хоч атом ще—не лиш від нього—
Від золота міцного його урни.

Арнольд.

Ким був він—слава людства?

Невідомий.

Був у мирі—
Ганьбою Греції, в війні—грозою.
Деметрій Македонський, завойовник
Міст³⁴.

Арнольд.

Гляну ще.

Невідомий

(до тіні).

В обійми Ламії³⁵

Ступай!

(Тінь Деметрія Поліоркета зникає, здіймається друга).

А все ж я догоджу тобі,
Не бійсь, горбаню мій: коли всі тіні
Тих, що жили, тобі не до смаку,—
Я мрамур надихну життям, аж поки
Нове вбрання не вдовольнить твій дух.

Арнольд.

На цьому зупинюсь!

Невідомий.

Схвалити мушу
Твій вибір. Богорівний син Пелея³⁶
Й богині моря. Кучері його
Прекрасні, наче хвилі запашні
Розкішно - злотоносного Пактола³⁷,
Кристал у них палає; шелестять,
Мов плинні води, збурені вітрами;
Це—жертва богові ріки³⁸... Дивись!
Отак стояв він поруч Поліксени,
Запалений священною любов'ю,

При алтарі, засмучений думками
Про вбивство Гектора, про плач Пріама,
Та пристрастю глибокою пройнятий
До милої; рука її тремтіла
В руках убивці брата. Так стояв він
У храмі! Греція тоді востаннє
Узріла першого між греків. Мить—
І ринула стріла Паріса!³⁹.

А р н о л ь д.

Я

Дивлюсь на нього, мов його душею
Став я.

Н е в і д о м и й.

Атож, потворність найсильнішу
Міняти слід лиш на красу найвищу,
Коли правдива приповідка смертних,
Що крайності зустрінуться.

А р н о л ь д.

Мерщій!

Несила ждати.

Н е в і д о м и й.

Мов красуня юна
З люстерком. Бачите й вона і ти
Не істину, а мрію.

А р н о л ь д.

Мушу ждати?

Н е в і д о м и й.

Ні; то шкода було б. Лише два слова:
Заввишки він—дванадцять ліктів. Хочеш
Титаном бути? Чи, мовою попів
Говорячи, ти хочеш бути сином
Анака?⁴⁰

А р н о л ь д.

Чому ж ні?

Н е в і д о м и й.

Жадання слави!

Найбільше я люблю тебе в пігмеях!

Хоч Голіаф віддав би радо зріст
За сиритність невисокого Давіда,
Але тобі, гомункулус⁴¹, жадані
Не героїзм, а вигляд. Я тебе
Задовольню. Але коли ти зростом
Не так переженеш людей сучасних,
То краще зможеш панувати над ними.
Всі вийшли б на гіганта полювати,
Мов на нового мамонта. Прокляті
Убивчі кулеврини⁴² шлях знайшли б
Крізь панцер друга нашого хутчіш,
Аніж стріла Коханця⁴³ крізь п'яту,
Яку Фетіда⁴⁴ охрестити в Стіксі
Забула.

А р н о л ь д.

То роби, як знаєш сам.

Н е в і д о м и й.

Ти будеш гарним, як і цей герой,
Могутнім, як і він, і...

А р н о л ь д.

Не питаю

Про Доблесть; у потворних є відвага,
Вони жадають подолати людство
Душею й серцем; рівними зробіться...
Ні, вищими від решти всіх. Сама
Хода кульгава діє, наче шпори,
Щоб інших перевершити в речах,
Які доступні всім, і надолужить
Найперше — скупість мачухи — Природи.
Безстрашністю звойовують вони
Посмішки щастя. Й часто, як Тімур⁴⁵ —
Кривий татарин, здобувають їх.

Н е в і д о м и й.

Чудово сказано! Ти, безперечно,
Незмінним хочеш бути. Можу я
Прогнати тінь, не обернувши в плоть —
Цю клітку для відважної душі,
Якій без неї краще.

Арнольд.

Як нікто б
Мені шляхів до зміни не відкрив,
Я все зробив би, що спроможний дух
Із тягарем Потворності похмурим,
Убивчим і гнітучим—мов гора
Важка для серця і рамен моїх
І пагорбок огидний для очей
Щасливіших людей. Я споглядав би
Красу жінок—зразок усіх красот,
Які відомі чи жадані нам,—
Дивився б і зітхав: не від любові—
Від розпачу; і не шукав би я
Любові, бо нікто мене любити
Не зміг би: ці бридкі потворні пута
Мене самотнім роблять. Все стерпів би,
Коли б мене не відштовхнула мати.
Ведмедиця оближе ведмежат
І так їх причепурює. А мати
Моя махнула на мене рукою.
Коли б мене забили, як у Спарті,
Поки я не пізнав життєву страсть,
Я став би—пагорб у долині,—ліпше
Було б мені. Найнижчий, найбридкіший
З усіх людей—я. А проте, відвага
І наполегливість, либонь, зробили
Вже з мене щось. Адже були герої
В такому образі, як мій. Ти бачив:
Я здатний був життя своє урвати;
Велитель над життям своїм—велитель
Тих, що бояться смерті.

Невідомий.

Обирай:

Цей чи майбутній вигляд.

Арнольд.

Я обрав.

Ти обрії розкрив ясні моїм
Очам і серцеві. В обличчі цім

Пізнав би я жах... шану... і любов
Усіх, крім тих, від кого прагну я
Любові. Як дозволив ти мені
Обрати форму,—обираю цю.
Мерщій!

Невідомий.

Яку ж мені прибрати?

Арнольд.

Певне,
Велитель форм усіх найвищу візьме,
Ще кращу навіть, ніж Пелеїв син.
Либонь, того, хто вбив його,—Паріса.
Або ще вищий образ обері—
Поетів бога: тіло все його—
Поезія.

Невідомий.

Я вдовольнюся меншим,
Я зміни теж люблю.

Арнольд.

Твоє обличчя—
Хоч темне, не бридке.

Невідомий.

Якби хотів,
Білішим був би; тільки маю схильність
До чорного: воно й не червоніє
Від сорому, й не блідне з переляку.
Проте, мені цей вигляд надокучив,
Візьму тепер я вигляд твій.

Арнольд.

Мій!

Невідомий.

Так.

Ти обміняєшся з Фетіди сином,
Я—з сином Берти, матері твоєї.
У кожного—свій смак.

Арнольд.

Скоріше!

Невідомий.

Зараз.

(Невідомий бере грудку землі й насипає її на дерен; потім звертається до примари Ахілла).

З давньої Трої
Ахіллова тінь!
Переді мною
Вийди, прилинь.
З червоної глини
Так виник Адам.
І творцеві я нині
Наслідую сам.
Хай глина палає
В троянді лиця,
Пелюстками засяє,
Мов квітка оця!
Фіалки барвисті,
Очима глядять!
І дзюрки племенисті,
У жилах струмить!
Гіацинта стеблина
І хвиляста й гнучка
Хай волоссям полине
На плече юнака!
Буде серце його—
Наче скелі каміння!
Буде голос його—
Наче співи пташині!
Для прекрасного тіла
Землі принесу,
Що Лілею зростила,
Дала їй росу!
Буде в рухах спритніше,
Ніж смертні усі,
А обличчям—гарніше
Земної краси!
Ближче, стихії,
Змішайтесть ураз,

Станьте до дії—
Такий мій наказ!
Промені сонця,
Душу збудіть!
Зроблено! Ось це
Диво стоїть.

Арнольд падає непритомний; душа його переходить в образ Ахілла, який підводиться з землі; поки ця постать виникала з землі, примара подалу зникала.

А р н о л ь д

(у новому образі).

Люблю, й мене люблять! О, життя!
Тепер моє ти! Славний дух!

Невідомий.

Чекай!

Де дінемо порожню оболонку—
Той горб і всю ту неподобну купу,
Якою був ти?

А р н о л ь д.

Байдуже! Нехай
З'їдять вовки й шуліки, якщо хочуть.

Невідомий.

Якщо вони це зроблять, не злякавшись,
То в світі—мир, і на полях нема
Поживи кращої.

А р н о л ь д.

Хай так лежить.
Все 'дно, що буде з нею.

Невідомий.

Це нечемно,
Невдячно навіть. Що б там не було,
А в ній твоя душа жила довгенько.

А р н о л ь д.

Перлина ця лежала в купі гною,
Та в золото оправлена тепер.

Невідомий.

Міняючи обличчя, визнаю
Лиш обмін я, а не грабунок. Бо
Творці людей без допомоги жінки ⁴⁶
На це патенти мають і не люблять
Контрабандистів. Чорт бере людей,
Але не робить,—хоч і часто має
Плоди від цього ремесла. Отож
Потрібний той, хто взяв би образ твій
Залишений.

Арнольд.

Хто схоче?

Невідомий.

Я не знаю,

І сам візьму.

Арнольд.

Ти?

Невідомий.

Чув ти це раніш,
Як ти переселився в храм краси.

Арнольд.

Так. Я забув усе через оцю
Безсмертну зміну.

Невідомий.

За якусь то мить
Я буду як ти був, і ти назавше
Себе своєю тінню будеш бачить.

Арнольд.

Хотів би я без цього обійтись.

Невідомий.

Це неможливо! Вже тобі страшний
Недавній образ твій?

А р н о л ь д.

Роби, як хочеш.

Н е в і д о м и й

(звертаючись до тіла Арнольда, яке простяглося на землі).

Бездиханна глино!

Ти бридка людині,
Та Безсмертний нині
Тебе не відкине.

Глино! Демонам воно
Що ні глина—все одно.

Вогню! Все без тебе згине.

Вогню! Що в тобі не згине?—

Саламандри чарівні,
Грішні душі мандрівні,
Що води хоч би краплину,
Пломеніючи в огні,

В невблаганного благають.

Вогню! Зі стихій одна лиш,
Де ні звір, ані червак

(Лиш Червак, що не вмирає)

Не продержиться ніяк:

Все в собі самому спалиш.

Вогню! Міць і смерть людини.

Вогню! Донько сотворіння

Й руйнування грізний сину

В час, як помста з неба рине.

Вогню! Надихни життям

Тіло, що лежить отам

Бездиханно!

Його судилось воскресити нам!

Болотна іскорко, з'явись—

Він буде знов, немов колись;

Та я його душею стану!

Болотяний вогник вилітає з лісу й сідає на чоло Арнольдова тіла. Невідомий зникає, тіло підводиться.

А р н о л ь д

(у новому образі).

О, жах!

Невідомий.

(у колишньому образі Арнольда).
Що? Ти тремтиш?

Арнольд.

Ні, просто я
Здригнувся тільки. Де подівся образ
Недавній твій?

Невідомий.

У край примар. Та ми
Лишились тут. Куди податись хочеш?

Арнольд.

Ти будеш мій супутник?

Невідомий.

Чом же ні?
Від тебе кращі мають гірших друзів.

Арнольд.

Від мене кращі?

Невідомий.

О, ти загордів!
Приємно. Ти й невдячний став! Чудово.
Ти швидко кращаєш; дві зміни враз—
І вже засвоїв ти всі звички Світу.
Але не зневажай мене. Придамся
В твоїй мандрівці. Та скажи—куди
Ми шлях скеруємо?

Арнольд.

Туди, де світ
Найбільш залюднений, щоб я побачив
Діла його.

Невідомий.

Отож—туди, де діють
Війна та Жінка. Обирай: Іспанія...
Італія... Новий заморський світ

Африка з маврами її. Щоправда,
Вибір малий: всі люди, як і завше,
Шматують один одному серця.

А р н о л ь д.

Я чув про славні справи Рима.

Н е в і д о м и й.

Вірно—
Навряд чи краще знайдеш на землі,
Відколи впав Содом. Широке поле—
Бо нині франки, гуни та іспанські
Сини Вандалів гру ведуть жорстоку
У сонячному саді Світу.

А р н о л ь д.

Чим

Поїдемо?

Н е в і д о м и й.

Як кавалери—кіньми.
Гей, огирі мої! Де знайдеш кращих,
Відколи Фаетона збили в По?⁴⁷
Пажі мої!

З'являються два пажі з вороними кіньми.

А р н о л ь д.

Видовисько шляхетне!

Н е в і д о м и й.

Шляхетніша—порода. Відшукай
В Аравії подібних скакунів!

А р н о л ь д.

Могутній пар із гордих ніздрів їх
Клубочиться і спалює повітря;
А іскри полум'я—вогненні мухи
Навколо грив, мов комашня звичайна
У сонці, над звичайними конями.

Н е в і д о м и й.

Сідайте, пане, ми до ваших послуг.

Арнольд.

Як звати темнооких цих пажів?

Невідомий.

Сам охрести.

Арнольд.

Як? у святій воді?

Невідомий.

Чом ні? Із грішників святі—найкращі.

Арнольд.

Для демонів занадто гарні хлопці.

Невідомий.

Так; біс поганий, а твоя краса—
Не від лукавого.

Арнольд.

Цього хлопчину

З обличчям світлим, з рогом золотим
Назву *Гюоном*⁴⁸: дуже схожий він
На хлопчика, що загубився в лісі
І не знайшовся досі. А цього
Темнішого, замисленого глибше,
Поважного й спокійного, мов ніч,
Невсміхненого, я назву *Мемноном*⁴⁸—
Найменням ефіопського царя,
Чий ідол раз на день ставав арфістом.
Твоє ім'я?

Невідомий.

Я маю десять тисяч
Імен і вдвоє більш ознак; візьму ж
В людському образі—людське ім'я.

Арнольд.

Напевне, більш людське, ніж образ, хоч
Він був моїм.

Невідомий.

Назвусь я—Цезар.

А р н о л ь д .

Як?

Ім'я це досі надавали тільки
Владикам Світу.

Н е в і д о м и й .

То ж воно найкраще
Для Чорта в масці—ти мене вважаєш
Таким. Чи ж папою назвеш?

А р н о л ь д .

Гаразд,

Віднині будеш Цезар. Але я
Лишусь Арнольдом просто.

Ц е з а р .

Додамо

Ще титул—«граф Арнольд». І милозвучно,
І пречудово для послань любовних.

А р н о л ь д .

І для наказу вирушати в бій.

Ц е з а р

(співає).

По конях! Огир вороний
Хропе, басує, мчить.
Гей, аравійські скакуни,
Мого наздоженіть!

Він не знатиме про втому
На підйомі на крутому;
У болоті не загине,
Не відстане на рівнині;
Його в хвилі не втопити,
З ручая не стане пити;
Буде першим на бігах,
Непохибним у боях;
На камінні не спіткнеться,
Під вагою не зігнеться;
Він у стайні і на мить
Не пристане; пролетить

Всі яруги, всі дороги
Цей Грифон ⁴⁹ крилатоногий.
Весело! весело! в радісну путь!
Наші коники чорні, як вихор, майнуть.
Ми в поході чи в льоті? Від Альп до Кавказу
Залишаємо гори позаду відразу.

Сідають на коней і зникають.

СЦЕНА II

Табір під мурами Рима.

Арнольд і Цезар.

Цезар.

Зайшов далеко ти.

Арнольд.

Але мій шлях
Був через трупи: очі мої кров'ю
Залляті.

Цезар.

Обітри їх—і дивись.
Ти—переможець, обраний соратник
І приятель відважного Бурбона;
У Франції Бурбон був конетаблем,
А нині стане паном міста, що
Було за імператорів своїх
Землі всієї паном і змінило
Не жезл, а сталь,—гермафродит Імперії—
Старого Світу *пані*.

Арнольд.

Як, *старого*?

Чи є нові?

Цезар.

Для вас. Невдовзі знайдете
Багатство, золото, нові хвороби;
І ваш *лісвіт* назве їх—*світ* новий:
Адже найкращі докази для вас—
Сумнівні свідчення очей та вух.

А р н о л ь д.
А я повірю їм.

Ц е з а р.
Повір! Солодка
Облуда краще від гіркої правди.

А р н о л ь д.
Ти пес!

Ц е з а р.
Людина!

А р н о л ь д.
Чорт!

Ц е з а р.
Слуга покірний.

А р н о л ь д.
Скажи—господар. Вабив ти мене
Крізь кров і похіть, і привів сюди.

Ц е з а р.
А де ти бути хтів би?

А р н о л ь д.
Там, де мир!

Ц е з а р.
А де він є? Від зір до черваків—
Усе життя є рухом, а в житті
Зворушення—життя найвищий вияв.
Планета обертається, аж поки
Кометою не стане, і летить,
Усе руйнуючи. Червак плазує,
Зі смерті інших тварей живучи,
А все ж помре, як і вони, покірний
Чомусь, що владне над життям і смертю.
Законові конечної потреби
І ти коритись мусиш: проти нього
Не вдасться бунт.

Арнольд.

А якщо вдасться він?..

Цезар.

То це—не бунт.

Арнольд.

Удасться він тепер?

Цезар.

Бурбон уже віддав наказ—на приступ,
І на світанку буде діло.

Арнольд.

Горе!

І місто здасться? Бачу—велетенська
Оселя бога та його святого
Петра здіймає хрест і купол в небо,
Куди Христос поплинув із хреста,
Що кров його зробила знаком слави
Та радощів, а не знаряддям ката...
Бог, божий син—один рятунок людям!

Цезар.

Воно залишиться.

Арнольд.

Що?

Цезар.

Те розп'яття
Вгорі та алтарі святі—внизу,
Та ще на мурах—кілька кульверин,
І аркебузи ⁵⁰ тощо, також—люди,
Які гноти запалюють на смерть
Людей.

Арнольд.

А ці—безсмертні майже—арки,
Склепіння грізні вічної стіни,
Театр, де імператори й підданці
(Підданці римляни) дивились на

Бої володарів лісів і хащ.
І леви та кликасті бунтарі
Із незамирених іще пустинь
На цій арені бились. Рим тоді
Людей непереможених не знав,
І навіть хаща сплачувала дань
Життя—амфітеатрові. А ще
Дакійські ^{б1} воїни вмирати йшли
За мить розваги, й вигуки лунали:
«Нового гладіатора!»... Впаде?

Цезар.

Що—місто чи амфітеатр? Собор
Чи всі собори? Ти звалив до купи
Зі мною разом—їх.

Арнольд.

Почнеться бій
Із першим співом півня.

Цезар.

А коли
Скінчиться він зі співом солов'я,
То зміняться літописи облог:
Людина довго заробляє здобич.

Арнольд.

Заходить сонце, також мирно й мабуть
Ще краще, ніж заходило над Римом
У день, як Рем стрибнув за мур.

Цезар.

Я бачив.

Арнольд.

Ти?

Цезар.

Так, шановний! Ти забув: я Духом
Був, поки не прибрав бридкий твій образ
І зле ім'я. Я—Цезар і горбань
Тепер. Що ж! Перший Цезар лисим був,
І твердить нам історія, що лаври
Любив він як перуку—не як славу.

Такий наш світ, але я не журюсь!
Хоч я—простий, а бачив, як ваш Ромул
Зарізав близнюка за те, що він
Плигнув через канаву (жодних мурів
Ще не було); цементом першим Рима
Була кров брата; і коли пролетіться
Кров римлян, поки жовтий Тібр не стане
Багровим,—то й тоді не збліднуть барви
Землі та моря—їх перетворили
Розбійницькі онуки братовбивства
На сцену безнастанної різні
В віках.

А р н о л ь д.

Та чим же винні їх далекі
Нашадки, що жили спокійно в мирі
І в сяйві сонячному молитов?

Ц е з а р.

Чим винні *ті*, кого нещадний Рим
Розчавив?... Слухай!

А р н о л ь д.

Завели солдати
Веселий спів напередодні смерті
Для багатьох—для них самих можливо.

Ц е з а р.

Чом не співати пісню лебедину
Цим чорним лебедям?

А р н о л ь д.

Ти ще й учений,
Я бачу.

Ц е з а р.

У граматиці. Адже
Я вчився на монаха всіх віків;
Колись я добре знався на забутих
Етрусських письменах. Якби хотів—
Зробив би ієрогліфи ясніше
Абетки вашої.

Арнольд.
Чом не зробив?

Цезар.

Бо краще я перероблю абетку
На ієрогліфи. Діяч державний,
Пророк і папа, лікар і алхімік—
Всі ваші мудрії набудували
Веж Вавілонських більш, ніж недоріки,
Що борсались в намулі від потопу.
Вони побігли врозтіч. Чом? Тому,
Що жодний з них не розумів сусіда!
Рід нинішній—мудріш, не розбіжиться
Через дурницю. Ні, то їхнє братство,
Їх Шіболет, Коран, Талмуд, Кабала⁵²—
Найкраща цегла, з неї спорудили
Більше ...

Арнольд
(уриваючи його).

Помовч, насмішнику нестерпний!
Тепер мелодія солдатська груба
На віддалі пом'якшала, мов гімн,
Послухай!

Цезар.
Ангельські чував я співи.

Арнольд.
І демонське виття.

Цезар.
Та ще й людське ...
Та слухаймо: люблю я всяку музику.

(Пісня солдатів за сценою).
Пройшла чорна згряя
Крізь Альпи - сніги;
Іде - розбиває
Усіх до ноги.
Взяли короля ми
Недавно в полон.

Співаймо! Бо з нами
Хоробрий Бурбон.
Бурбонові слава!
Пустий гаманець.
Та йде наша лава
На мури фортець.
Бурбон нас покличе
На блискавки бур,
Підем войовниче,
І військо на мур
Драбини підніме
Високі такі,
І будуть німими
Лише мертвяки.
І попіл, і порох
Під нами лежать,
У славних соборах
Ми будем гулять.
Гей, вище Лілею!
Додолу—Ключі!⁵³
Рушаймо землею,
Співаймо йдучи.
Червоною стане
У Тібрі вода,
І в храми нагряне
Нестримна хода.
Бурбоне, Бурбоне! —
Лунає наш спів.
Рушаймо юрбою
На всіх ворогів.
Ідуть за Бурбоном
Вояки палкі—
Іспанські загони,
Німецькі полки;
Списи італійські
На матір піднято;
Веде наше військо
Француз—проти брата.
Бурбоне! Бурбоне!
Ми втратили дім,

Рушаймо з Бурбоном,
Сплюндруємо Рим.

Цезар.

Приємно, мабуть, слухати цю пісню
Отим, за муром.

Арнольд.

Так, якщо солдати
Додержать слів своїх. Та ось іде
Наш генерал із почетом своїм:
Щасливий бунтівник!

Ввіходить конетабль Бурбон зі своїм почетом.

Філіберт.

Шляхетний князю,
Ви невеселі?

Бурбон.

Чом же веселитись?

Філіберт.

Радів би кожен перед такою
Звитягою.

Бурбон.

Якби я певний був!

Філіберт.

Солдати наші й мури з адаманту
Розбили б. Голод—це гармата добра.

Бурбон.

Найменш боюсь я, що вони здригнуться.
З Бурбоном на чолі—не відступають,
І вся розпалена жадоба їх
Жене вперед. Якби ці сиві мури,
Мов гори, вартували боги міфів,
То я довірився б моїм Тітанам;
Але ...

Філіберт.

Вони—лише звичайні смертні.

Бурбон.

Атож. Але за муром цим—віки,
Могутні воїни. Вони живуть
Не тільки в давнині, але й тепер—
У славі Рима. І мені здається:
Вони й тепер вартують вічне Місто
І славні, тіняві, криваві руки
Женуть мене!

Філіберт.

Чи ж відступати перед
Примарними загрозами примар?

Бурбон.

Вони ж і не загрожують. Я міг би
Загрозу Сулли стріти; та вони,
Мертвенні темні руки заломивши,
Очима неживими прикували
Мій зір. Ось глянь!

Філіберт.

Я бачу лиш величне
Укріплення.

Бурбон.

А там?

Філіберт.

І варті навіть
Не видно; заховалися розумно
За бруствером, щоби не влучив часом
Якийсь меткий ландскнехт, у холодку
Вправляючись.

Бурбон.

Та ти сліпий!

Філіберт.

Коли

Не бачити того, чого нема,
Є сліпота.

Бурбон.

Тисячоліття шлють
На мур героїв. Ось Катон⁵⁴ шматує
Нутро своє, аби не пережити
Ту волю, що я хочу поневолить,
Ось перший Цезар огляда фортеці.

Філіберт.

Так завоюй ці мур, для яких
Він завойовував,—і стань ще більшим.

Бурбон.

Зроблю це, чи загину.

Філіберт.

Не загинеш.

Бо вмерти у такім бою—не смерть,
Але світанок вічного дня слави.

Граф Арнольд і Цезар виходять наперед.

Цезар.

А пр́остим людям—також упрівати
Під славою розпеченою?

Бурбон.

А!

Горбаню в'їдливий. І пан його—
Краса полків моїх, в одвазі гарний,
В щедротах милий. Вам обом до ранку
Роботу знайдемо.

Цезар.

Так само й вам,
Височність ваша, досить буде діла.

Бурбон.

Я буду першим із трудівників,
Горбаню!

Цезар.

Ви це можете казати,
Бо ви таки дивились на цю спину,

Як генерал, із тилу. Але ворог
Цього горба не бачив.

Бурбон.

Добра відсіч,
Я викликав її... Але Бурбон
Грудима завше буде в небезпеді
Перед тобою, будь ти хоч диявол.

Цезар.

А будь я ним, то міг би не трудитись
Іти сюди.

Філіберт.

Чому?

Цезар.

Бо половина
Вояцтва вашого сама охоче
Піде до нього, другу—надішлють
Скоріше й також певно.

Бурбон.

Ваш, Арнольде,
Сутулий трохи приятель—мов змії.

Цезар.

Ви кривдите мене, височність ваша.
Змії перший був улесником; я—ні;
А жалю—лиш коли мене ужалять.

Бурбон.

Ти смілий—цього досить. Ти швидкий
На мову й діло—цього більш, ніж досить.
Я не лише солдат, але й солдатів
Товариш.

Цезар.

Товариство зле, мій князю;
Для друзів—гірше, ніж для ворогів,
Бо довше тягнеться.

Філіберт.

Гей, чоловіче!
Ти знахабнів уже занадто навіть
Для блазня.

Цезар.

Тобто, правду я кажу.
Збрешу, будь ласка; схвалите, коли
Назву я вас героєм.

Бурбон.

Філіберте,
Облиш його; хоробрий він, і завжди
В бою ці гори-плечі й чорна пика—
Попереду; терцяче голодує;
А щодо мови—табір весь базіка,
І гостре жало бравого каналії,
Про мене, краще, ніж важкі, похмурі,
Тупі, суворі, темні, безсоромні
Прокляття зголодного раба,
Якого вдовольнить лиш повна миска,
Вино, і сон, і зайвий мараведис—
А з цим він—багатій.

Цезар.

Ото якби
Земні князі задовольнились цим!

Бурбон.

Ти замовчи!

Цезар.

Але не полінюсь.
Слова лишаю вам. Вам говорити
Недовго вже.

Філіберт.

Це ти про що, базіко?

Цезар.

Базікаю лиш, як усі пророки.

Бурбон.

Що його дратуєш, Філіберте?
Є інші справи в нас. Арнольде, завтра
Я поведу в атаку.

Арнольд.

Чув, мій пане.

Бурбон.

А ви—за мною?

Арнольд.

Бо вести не можу.

Бурбон.

Щоб запалити наше вбоге військо,
Начальникові треба стати першим
На першій ступінь першої драбини.

Цезар.

І на найвищий, будьмо сподіватись.
За рангом—пост високий.

Бурбон.

Світова

Столиця завтра буде наша, мабуть.
Як не змінялось місто семигорбе,
А владарем народів залишалось.
За Цезарем—Аларіх⁵⁵, далі—папи.
Римлянин, гот чи піп, а все—господар
Землі. Цивілізовані чи варварські,
А чи святі—лишались мури Ромула
Ареною Імперії. Гарзд!
Був їхній час, тепер і наш приспів.
Я сподіваюсь, битися ми будем
Не гірш за них, а керувати—краще.

Цезар.

Напевно, табір—школа прав цивільних.
Що ви зробили б з Римом?

Бурбон.

Те, чим був.

Цезар.

Ще за Аларіха?

Бурбон.

Ні, рабе. Ще
За Цезаря, чиє ім'я ти носиш,
Як інші пси...

Цезар.

А також і царі.
Ім'я чудове для хортів.

Бурбон.

Язик твій—
Немов змія гримуча! Ти хоч раз
Серйозним будеш?

Цезар.

Перед боєм? Ні!
Солдатам це не личить. Генералам
Годиться мислити; а нам, голоті,—
Сміятися. Навіщо нам думки?
Наш бог, у образі вождя, про нас
Піклується. Женить думки від війська.
Замисляться раби—і йти на мур
Самому доведеться вам!

Бурбон.

Кепкуй,
Бо ти, на щастя, б'єшся непогано.

Цезар.

За дозвіл дякую; це—перша сплата,
Яку одержав я на службі вам.

Бурбон.

Гаразд, ти завтра сам собі заплатиш.
Глянь на ці вежі; там—моя скарбниця.
Проте нам час у раду, Філіберте.
Арнольде, просимо.

Арнольд.

До послуг, князю,
І там, і в полі.

Б у р б о н.

Всюди ви нам цінні,
І матимете завтра пост важливий.

Ц е з а р.

А я?

Б у р б о н.

Підеш за славою Бурбона.
Добраніч!

А р н о л ь д

(до Цезаря).

Зброю приготуй до бою
І жди в моїм наметі.

Виходять Бурбон, Арнольд, Філіберт та інші.

Ц е з а р (сам).

Жди в наметі!

Ти думаєш, не буду я з тобою,
Коли присутнім образ мій не буде?
Кривий цей ящик, що тримав колись
Твоє життя—чи є для мене щось,
Крім маски? І воістину, це—люди.
Герої, ватажки, Адама кодро!
От що таке—надати силу думки
Матерії. Уперта річ—і мислить,
І діє хаотично, щоразу
Вертаючись до первісних стихій.
Гаразд! Я гратимусь ляльками цими:
Для Духа це—розвага на дозвіллі.
А як набридне—справи в мене є
У колі зір, які істотам цим
Здаються створеними лиш для них,
Щоб милувались. Добрий був би жарт—
Зорю метнути в них, і запалить
Мурашник їхній. Як тоді мурахи
Заметушаться по землі пекучій
І, свари припинивши, запищать
Загальною молитвою! Ха! Ха!

Виходить.

ЧАСТИНА II

СЦЕНА I

Під мурами Рима. Приступ: армія наступає, несучи драбини для штурму мурів. Бурбон з білим шарфом на панцері попереду.

Хор духів.

I

Хмарний ранок, темний час!
Де мовчазний птах помчавсь?
Сонце заховалось де?
Чи насправді день іде?
Дивиться природа хмуρο
На святі, високі мури.
Та за ними—крик і грім
Спати не дадуть святим,
Збудять і героїв прах
На жовтавих берегах.
Встаньте, встаньте, Сім Горбів,
Поки ворог вас не збив!

II

Чути злитний тупіт ніг!
Марс крокує поміж них!
Суне хвиля їх кроків
Рівномірно, мов приплив!
Ось на смерть вони пішли,
Так несуть морські вали
Пінявий, бурхливий гребінь
На величні мури гребель,
І, вируючи, шумлять.
Чуєш?—панцері гримлять!

Грізно дивляться бійці
На фортеці, на зубці.
Щаблі кожної драбини—
Смуги на зміїній спині.

III

Глянь—суворо, як щетина,
Вкрили оборонці стіну.
Там—списи за рядом ряд,
Пащі чорнії гармат
І запалені гноти
Для смертельної мети;
Славна зброя давнини
Й те, що бачать наші дні,—
Все зібралось для війни,
Наче зграя сарани.
Рема тінь! За злочин брата
Надійшла жахна розплата!
Бачиш—на Христа святині
Християни сунуть нині.

IV

Ближче ... ближче військо те,
Землетрус отак росте:
Спершу—тихе гуркотіння,
Наче моря мурмотіння,
Далі вдарює міцніше,
Скелі звалює і нище ...
Ось ідуть полки до бою!
Слави вічної герої!
Полководці! Тіні слави!
Первоцвіт ланів кривавих,
Де здійнявся Рим—ця мати
Раси, що не має брата!
Встаньте! Битва націй рине,
Ваших лаврів рве коріння.
Обернувши на руїни
Карфаген, ридав ти⁵⁶. Нині
Не ридай, а бий. Бо Рим
Обгортає чорний дим.

V

Уперед рушають люди,
Гнані голодом зусюди.
Вовчі зграї незчисленні,
Зголоднілі та шалені,—
Уперед! О славний Риме!
Чи тобі—жалобні рими?
Подолати або вмерти!
Був Аларіх м'ягкосердий
Поруч з бандами Бурбона.
Встань, боєць, на оборону!
Краще сам спали і знищ
Вічні портики, аніж
Споглядати, як ця зграя
Житла римлян зневажає.

VI

Ось примара—кров рікою.
Гектора не знайде Троя,
Іліон не йшов на брата;
Батько Рима втратив мати,
Брата рідного забивши,
Гріх великий сотворивши.
Бач—лягла велична тінь
На зубці високих стін.
Він стрибнув за мур святий
Вперше—й посмутився ти.
А тепер—ніщо на світі
Не могло б його спинити.
Помста Рема невгасима,
Він іде на тебе, Риме!

VII

Ось ідуть у люті дикій.
Дим, вогонь, пекельні крики
Над тобою, диво світу!
Смертю мури твої вкрито.
Сталь на сталь у битві рине.

Завалилася драбина,
Впав її вантаж залізний,
Богохульствуючи грізно.
Упадуть одні бійці—
Другі йдуть на мури ці.
Шаленіє бій, і в рові
Повно вже рясної крові.
Риме! На твоєму полі
Буде добрива доволі,
Урожай—ланам твоїм
Та хатам твоїм... О, Рим!
Будь же Римом і в біді,
До звитяги завжди йди.

VIII

Захистіть, Пенати⁵⁷ давні,
Ваші жертвенники славні!
Не корись, героїв гроно,
Іноземному Нерону!
Римську кров пролив твій син;
Батько все ж у вас—один.
Римлян Римлянин гнітив,
Навіть Бренна⁵⁸ обдурив.
Встаньте, мученики віри,
Встаньте! Ваша справа щира!
Боги храмів незабутні,
І в руїнах ви могутні!
Ви, святі святого бога,
Ворога вражайте злого!
Тібре! Тібре! Хай ці води
Поведе на бій Природа.
Кожне буйне серце буде,
Наче в лева, бити в груди.
Хай над Римом дим і грім—
Буде вічно Римом Рим!

Бурбон, Арнольд, Цезар та інші підступають до
муру. Арнольд лагодиться поставити драбину.

Бурбон.

Арнольде, стій! Я—перший.

А р н о л ь д.

Ні, мій пане.

Б у р б о н.

Стривай, наказую! Я гордий, що
За мною підеш ти, але нікому
Перед собою не дозволю йти.

(Ставить драбину й починає сходити на неї).

Бійці, вперед!

Вражений пострілом, падає.

Ц е з а р.

І—вниз!

А р н о л ь д.

Всесильний боже!

Здригнеться військо наше... Помста! помста!

Б у р б о н.

Дурниця... Руку дай.

(Бере Арнольда за руку, підводиться; але, ледве ставши ногою на щабель драбини, падає знову).

Мені кінець!

Скрий смерть мою... все добре буде... скрий.
Мої останки загорни плащем,
Щоб не побачили бійці.

А р н о л ь д.

Вам треба

Допомогти...

Б у р б о н.

Ні, хлопче мій відважний!
Я чую смерть. Та що—одне життя?
Бурбонів дух їх вестиме на бій.
Подбай лише, щоб не могли солдати
Про смерть одю до перемоги знати.

Ц е з а р.

Чи ваша світлість хрест не поцілує?
Попа нема, але держак меча
Згодитись може вам, як і Баярду⁵⁹.

Бурбон.

**Злий рабе! Це ім'я тепер згадати!
Та я це заслужив.**

Арнольд

(до Цезаря).

Помовч, холопе!

Цезар.

**Я християнинові християнське
«Vade in pace»⁶⁰ пропоную.**

Арнольд.

Тихше!

**Затьмарюється зір, що бачив світ
І рівного собі не зустрічав.**

Бурбон.

**Арнольде, якщо Францію ти знову
Побачиш... Слухай! Шаленіє штурм...
Годину б ще, хвилину ще життя,
І вмерти там—за муром! Геть, Арнольде!
Втрачаєш час—без тебе візьмуть Рим.**

Арнольд.

Без тебе теж.

Бурбон.

**Ні; їх веде мій дух.
Укрий мій прах і навіть не дихни,
Що дихати я перестав. Іди—
Перемагай.**

Арнольд.

Не можу вас лишити.

Бурбон.

Ти мушиш... Прощавай... Ми переможем!

Умирає.

Цезар

(до Арнольда).

До діла, графе.

А р н о л ь д.

Вірно. Сльози—потім.

(Вкриває плащем тіло Бурбона і сходить на драбину, вигукуючи).

Бурбон! Бурбон! Вперед! Рим буде наш!

Ц е з а р.

Спи, конетаблю! Ти був Чоловік.

Цезар іде за Арнольдом. Оборонці збивають їх униз.

Ц е з а р.

Ото плигнули! Ваше графство, цілі?

А р н о л ь д.

Так.

Знову вступає на драбину.

Ц е з а р.

Славний хірт, коли заграє кров!
А це ж—не іграшки. Як він разить!
Схопився він рукою за зубець,
Мов за святий алтар; аж ось ногою
Ступив, і... Хто це?.. Римлянин якийсь?
Це—перша пташка, що на землю впала
З гнізда. Що скажеш, приятелю мій?

П о р а н е н и й.

Ковток води.

Ц е з а р.

Кров—рідина єдина
До Тібра самого.

П о р а н е н и й.

Я вмер за Рим.

Умирає.

Ц е з а р.

Бурбон—так само, хоч на свій манір.
Людці безсмертні! Їх великі цілі!
Та де мій юний учень? Він тепер,
Либонь, на Форумі. На штурм! На штурм!

Цезар сходить на драбину.

Завіса.

СЦЕНА II

Місто. Сутички між нападниками й оборонцями на вулицях.
Людність тікає врозтіч. Ввіходить Цезар.

Цезар.

Ні як я не знайду свого героя;
З геройською юрбою він жене
Утікачів, а відчайдушних б'є.
Це хто такі? То пара кардиналів;
Здається, мучеництво їм нелюбє.
Ого, як миготять пурпурні п'яти!
Брилі згубили... Скинули б штани—
І менше для грабіжників принади.
Та хай тікають; навіть рівчаки
Панчіх не закаляють їм, бо бруд
Тепер також багровий.

(Ввіходять кілька людей б'ючись. Арнольд — на чолі
нападників).

Ось іде він,
Близнят обнявши милих—Смерть і Славу.
Гей, графе!

Арнольд.

Руш! Не дайте їм спочину!

Цезар.

Кажу, не квапся; золотим мостом
Хай утікає ворог. Дав тобі я
Прекрасну форму, навіть захистив
Од деяких тілесних вад, лише
Не від душевних—не в моїй це владі.
Але хоч зовні ти—мов син Фетіди,
Та в Стіксі не купався. Горде серце
Твоє так само безборонно буде,
Як і п'ята Пеліда⁶¹, то ж пильнуй
І знай—ти смертний.

Арнольд.

Хто ж, як має душу,
Піде на бій, як буде не вразливим?

Ти думаєш, я стану полювати
Зайців, коли ревуть довкола леви?

Кидається в бій.

Цезар.

Ось—істинний зразок усіх людей!
Палає кров у ньому; кілька крапель
Вгамують лихоманку.

Арнольд б'ється з римлянином, який відступає за портик.

Арнольд.

Здайся, рабе!

Я пощажу.

Римлянин.

Швидкий ти на слова.

Арнольд.

І на діла... Моє відоме слово.

Римлянин.

Мої відомішими будуть дії.

Знову б'ються. Цезар виходить наперед.

Цезар.

Тримайсь, Арнольде! Супротивник твій—
Митець славетний, скульптор хитромудрий,
А також майстер гострого меча,
Ще й мушкетер; то ж він оце підстрелив
Бурбона.

Арнольд.

Правда? Вирізьбив тоді
Він пам'ятник собі.

Римлянин.

Як поживу,
То вирізьблю людей, від тебе кращих.

Цезар.

Чудово сказано, різьбарю мій!
Ти, Бенвенуто⁶², в ремеслах обох
Пішов далеко; вбивцеві Челліні

Не менше доведеться працювати,
Аніж тобі над мармуром Каррари⁶³.

Арнольд обеззброює і ранить Челліні, але легко. Той стріляє
з пістолета і зникає за портиком.

Цезар.

Ну, як? Чи до смаку тобі вино
На бенкеті Беллони?⁶⁴

Арнольд
(похитнувшись).

Це пусте.

Дай шарф. Я ще наздожену його.

Цезар.

Де рана?

Арнольд.

На плечі, але на лівім—
Меча тримати можу, й цього досить.
Шолом води!

Цезар.

Тепер на цей напій
Великий попит, а проте—не легко
Його дістати.

Арнольд.

Згага не вгаває,
Та я її вгамую.

Цезар.

Або сам

Вгамуєшся.

Арнольд.

Чи та, чи інша доля
Нам випаде. Проте я забазікавсь.
Мерщій.

(Цезар перев'язує йому плече).

А чом же ти не поспішаєш?
Чому не б'єшся?

Цезар.

Давні мудрії

Дивились на людей, мов глядачі

На грах Олімпу. Гідну бою здобич
Собі знайшовши, став би я Мілоном⁶⁵.

Арнольд.
У бої з дубом.

Цезар.
З лісом, якщо схочу:
Коли я б'юсь, то тільки проти маси.
А втім, роби своє; мої діла—
Дивитись, поки ці робітники
Дарма зберуть мені врожай.

Арнольд.
Ти все ж—
Диявол.

Цезар.
Ти—людиною лишивсь.

Арнольд.
Я доведу це.

Цезар.
На людський манер.

Арнольд,
А саме?

Цезар.
Ти це бачиш, відчуваєш.

Арнольд виходить, знову втручаючись до сутичок, які тривають між окремими групами.

Завіса.

СЦЕНА ІІІ

Собор Св. Петра. Папа за алтарем. Попи та інші збентежено збилися до купи. Городяни шукають тут порятунку, переслідуювані солдатами.

Заходить Цезар.

Іспанський солдат.

Бий їх, товариші, хапай лампади!
Рубай цього плішивого ченця!
Ці чотки—золоті!

Лютеранський солдат.

Гей, помста, помста!
Грабунок—потім, а тепер—помститись...
Ось він стоїть—антихрист!

Цезар
(втручається).

Стій, схизматик!

Що здумав ти?

Лют. солдат.
В ім'я святе Христа
Заб'ю антихриста. Я—християнин.

Цезар.

Атож; побачивши такого учня,
Засновник віри вашої відрікся б
Од неї. Краще ти лише грабуй.

Лют. солдат.

Кажу я, він—диявол.

Цезар.

Так мовчи,
Щоб у тобі свого не взнав лукавий.

Лют. солдат.

Чому його рятуєш? Адже він—
Диявол, чи дияволів намісник.

Цезар.

Тому й рятую. Хочеш ти сваритись
Із друзями своїми? Заспокойся:
Час не приспів йому.

Лют. солдат.

То ще побачим!

Кидається вперед; постріл одного з солдатів папської варти
вважає його, він падає біля підніжжя алтаря.

Цезар
(лютеранинові).

Казав же я!

Л ю т. с о л д а т.

Чи не помстишся ти ?

Ц е з а р.

Не я ! Ти знаєш—«помста—справа божа».
Не любить він контрабандистів.

Л ю т. с о л д а т

(умираючи).

О !

Коли б я вбив його—злетів би в небо,
Сповитий славою ! Всевишній боже !
Рука моя здригнулася. Пробач
Раба свого. А все ж—це перемога;
Більш не існує гордий Вавілон;
Блудниця на Семи Горбах змінила
Багровий одяг свій на власяницю
І попіл.

Лютеранин умирає.

Ц е з а р.

Так, і твій—між інших. Добре,
Старенький Вавілоне !

Вартові відчайдушно обороняються, тим часом наша зникає
через таємний прохід до Ватікана й до замку св. Анджело.

Ц е з а р.

Славна бійка !

Піп і солдат—прекрасні два фахи—
Зчепились ! Я не бачив пантоміми
Смішнішої, відколи Іудею
Загарбав Тіт ⁶⁶. Там римлянам судилось
Перемогти ; тут—навпаки.

С о л д а т и.

Утік !

За ним !

Один із солдатів.

Вони загородили хід,
А трупів повно аж по самі двері.

Цезар.

На щастя, втік—і завдяки мені
Почасти. Папські булли, індульгенції⁶⁷ —
За це я зобов'язаний йому.
Ні, ні, хай він живе. Це врятування
В майбутньому обернеться на диво,
Яке підтвердить на майбутнє знову
Його безгрішність.

(До іспанських солдатів).

Гей, головорізи!
Чого ждете? Як будете баритись,
То все священне злото розберуть.
А ще католики! Невже з такого
Паломництва вернутись без реліквій?
Вже лютерани більше люблять бога.
Бач, алтарі деруть!

Солдати.

Святий Петро!
Він правду каже; все найкраще візьмуть
Єретики.

Цезар.

Ганьба! То ж наверніть
На справжню віру їх.

Солдати розсіюються; дехто залишає собор, а інші заходять.

Цезар.

Оці пішли,
А ті приходять: так за валом вал
Минає те, що вічністю назвали
Істоти ці, вважаючи себе
За хвилі Океану, хоч вони —
Лиш бульбашки, лиш піна... Ось, іще!

Вбігає Олімпія, тікаючи від переслідувачів. Вона плиг-
нула на алтар.

Солдат.

Моя!

Інший солдат.

Брехня, я перший стрів її.
Та будь вона хоч би небога папська —
Не поступлюсь!

Б'ються.

Третій солдат
(наближаючись до Олімпії).

Змагайтесь, поки я
До діла візьмуся.

Олімпія.

Пекельний рабе!
Не здамсь тобі жива.

Третій солдат.

Жива чи мертва!

Олімпія

(обхопивши важке розп'яття).

Шануй хоч бога!

Третій солдат.

Золотого—можу:

Дівча, ти посаг свій тримаєш.

Раптовим міцним зусиллям Олімпія кидає розп'яття; воно
вражає солдата, він падає.

Третій солдат.

Боже!

Олімпія.

Узнав ти бога!

Третій солдат.

Череп мій розбито!
Товариші, на поміч! Темно все!

Умирає.

Інші солдати.

Хоч сто життів у неї—заб'ємо:
Товариша згубила!

Олімпія.

Смерть жадана!
Життя від вас найгірший раб не прийме.
Великий боже! Синові твоєму,
Тобі та богоматері святій
Я віддаюсь, достойна вам віддатись.

Ввіходить Арнольд.

Арнольд.

Що бачу я? Шакали навісні!
Назад!

Цезар

(убік, сміючись).

Ха! Ха! Тут—рівність! Пси оці
Не менше мають прав. Цікаво!

Солдати.

Графе,

Товариша забила.

Арнольд.

Зброя в неї?

Солдати.

Хрестом розчавила; ось він лежить—
Немов червак, а не людина. Просто
У лоба вдарила.

Арнольд.

Хай буде так.

Ця жінка варта захвату відважних.
Проте, ступайте звідси й будьте вдячні,
Що ваша низькість—ваш єдиний бог—
Дає життя вам. Хоч би волосину
Ви зачепили б в кучерях оцих—
Спустошив би я ваші лави більше,
Ніж ворог. Геть, шакали! Рвіть кістки,
Які вам залишає лев, та й те
Коли дозволить він.

С о л д а т
(незадоволено).

Тоді хай лев
Сам завойовує собі.

А р н о л ь д.
(збиває його).

Бунтарю!
Бунтуй у пеклі—на землі корись!
Солдати нападають на Арнольда.

А р н о л ь д.
Ось як? Гаразд! Я вас навчу, раби,
Я покажу, хто першим вас повів
На мур, коли тремтіли ви, аж поки
Я прапор над зубцями не підніс.
Тут ви сміливі!

Арнольд перемагає найпередовіших, решта кидають зброю.

С о л д а т и.
Графе, пощадіть!

А р н о л ь д.
Самі щадити вчіться. Отже, з ким
Завоювали ви фортеці Рима?

С о л д а т и.
Тепер ми знаємо; пробачте нам,
Ми тяму втратили від перемоги,
Та з вами лиш перемогли ми.

А р н о л ь д.
Геть!
Геть—на постій! Рушайте до Паладу
Колонни.

О л і м п і я
(убік).
Це будинок мого батька!

Арнольд

(солдатам).

Складіть мечі, вони вам непотрібні
Тепер: здалося місто. Й пам'ятайте—
Тримайте руки чистими, інакше
Вас охрещу я в джерелі багровім,
Як нині—Тібр.

Солдати

(складаючи зброю та йдучи геть).

Покірні вашій волі.

Арнольд

(до Олімпії).

Ви вільні, панно.

Олімпія.

Вільною була б,
Якби хоч ніж я мала; все одно—
У смерті сотні брам; об мармур цей
Під алтарем, з якого бачу я
Руїни, розіб'ю своє чоло,
Перше, ніж дійдеш. Бог тебе простить!

Арнольд.

Його прощення хтів би заслужити;
Пробач і ти, хоч я тебе не скривдив.

Олімпія.

Ні! Ти мою вітчизну сплюндрував,—
Не скривдив!—Дім отця ти обернув
На лігво злодіїв! Не скривдив!—Храм
Залив ти кров'ю римлян і святих!
Не скривдив! І мене ти бережеш,
Щоб стала... та цьому не будь!

Зводить очі до неба і, загорнувшись у своє вбрання, хоче
кинутись з алтаря.

Арнольд.

Стривай!

Клянусь.

Олімпія.

Давно твоя душа загибла,
Але таку брехню відкине й пекло.
Тебе я знаю.

Арнольд.

Ні, мене не знаєш;
Не з тих я, хоч...

Олімпія.

Суджу з твоїх я друзів;
Який ти справді є—хай судить бог.
Я бачу—ти багряний кров'ю Рима;
Візьми й мою—це все, що ти від мене
Дістанеш. І на мармурі в цім храмі,
Де в цій хрестильниці мене хрестили,
Я богові дарую кров мою,
Хоч не таку святу, а також чисту,
Як та свята вода мого хрещення,
Яку святі святили!

Зневажливо махає рукою Арнольдові й кидається на кам'яну
підлогу з алтаря.

Арнольд.

Боже вічний!
Відчув тебе я! Поможіть!

Цезар

(з'являється).

Я тут.

Арнольд.

Ти! О, врятуй її!

Цезар

(допомагаючи йому підняти Олімпію).

Стрибок сумнівний.

Удар серйозний.

Арнольд.

Нежива!

Цезар.

Коли
Вже так, то я не можу дати ради,
Бо я не в силі воскресити.

Арнольд.

Раб!

Цезар.

Раб чи хазяїн—байдуже; проте
Ласкаве слово—іноді до речі.

Арнольд.

Слова!.. Ти допоможеш їй?

Цезар.

Ачей.

Оця свята вода їй не завадить.

Приносить у шоломі води.

Арнольд.

Кров у воді!

Цезар.

Чистіше нині в Римі

Нема.

Арнольд.

Бліда! Прекрасна! Бездиханна!
Живу чи мертво, Втілення Краси,
Люблю тебе лиш!

Цезар.

Так Ахілл кохав
Пентезілею⁶⁸; ти дістав од нього
І серце? А воно було не ніжне.

Арнольд.

Зітхнула! Ні, то лиш останній трепет
Життя в борні зі Смертю.

Цезар.

Так, зітхнула.

Арнольд.
Тобі я вірю.

Цезар.
Відаєш належне—
Диявол бреше рідше, ніж гадають;
До дурнів мовить він.

Арнольд
(не слухаючи його).
Так! Серце б'ється.
Єдине серце, що з моїм улад
Хотів би я почути, б'ється нині
Від рук убивці.

Цезар.
Міркування слухні,
Та запізнілі. Віднесем куди?
Кажу—жива!

Арнольд.
І житиме?

Цезар.
Поскільки
Прах жити може.

Арнольд.
Мертва!
Цезар.
Ба! Ти мертвий,
Хоч сам цього не знаєш. До життя,
Як ти це звеш, повернеться вона;
Але потрібні заходи людські.

Арнольд.
Віднесемо в Палац Колонни, там
Я прапор свій підняв.

Цезар.
Отож, візьмім!

Арнольд.

Ніжніш!

Цезар.

Так ніжно носять мертвяків—
Мабуть тому, що їм байдужа тряска.

Арнольд.

Невже вона жива?

Цезар.

Авжеж, не бійсь!
Як пошкодуєш потім—я не винний.

Арнольд.

Аби вона жила!

Цезар.

В ній Дух життя
Ще в грудях, і воскреснути він може.
Я, графе, всюди вірний вам слуга,
А це—новий обов'язок: не часто
Я мав таку посаду; ви завважте,
Який ретельний друг—так званий чорт.
Частенько в світі друзі—лиш чорти;
Я ж не лишаю друзів. Тихше. Візьмем
Цей гарний напівпрах і майже дух.
Я майже закохався в неї—так
Любили ангели земних жінок.

Арнольд.

Ти?

Цезар.

Я! Не бійсь. Суперником не буду.

Арнольд.

Суперником?

Цезар.

Страшним я бути міг би.
Та я відклав любовні гри, забивши
Сімох чоловіків дружини Товія ⁶⁹

(Моче тоді він ладаном прогнав).
Це часто варта клопоту ця гра.
До того ж легше виграти, ніж потім
Позбутись виграшу свого. Це важко,
Принаймні смертним.

А р н о л ь д.

Тихше! Наче в неї
Уста здригнулись і розкрились очі!

Цезар.

Мов зорі, певно; бо для Люцифера
І Венери—ця метафора.

А р н о л ь д.

В Палац
Колонни, як сказав я.

Цезар.

О, я знаю
Дороги Рима!

А р н о л ь д.

Тихше! Обережно!
Виходять, несучи Олімпію.

Завіса.

ЧАСТИНА ІІІ

СЦЕНА І

Замок в Аппенінах; у дикій, але мальовничій місцевості.
Хор селян співає перед брамою.

Хор.

І

Минули війни,
Весна прийшла;
Кохана віднині
Коханця знайшла.
Їм і нам—щаслива мить!
Хай луна їх сердець в нашій пісні дзвенить!

ІІ

Прийшла весна; а запашна
Фіалка зникла... де ж вона?
Вона в нас—квітка зимова.
Як сніговиця повіва,—
Блакитна дивиться краса
В блакитні, юні небеса.

ІІІ

Коли ж весна веде з собою
Все військо квітів, мов до бою,—
Ця квітка прагне заховати
Дівочі барви й аромати.

ІV

Всі квіти радісно зривай,
Але ніде не забувай

Зорю ранкову всього цвіту,
Провісницю ясного літа;
Забути ї між троянд не слід
Дівочий цвіт—фіалки цвіт.

Ввіходить Цезар.

Цезар

(наспівує).

Минули всі війни,
Іржавіє броня,
Застоялись коні,
Без діла—мечі.
Мандрівник відпочине;
Більше битви немає,
Ветеран позіхає,
В пишній залі п'ючи.
Та що таке—пити?
Нудьги не втопити,
До бою не збудять його сурмачі.

Хор.

Вепр у лісі блукає...
Ти дарма посмутнів:
Чуєш?—вибігла зграя
Голосистих хортів;
З рукавиці вельможі
Сокіл гордо злетить,
Рій пташиний тривоже
Неба мирну блакить.

Цезар.

О! слави примаро!
Подобо війни!
Та вславились мало
Мисливства сини.
Тобі лиш, Німвроде,
Історії дань —
Владика народів
І цар полювань.
Як, сповнений сили,
Був лев молодим,—

Відважні любили
Боротися з ним;
Взявши стовбур сосни,
Йшли на мамонта люди,
Пробивали вони
Й бегемотові груди;
Бо рівна людина
Природі була—
Природи дитина,
Як вежа, зросла!

Х о р.

Та минули війни,
Весна прийшла,
Кохана віднині
Коханця знайшла.
Їм і нам—щаслива мить;
Хай луна їх сердець нашим співом дзвенить!

Селяни виходять, співаючи.

ФРАГМЕНТ З ТРЕТЬОЇ ЧАСТИНИ «ПОТВОРИ ПЕРЕТВОРЕНОЇ»

Х о р.

Дзвони дзвінко калатають,
Спів дівчата починають,
Ранні квіти розквітають—
Такі запашні;
Бджоли радісно збирають
Мед, і парами літають
Птахи навесні.
Вся земля—така безжурна,
Наче бульбашка лазурна:
Хоч не я її зробив,
Тільки дунув би—й розбив;
Та занадто зневажаю
І тому лиш не ридаю,
Бачачи, як грають мило
Раб і деспот край могил.
Ввіходить граф Арнольд.

Потопка: Ревність — Арнольда до Цезаря. Олімпія спочатку не любить Цезаря... а потім?.. Арнольд ревнує до себе самого в своєму колишньому вигляді, коли успіх залежить від розумових здібностей, і т. д. і т. д. і т. д.

А р н о л ь д.

Як, ти веселий?.. Ще й співаєш?

Ц е з а р.

Тут—

Пісенний Край, а співачем псалмів
Я був за фахом.

А р н о л ь д.

Все тобі байдуже;
Глузуєш навіть з власної біди—
Біди великої!.. Як низько впав
Ти, Сине Ранку! А проте, ще може
Сміятись Люцифер.

Ц е з а р.

Невже—ридати,
В цім гарнім образі, для тебе?

А р н о л ь д.

Ах!

Ц е з а р.

Ти зажурився. Що таке?

А р н о л ь д.

Нічого.

Ц е з а р.

Як звикли смертні до брехні! Спитай
Опального придворного—в чім річ?
«Нічого»... У зів'ялої красуні
Спитай, чому на ніжному чолі
З'явилися зморшки. «О, нічого!»... Батько
Одужав; чом же юний спадкоємець
Так зажурився? «Нічого!»... Ось монарх,
Почувши правду, сунить брови; що

Затьмарило царське чоло? «Нічого!»
Нічого ... Лиш нічого ... Всі «нічого» —
Брехня, вони занадто важні людям!
І лиш самі людці—«нічого» справжні.
В твоїм «Нічого» щось для тебе є—
Що саме?

А р н о л ь д.

Ти не знаєш?

Ц е з а р.

Знаю тільки
Те, що бажаю знати; не розтрачу
Всевідання на фантоми. Кажі,
Як хочеш допомоги. Ні? Мовчи;
Ковтай думки свої, аж поки з них
В тобі самому змії не зростуть.

А р н о л ь д.

Олімпія!

Ц е з а р.

Я так і знав ... Продовжуй.

А р н о л ь д.

Гадав, що любить.

Ц е з а р.

О, блажен, хто вірує!
Чудовий був би з тебе християнин!
Який же скептик остудив тебе
І обернув твоєї віри тіло
На крихти хліба знов?

А р н о л ь д.

Ніхто ... але
Щодня і щохвилини помічаю—
Мене вона не любить ...

Ц е з а р.

Непокірна?

А р н о л ь д.

Ні, лагідна вона, мовчázна, мирна,
Шанує холодно, і гордо терпить
Мою любов—без відповіді.

Ц е з а р.

Дивно.

Ти гарний і хоробрий! Перше—миле
Для пристрасті, а друге—для пихи.

А р н о л ь д.

Її життя та батькове життя,
Їх дім я врятував.

Ц е з а р.

Це все—нічого.

Шукаєш вдячність—філософський камінь ⁷⁰.

А р н о л ь д.

І не знаходжу.

Ц е з а р.

Бо її нема.

Та що, коли б знайшов? Невже ти взяв би
У вдячності—жадане від кохання?
Ні! Звеш любов'ю, прагнеш ти любові
До самого себе—не до здоров'я,
Багатства, юності, краси чи сану,
Бо це ти можеш втратити... любові
В абстракції... за... сам не знаєш, за що.
Бажає так пересічний коханець—
І так ти любиш.

А р н о л ь д.

Ах! Якби любила,
То чи питав би?

Ц е з а р.

Так! І ще б не вірив
У відповідь... Ревнуєш ти.

А р н о л ь д.

До кого ж?

Ц е з а р.

До себе самого, можливо; ревність—
Немов би тінь на Сонці. Куля ця
Величною здається, смертні, вам,
У вашім всесвіті дрібнім—всесвітня.
Але—на цю громадину насуне
Найменша хмара—легкий випар від
Землі вогкої вашої—і ось
Уже ви Небо лаєте нудним,
Хоч у безхмарне глянуть боїтесь.
Що смертного засліпить більше світла?
Твоя Любов—мов Сонце: вище вас
Це почуття; а Ревність—од Землі,
Від тебе хмара ця.

А р н о л ь д.

Не завше так!

Бувають і причини.

Ц е з а р.

О, авжеж!

Як атоми стикаються, то Всесвіт
У небезпеці. Та кажу про те,
Чого не знаєш. Вернемось на землю!
Безцінний прах—Олімпія прекрасна,
Ця диво-діва, мармур льодовий—
Не ділить Прометеїв твій вогонь
І факел твій не запалив її.

А р н о л ь д.

Раб!

Ц е з а р.

У звитяжців Рима в колісниці
Був завше Раб, який говорив правду!
Ти—Тріумфатор; слухає твій Раб.

А р н о л ь д.

Навчи, як серце жінки звоювати.

Цезар.

Залиш її.

Арнольд.

Не піду шляхом цим.

Цезар.

Напевне. Бо тоді були б то ліки
Для вилікуваної вже хвороби.

Арнольд.

Хоч я нещасний, а любов своєю
Не проміняю на всесвітнє щастя.

Цезар.

Ти нею володів і володєш.
Що ж хочеш ти?

Арнольд.

Щоб володіла мною —
Щоб жив я в неї в серці, як вона
В моєму серці вічно є.

ПРИМІТКИ

ДО «КАІНА»

1. *Маніхеїзм* — «єретичне» вчення про дуалізм, тобто — про двоїстість, роздвоєність усього на добру та злу основи. Маніхеї твердили, нібито вічна боротьба між добром і злом точиться не тільки в зовнішньому світі, а й у самій людині — поміж її душею й тілом.

2. *Конан Жартівник* — одчайдушний герой ірландських народних пісень і казок; потрапивши до пекла, він побився з самим головним бісом.

3. Взяті в квадратні дужки слова випущені в першому та в більшості наступних видань «Каїна».

4. *Едем* — за біблією, райський сад.

5. *Дух, ти хто такий?* — Цей перший діалог між Люцифером і Каїном став за епіграф до одної з ранніх (1831 р.) редакцій «Демона» Лермонтова.

6. *Левіафан* — морська потвора, згадувана в біблії.

7. *І чотирьом річкам душі не змити!* — За біблією, біля Едема нібито протікали чотири річки, що тільки їх міг Каїн знати на землі.

ДО «САРДАНАПАЛА»

8. *Ніжвод* — легендарний засновник вавілонського царства, славетний мисливець («владика народів і цар полювань», згадуваний у «Потворі перетвореній»).

9. *Семіраміда* — казкова ассірійська (Ассірія — стародавня держава в Малій Азії) цариця.

10. *У павільйоні над Євфратом...* — У 1821 р. коли писано «Сарданапала», увагу громадськості дуже притягав один «павільйон», але не на березі Євфрата, ріки в південно-західній Азії, а в англійському курортному місті Брайтон. Там любив розважатись не-

нависний народіві король Джордж (Георг) IV — розпусник і п'яниця. Отже, в цьому рядку, як і в перших словах Салемена — «покривдив він царицю», вбачали натяк на воюдаря Британії (Джордж IV провадив скандальний процес про шлюбно розлуку). Ще до закінчення трагедії Байрон у листі до Меррея 25 травня 1821 р. пробував задалегідь виправдатися, але наводив досить своєрідні аргументи:

«Я зробив Сарданапала *хоробрим* (хоч і хтивим, як його змальовує історія) і настільки *милим*, наскільки це було в моїх скромних силах. Отже, це не може бути ні правдою, ні сатирою на будького з живих монархів».

11. «Назва «іонійці» була найзрозумілішою й найчастіше вживаною, бо вона включала і ахейців, і беотян, які разом з іонійцями становили майже весь грецький народ; на Сході греків завжди називали іонійцями» — *Мітфорд, Греція. (Примітка Байрона)*.

12. *Ваал* (або — *Бел*) — сирійський бог, казковий предок ассирійських царів.

13. *Сатрапи* — намісники в провінціях.

14. *Бактрія* — старовинна назва теперішнього Афганістана.

15. *Він переміг ту золоту державу індійську...* — Існує грецька казка про переможний похід бога вина Діоніса (у римлян — *Вакха* або *Бахуса*) на Індію. У пізніших легендах ця казка перепліталася з історичним східним походом Олександра Македонського.

16. *Їж, пий, люби; щолчка не варта решта.* — Грек Арістобул, який супроводжував Олександра в східному поході, розповідає, що біля міста Анхіал стояв пам'ятник Сарданапалові з цим написом. У мармуровій постаті на пам'ятнику пальці правої руки були складені немов для щолчка. Новітні історики гадають, що цей «пам'ятник» був насправді колоною, на якій зображений був цар Сеннахеріб у звичайній монументальній позі (права рука піднята над лівою) і з хвальним написом, якого не спромоглись перекласти супутники македонського завойовника.

17. *Геркулес* — казковий національний герой Греції; він нібито три роки жив у лідійської цариці Омфали, прядучи разом з її рабинями.

18. *Фрігійці* — жителі місцевості в Малій Азії — Фрігії, де була оспівана Гомером Троя (або — Іліон). Червоний фрігійський ковпак став за часів французької революції символом свободи.

19. *Ділити трон цариця не любила і з чоловіком навіть.* Семіраміда нібито вбила свого чоловіка Ніна й карала смертю всіх своїх коханців.

20. *Сафо* — славетна грецька поетеса VI стол. до нашої ери; за легендою, від безнадійного кохання кинулася зі скелі в море.

21. *Стадія* — стародавня грецька міра довжини, дорівнювалась 240 крокам або 183,5 метра.

22. *Стікс* — за стародавніми грецькими віруваннями, душі померлих нібито потрапляли до підземного «царства тіней»; це царство оточувала ріка Стікс.

23. *Евксін* — грецька назва Чорного моря.

24. *Алкід* — тобто «нащадок Алкея» — одно з імен Геркулеса.

25. *Парфяни* — давній східний народ, славетні в старовину кінотники й стрільці.

26. *Кімвали* — старовинна назва музичного інструмента, який зветься тепер «тарілками».

27. *Я бачив, тобто — снів ...* З приводу сну Сарданапала Пушкін писав («Уривки з листів, думки й замітки»):

«Байрон багато читав і розпитував про Росію. Він, здається, любив її і добре знав її новітню історію. У своїх поемах він часто говорить про Росію, про наші звичаї. Сон Сарданапала нагадує відому політичну карикатуру, видану у Варшаві підчас Суворовських війн. В особі Німврода змалював він Петра Великого».

У «Дон Жуані» Байрон прямо порівнював Катерину II з Семірамідою.

28. *... той син, що вбив за кровозмішення її.* — Семіраміду вбив її син Ніньяс.

29. *Сатрап Сузійський.* — Сузи — головне місто стародавньої держави Сузіани (область Хузістан у теперішньому Ірані).

ДО «ПОТВОРИ ПЕРЕТВОРЕНОЇ»

30. *Мов та хмара - людина, що над Гарцем лягла.* — «Ідеться про добре відомі німецькі забобони, пов'язані з велетенською тінню гори Брокен». (Примітка Байрона).

Гора Брокен — найвища в гірському масиві Гарц (Німеччина) — здавна вважалася місцем, де збиралася «нечиста сила». Тінь цієї гори нагадує велетенську людину.

31. *Клінія син кучерявий* — славетний грецький державний діяч і полководець Алківіад (451 — 404 рр. до нашої ери).

32. *Сілен* — кумедний стариган, вихователь і супутник Діоніса (бога вина) в стародавніх грецьких казках.

33. *Старовинний світ утратив він через любов.* — Ідеться про римського тріумвіра (одного з трьох осіб, що становили вищий орган влади в стародавньому Римі після вбивства Цезаря) Антонія, коханця єгипетської цариці Клеопатри.

34. *Деметрій Македонський, завойовник міст* (тобто грецькою мовою — Поліоркет) — македонський цар і полководець греків (кінець IV — початок III ст. ст. до нашої ери); афіняни вклонялись йому як богам.

35. *Ламія* — відома в давній Греції гетера — великосвітська жінка легкої поведінки.

36. *Богорівний син Пелея* — один з героїв стародавніх грецьких казок — Ахілл.

37. *Пактол* — річка в стародавній державі Малої Азії — Лідії в старовину багата була на золотий пісок.

38. *Це — жертва богові ріки.* — В «Іліаді» Гомера розповідається Пелей кинув у річку пасмо Ахіллового волосся, сподіваючись, що за цю жертву його зять — річковий бог Сперхей — дозволить Ахіллові живим і здоровим повернутися з Троянської війни.

39. *І ринула стріла Паріса?* — За легендами, Парис убив Ахілла, коли той у храмі збирався одружитися з дочкою Пріама Поліксеною.

40. *Анаки* — біблійські велетні, які нібито жили в горах південного Ханаана (нинішньої Палестини).

41. *Голункулус* — нікчемна людина, створена хемічним способом; змальовано її також у «Фаусті» Гете.

42. *Кулеврина* — старовинна польова гармата.

43. *Коханець* — тобто Парис — коханець Єлени Троянської.

44. *Фетіда* — мати Ахілла. Вона нібито викупила свого сина в Стіксі, щоб зробити його тіло невразливим, але забула занурити в воду п'яту хлопчика.

45. *Тімур, або Тамерлан* (1333 — 1405 рр.) — нащадок Чингісхана, славетний монгольський завойовник.

46. *Творці людей без допомоги жінки* — натяк на алхіміків. Алхімія — середньовічна наука про перетворення тіл. Ставлячи собі химерні завдання перетворювати звичайні метали на золото, створити людину хімічним способом тощо, алхіміки, проте, зробили кілька справді наукових відкриттів і певною мірою підготували ґрунт для сучасної хімії.

47. *Відколи Фаетона збили в По.* — Син бога сонця Фаетон, — роз-

повідують грецькі казки,— попросив у свого батька дозволу правити один день колісницею сонця. Але юнак не зміг здержати баских коней, вони збилися зі шляху, і вогненна колісниця запалила небо й землю. Тоді Зевс убив Фаетона громовидею й кинув труп у Ерідан (старовинна назва річки По).

48. *Гюон* із Бордо—герой старофранцузької поеми XIII ст. *Мемнон* — легендарний цар Ефіопії, вбитий Ахіллом під Троєю. «Колосом Мемнона» зветься пам'ятник єгипетському цареві Аменофісу; ця статуя, збудована з пористого каменя, «співає» при сході сонця в наслідок різкої зміни зовнішньої й внутрішньої температур.

49. *Грифон* — казкова тварина з пташиною головою, тулубом левиці й орлиними крилами.

50. *Аркебуза* — старовинна рушниця з гнотом.

51. *Дакія* — за часів Римської імперії країна на території теперішньої Румунії, населена войовничим племенем даків або гетів.

52. *Шіболет* — древньоєврейське слово («колосся»), вживане — за біблією — племенем єфраелітів для виявлення шпигунів ворожого племені гілеадитів, які не могли вимовити «ш». У широкому розумінні — пароль. *Кабала* — наука магії в древніх євреїв.

53. *Лілія* — герб французьких королів з дому Бурбонів; *Ключі* — герб папського Рима.

54. *Катон* молодший (95 — 48 рр. до нашої ери), не бажавши пережити перемогу Цезаря, розпорів собі черево й вирвав кишки.

55. *Аларіх* — вестготський король, у 410 р. завоював і сплюндрував Рим.

56. «Кажуть, що Сципіон Африканський молодший повторював вірші Гомера й ридав над палаючим Карфагеном. Краще б він подарував місту капітуляцію». (*Примітка Байрона*).

57. *Пенати і Лари* — в римлян душі померлих предків, покровителі дому, родинного вогнища.

58. *Бренн* — вождь галлів, у 390 р. до н. е. спалив Рим, але потім (за розповіддю історика Лівія) був розбитий диктатором Каміллом.

59. *Баярд* — «ридар без страху й без догани», відомий своєю мужністю. Деякий час Шарль Бурбон служив разом з ним у французькому війську в Італії, але потім «зрадив» короля Франсуа I. Чорт знущається з конаючого «ренегата» Бурбона, нагадуючи йому про «загиблого в бою за свого короля» ридаря.

60. «*Vade in pace*» — «іди з миром» — католицька формула відпущення гріхів.

61. *Пелід* — тобто син Пелея — Ахілл.

62. *Бенвенуто Челліні* (1500 — 1572 рр.) — славетний італійський скульптор і ювелір.

63. *Каррара* — місто на півночі Італії, біля якого добувають найкращий в світі мармур.

64. *Беллона* — римська богиня війни.

65. *Мілон* — напівлегендарний старогрецький герой надлюдської сили. Він зачекнув собі руку, намагаючись зламати дуба, і був з'єднаний дикими звірями.

66. *Тит* — Флавій - Веспасіан, римський імператор; у 70 р. н. е., будиши ще спадкоємцем престолу, завоював і зруйнував Єрусалим.

67. *Булли* — папські грамоти. *Індульгенції* — папірці з «відпущенням гріхів», якими торгували католицькі попи.

68. *Пентезілея* — цариця амазонок (войовничих жінок, що, за стародавніми грецькими легендами, нібито жили на березі Чорного моря), вбита Ахіллом, який оплакував свою жертву.

69. *Товій*. — За біблією, Сара сім разів виходила заміж і сім разів злий дух Асмодей убивав її чоловіків перше, ніж вони доходили до шлюбного ложа. Нарешті, восьмий наречений Сарри — Товій — догадався прогнати диявола ладаном.

70. *Філософський камінь* — марно розшукувана алхіміками речовина, з якою можна перетворювати будьякий «неблагородний» метал на золото.

З М І С Т

<i>Ю. Корецький—Джордж Гордон Байрон</i>	3
Каїн	13
Сарданапал	109
Потвора перетворена	255
Примітки	329

Редактор
П. Вільховий
Художник
І. Хотінок
Художній редактор
С. Йофін
Техкерівник
Я. Бронштейн
Коректор
В. Вороніна

Друкарня ім. М. В. Фрунзе. Харків,
пров. Фрунзе, 6. Уповноважений Го-
ловліту 5149. Зам. 737. Тираж 8000.
21 друк. арк.

Видання 946. Пап. ф. 82 × 110 — 57 кг.
10¹/₂ пап. арк. В 1 пап. арк. 146.900 літ.
Здано в роботу 19-VIII-38 р. Підписано
до друку 1-XI-39 р.

GB

Планъ 18706 75 фот.

АВРИЛЪВЪ